

АНОТАЦІЯ

Баранов Сергій Миколайович. Джерела доказів у кримінальному процесі.– Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістра» за спеціальністю 262– Правоохоронна діяльність. – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2018.

У ході виконання магістерської роботи було з'ясовано що, складність класифікації доказів, джерел доказів пов'язана з багатогранністю і складністю їх встановлення у кримінально-процесуальному законодавстві України.

Теоретичне осмислення проблеми збирання, перевірки й оцінки доказів та їх джерел, визначення практичних потреб щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України в цьому аспекті дали змогу сформулювати конкретні висновки.

SUMMARY

Baranov Sergii. Sources of evidence in the criminal proceeding. - Manuscript.

Research on obtaining an educational qualification level of "Master" in the specialty 262- Law enforcement activities. - Ternopil National Economic University, Ternopil, 2018.

In this work had been found the difficulties of classification evidences, sources of evidence in the criminal proceeding in Ukraine.

Theoretical conceptualization of events, problem of collecting, revising and estimation evidences and their sources, necessity to improve law of Ukraine gives opportunity to set resumes.

РЕЗЮМЕ

Магістерська робота містить 151 сторінку, список використаних джерел 185 найменувань.

Мета магістерської роботи: є комплексне дослідження поняття та значення доказів, джерел доказів та доказування у кримінальному процесі.

Об'єктом дослідження є доказове право як особливий інститут кримінально-процесуального права.

Предмет дослідження – поняття доказів, джерел доказів та доказування у кримінальному процесі.

Одержані висновки та їх новизна Розглянуто історичний розвиток поняття доказів у кримінальному процесі. Проаналізовано висвітлені в юридичній літературі підходи до розуміння поняття доказів у кримінальному провадженні.

Висловлені критичні зауваження щодо різновидів їх систематизації та запропонована власна позиція щодо трактовки доказів у вітчизняному кримінальному процесі.

Розглянуто положення теорії кримінально-процесуального доказування стосовно поняття і правової природи доказів. Проведено глибокий аналіз із застосуванням правил формальної логіки законодавчого вивчення поняття процесуальних джерел доказів, запропоновано авторське визначення досліджуваного терміну.

Розглянуто значення та роль процесуальних джерел доказів в процесі доказування в кримінальному процесі. Наголошено на деяких особливостях отримання процесуальних джерел доказів.

Зроблено висновки про необхідність подальшого опрацювання предмету дослідження з метою

винайдення оптимальної системи використання процесуальних джерел доказів в процесі доказування. Проаналізовано законодавство інших держав та практику Європейського суду з прав людини щодо вирішення питання про недопустимість доказів. Проведено порівняльний аналіз норм кримінального процесуального права деяких зарубіжних країн стосовно визнання доказів недопустимими та виділення на цій основі їх спільних та відмінних рис. Внесено пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного КПК України.

Ключові слова: поняття доказів; кримінально-процесуальні докази; процесуальні джерела доказів; структура доказу; склад доказу, докази, доказування, показання, речові докази, висновок експерта, документи, кримінальний процес, слідчий суддя, недопустимість доказів.

RESUME

The master's degree has 151 pages, a copy of the 63 references.

The purpose of the master's work is to investigate the concept of evidence.

The object of the investigation is evidence law as special institute of criminal-procedural law.

The subject of the investigation is concept of evidence, sources of evidence and proving in the criminal law.

The historical development of the concept of evidence in criminal proceedings is considered. The approaches discussed in the legal literature to the understanding of the concept of evidence in criminal proceedings are analyzed. Critical remarks on the varieties of their systematization are expressed and their own position on the treatment of evidence in the domestic criminal process is proposed. The provisions of the theory of criminal-procedural proof in relation to the concept and legal nature of evidence are considered. Has carried out a profound analysis applying the formal logic rules for the legal identification of procedural sources of evidence, and suggested the authorial definition of the concept studied. The significance and role of procedural sources of evidence while proving in the criminal trial have been discussed. On some particularities of obtaining the procedural sources of evidence has stressed. Conclusions have been made regarding the need to further process the subject matter of research in order to invent an optimal system for using the procedural sources of evidence while proving. The law of other countries and the practice of the European Court of Human Rights concerning the issue of the inadmissibility of evidence are analyzed. A comparative analysis of the rules of criminal procedural law of some foreign countries concerning the recognition of evidence is inadmissible and the allocation of their common and distinctive features on this basis. Proposals were made to improve the current CPC of Ukraine.

Key words: concept of evidence; criminal-procedural evidence; procedural sources of evidence; proof structure; evidence, evidence, evidence, testimony, material evidence, expert opinion, documents, criminal procedure, investigator judge, inadmissibility of evidence.

ВСТУП

РОЗДІЛ I ІСТОРИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ДОКАЗІВ, ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ ТА ЗНАЧЕННЯ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	11
1.1. Історичний розвиток поняття доказів, джерел доказів у кримінальному процесі	11
1.2. Поняття, значення, ознаки та класифікація доказів	24
1.3. Поняття, значення та елементи доказування у кримінальному процесі	40
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I	55
РОЗДІЛ II ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	58
2.1. Процесуальні джерела доказів та їх види	58
2.2. Загальна характеристика показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні	67
2.3. Речові докази у новому Кримінальному процесуальному кодексі України	75
2.4. Юридична природа документів як джерел доказів у кримінальному судочинстві	81
2.5. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів	89
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II	99
РОЗДІЛ III ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД	104
3.1. Формування інституту доказів і доказування в різних державах	104
3.2. Правові стандарти Європейського суду з прав людини щодо доказів та доказування у кримінальному процесі	107
3.3. Зарубіжний досвід визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі	113
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III	124
ВИСНОВКИ	126

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	139
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	140
ЗМІСТ	

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена тим, що євроінтеграція України потребує реформування чинного законодавства за європейським зразком. У зв'язку із цим було прийнято низку законів, спрямованих на подальше вдосконалення забезпечення захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) закріпив нові положення про докази та доказування, окресливши пізнавальні елементи цього інституту на підставі загальних засад, форм і методів проведення процесуальної фіксації слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. У цьому аспекті визначено систему та функціональну послідовність збирання, закріплення, перевірки, оцінювання доказів. Законодавством сформульовано поняття доказів, визначено їх належність, допустимість і недопустимість під час досудового та судового провадження. Обов'язок доказування обставин, передбачених ст.91 КПК, на стадії досудового провадження, згідно зі ст.92 КПК, покладається на слідчого, прокурора, а в окремих випадках – на потерпілого.

Водночас аналіз процесуальної діяльності учасників кримінального провадження свідчить, що залишається чимало питань, які потребують подальшого доопрацювання, бо недоліки доказування негативно впливають на повне, швидке, неупереджене розслідування, встановлення вини обвинуваченого під час судового розгляду. Зокрема, до них можна віднести відсутність положень, що докладно регламентують предмет доказування кримінального правопорушення, його межі, засоби та застосування процедурної (процесуальної) форми.

Окремі позиції науковців ґрунтуються на визначенні неконституційності, неспроможності досягнення цілей кримінального провадження засобами, передбаченими чинним КПК, визнання доказів на підставі оперативно-

розшукової інформації, низької ефективності процесуальної діяльності слідчого, прокурора під час розслідування тощо.

Теоретичні положення доказів і доказування залишаються до кінця не розкритими. Вони потребують ґрунтовних наукових досліджень концептуальних підвалин і розробки на цій основі напрямів ефективного функціонального застосування в умовах дії чинного КПК і реалій правозастосовної практики, що склалася. Проблема доказів і доказування традиційно привертала увагу науковців (як процесуалістів, так і криміналістів), зокрема вагомий внесок у її вивченні зробили: Ю.П.Аленін, С.А.Альперт, В.П.Бож'єв, Ю.М.Грошевий, Т.М.Добровольська, П.С.Елькінд, О.В.Капліна, Г.К.Кожевніков, Л.Д.Кокорев, В.О.Коновалова, Е.Д.Лук'янчиков, О.М.Ларін, В.Т.Маляренко, О.Р.Михайленко, М.М.Михеєнко, В.М.Савицький, С.В.Слінько, С.М.Стахівський, В.М.Стратонов, В.М.Тертишник, І.В.Тирічев, Л.Д.Удалова, М.О.Чельцов, С.С.Чернявський, В.Ю.Шепітько, О.Г.Шило, М.Є.Шумило та ін.

Водночас немає єдності думок щодо визначення нормативного змісту поняття доказів, механізму їх процесуального збору, закріплення, оцінювання, джерел доказів. Потребує подальшої розробки теоретичних положень статус окремих учасників кримінального провадження. Необхідність внесення пропозицій до чинного законодавства, використання та вдосконалення норм, які становлять наповнення цієї проблеми, зумовила вибір теми магістерської.

Таким чином, в умовах сьогодення, коли Україна стоїть на шляху до побудови правової, соціальної та демократичної держави, особливої актуальності набуває проблема забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Адже, саме рівень розвитку держави визначається мірою забезпечення захисту прав та свобод людини і громадянина.

Згідно з Конституцією України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Кожна держава прагне якнайкраще забезпечити людину охороною від протиправних посягань, надати якомога більше гарантій щодо захисту прав та свобод людини і громадянина. За для цього держава приймає нові нормативно-правові акти, які є свідченням ведення прогресивної політики держави спрямованої на забезпечення благ людини. Одним із таких прогресивних актів став Кримінальний процесуальний кодекс України від 2012 року, який включив у себе низку нових положень, які до цього не використовувалися у кримінально-процесуальному законодавстві України. Особливої уваги заслуговує така важлива новела КПК, як закріплення інституту доказування.

Об'єктивна істина в цілому і окремі факти, обставини справи встановлюються слідчими органами, прокурором і судом лише шляхом кримінально-процесуального доказування, під час якого збираються, перевіряються, оцінюються докази і на їх підставі приймаються й обґрунтовуються процесуальні рішення. Цим зумовлюється те, що доказування має найбільшу питому вагу в усій діяльності органів і осіб, які ведуть процес, осіб, яких вони залучають до цієї діяльності, а також те, що нормативне регулювання й теоретичне дослідження проблем доказування посідає чільне місце в кримінально-процесуальному праві, найважливішою складовою якого є доказове право, і в науці кримінального процесу, де провідну роль відіграє теорія доказів (її ще називають ученням про докази).

За своєю гносеологічною суттю кримінально-процесуальне доказування являє собою різновид людського пізнання дійсності. Воно не є науковим у тому розумінні, що не ставить собі за мету пізнання закономірностей розвитку природи й суспільства, але в плані встановлення окремих фактів, явищ дійсності воно має багато спільного з науковим пізнанням, насамперед історичним. У кримінально-процесуальному доказуванні як пізнавальній діяльності застосовуються всі закони й категорії діалектичної і формальної логіки. Ця специфіка зумовлена передусім об'єктом, завданням і засобами пізнання, колом його суб'єктів, процесуальними строками і процесуальною формою.

Доказування являє собою сплав практичних дій і мислення, фізичної і розумової діяльності суб'єктів кримінального процесу. Його елементами є збирання (формування), перевірка та оцінка доказів та їх джерел. На практиці ці елементи злиті воедино, тісно й нерозривно переплітаються один з одним. Виділяються ж вони з єдиного процесу доказування в наукових, навчальних, нормотворчих і практичних цілях.

В кримінальному процесі як науці, навчальній дисципліні, галузі права і практичній діяльності все зводиться до доказування і доказів, бо вони є основним змістом кримінального процесу.

Отже, одним із найважливіших завдань сучасної Української держави і суспільства в цілому є забезпечення суворого дотримання законності, викорінення будь-яких порушень правопорядку, ліквідація злочинності, усунення причин та умов, що породжують та сприяють її розвитку. Уряд України намітив і виконує комплекс заходів з виконання зазначених завдань. Нині особлива увага приділяється удосконаленню діяльності органів прокуратури, внутрішніх справ, юстиції, судів, що покликані стояти на стороні законності, захисту прав громадян та інтересів суспільства.

Розслідування злочинів, розгляд і вирішення кримінальних проваджень у суді – це сфера органів кримінально-процесуальної діяльності. Процес доказування – це формування доказів і їх процесуальних джерел по виявленню, дослідженню, збиранню, перевірці, закріпленню та оцінці, обґрунтування висновків з метою встановлення об'єктивної істини і прийняття на її основі правильного, законного, обґрунтованого і справедливого рішення.

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України прийнятий Верховною Радою України у 2012 році викликав неоднакову реакцію фахівців і навколо окремих його правових інститутів розгорнулася широка дискусія. Не менш гострими є проблемні питання які пов'язані з доказами та їх джерелами.

Серед науковців не склалося єдиного підходу до поняття доказів та їх джерел. У науковій літературі висунута концепція доказів як єдності фактичних

даних та їх процесуальних джерел, а інші вважають, що слід розрізняти докази, як відомості про факти, обставини та їх процесуальні джерела.

За чинним КПК України доказами є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Ці фактичні дані повинні бути належними та допустимими.

Таким чином, вищевикладене зумовлює актуальність теми дослідження магістерської роботи.

Проблеми доказів у кримінальному процесі займалися такі вчені-процесуалісти, як: В.Д.Арсеньєв, Р.С.Белкін, Л.Є.Владимиров, В.Г.Гончаренко, В.П.Гмирко, А.В.Горбачев, М.М.Михеєнко, Ю.К.Орлов, С.В.Слинько, С.М.Стахівський, М.С.Строгович, В.М.Тертишник, Ф.Н.Фаткуллін, С.А.Шейфер, та багато інших.

Також, поняття доказів та доказування в кримінальному процесі розглядали у своїх працях такі українські вчені як: В.К.Лук'янчиков, Ю.І.Азаров, А.О.Ляш, В.М.Ліщенко, Ю.П.Аленін, В.Т.Маляренко, В.Г.Гончаренко, В.І.Галаган, А.В.Іщенко, М.А.Погорецький, С.А.Альпердт, В.П.Бахін, В.С.Зеленський, В.І.Бояров, А.Я.Дубинський, А.М.Лисиченко, В.О.Попелюшко, А.В.Іщенко, Н.С.Карпов, Т.В.Варфоломеєва, І.П.Козаченко, М.М.Михаєнко, В.С.Кузьмичов, Ю.М.Грошевий, Є.Г.Коваленко, М.В.Салтєвський, С.М.Стахівський та інші.

Метою роботи є комплексне дослідження поняття та значення доказів, джерел доказів та доказування у кримінальному процесі.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- дослідити історію розвитку поняття доказів, їх джерел у кримінальному процесі;
- розкрити поняття та значення доказів у кримінальному процесі, надати пропозиції щодо удосконалення визначеного законом поняття доказів;

- визначити та охарактеризувати ознаки і властивості доказів у кримінальному процесі;
- здійснити класифікацію доказів та джерел доказів у кримінальному процесі;
- з'ясувати роль та значення доказування у кримінальному процесі;
- проаналізувати види джерел доказів у кримінальному процесі та дати їм характеристику;
- розглянути положення нормативно-правових актів інших країн в частині функціонування інституту доказів і доказування в рамках кримінального процесу;
- проаналізувати практику Європейського суду з прав людини, як джерела права відносно загальної теорії доказів і доказування у кримінальних провадженнях.

Об'єктом дослідження є доказове право як особливий інститут кримінально-процесуального права.

Предмет дослідження – поняття доказів, джерел доказів та доказування у кримінальному процесі.

Методи дослідження обрані, виходячи з поставлених у роботі мети і завдань, з урахуванням об'єкта і предмета дослідження.

У ході дослідження використано загальнонаукові й спеціальні методи:

дедуктивний, індуктивний методи – для доведення ключових теоретичних положень;

діалектичний – для вивчення теорії та практики доказування обставин кримінального правопорушення, визначення змісту доказів, їх належності, допустимості;

формально-логічний – для визначення понятійного апарату за темою дослідження (для розкриття змісту норм КПК України 1960 року, чинного КПК України, що регламентують питання доказів та джерел доказів);

правового регулювання – для дослідження правового інституту доказів і встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні;

системно-структурного аналізу – який дозволив вивчити властивості доказів та дати їм характеристику для виявлення недоліків чинного законодавства, що дало можливість внести пропозиції щодо подальшого вдосконалення процесуальних норм, які регулюють зміст доказів, їх недопустимість унаслідок істотного порушення прав і свобод людини;

порівняльно-правовий аналіз – для порівняння конституційних, кримінально-правових і кримінально-процесуальних норм законодавства України та законодавства зарубіжних країн, а також прецедентної практики Європейського суду з прав людини, що дало змогу внести конкретні пропозиції стосовно подальшого вдосконалення положень КПК України (під час порівняння норм чинного КПК України з КПК України 1960 року, а також процесуальним законодавством інших держав, здійснення аналізу позицій науковців щодо питань, пов'язаних із джерелами доказів);

історико-правовий – для ретроспективного аналізу доказів та елементів доказування в кримінальному провадженні, становлення структури й розвитку цього інституту, який дозволив показати хід розвитку поняття доказів;

статистичний і соціологічний (анкетування, опитування, аналіз та інтерпретація емпіричних даних судової статистики, статистичної інформації) – використовувався для аналізу й узагальнення емпіричної інформації, що стосується теми дослідження (для з'ясування концептуальних підходів учених, результатів їх досліджень, а також вивчення юридичної практики);

міждисциплінарний підхід (для дослідження властивостей джерел доказів у контексті теорії інформації).

Названі методи дослідження використовувались в роботі у взаємозв'язку і взаємозалежності, що забезпечило всебічність, повноту й об'єктивність дослідження, істинність отриманих наукових результатів.

Теоретичну основу роботи становлять наукові джерела в галузі теорії

доказів і доказування, теорії, інформації кримінального процесу, криміналістики, міжнародного права.

Нормативно-правову та інформаційну основу дослідження становлять Конституція України, чинне кримінальне процесуальне законодавство України, рішення Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України, Європейського суду з прав людини, постанови Пленуму Верховного Суду України, законодавство окремих зарубіжних держав, а також інші нормативні акти, що регулюють діяльність органів досудового розслідування, прокуратури, адвокатури, суду.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в роботі комплексно, з урахуванням сучасних законодавчих змін, пов'язаних із набуттям чинності КПК України 2012 року, практики Європейського суду з прав людини досліджено проблеми доказів та процесуальних джерел доказів у кримінальному процесі України, а також:

- запропоновано визначення доказів у кримінальному провадженні як будь-яких фактичних даних, отриманих у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню;

- визначено та інтерпретовано на сучасному методологічному рівні розуміння чинного КПК теоретичні положення інституту доказів та його пізнавальних елементів (властивостей): належність, допустимість, достовірність і достатність, під час встановлення обставин кримінального правопорушення;

- обґрунтовано вимоги, яким має відповідати кримінально-процесуальна форма доказування, насамперед, пов'язані із забезпеченням гарантій дотримання прав і свобод учасників кримінального провадження;

- запропоновано структуру кримінального процесуального доказування яке включає в себе такі структурні елементи: 1) отримання доказів; 2) використання доказів для обґрунтування рішень у кримінальному провадженні;

- запропоновано закріпити в чинному законодавстві України порядок ознайомлення сторони захисту та потерпілого з рішенням про призначення експертизи до направлення її експерту та висновком експерта одразу після його отримання та вирішити питання щодо змісту експертизи, яка є первинною, додатковою та повторною;

удосконалено:

- теоретичні положення щодо визначення джерел доказів у кримінальному процесі;

- практичні елементи встановлення недопустимості доказів та визначення правових наслідків під час їх порушення.

Практичне значення роботи полягає у можливості її подальшого використання для більш глибокого і ґрунтовнішого дослідження інституту доказового права та його ролі у захисті прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також:

- у правотворчій діяльності – під час підготовки законодавчих і підзаконних актів, подальшого вдосконалення чинного Кримінального процесуального законодавства України стосовно доказів та доказування;

- у правозастосовній діяльності – для збирання й оцінювання доказів під час проведення процесуальних, слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій на стадії досудового розслідування;

- у науково-дослідній діяльності – для подальших досліджень інституту доказування в теорії кримінального процесу;

- у навчальному процесі – для підготовки навчальних посібників, методичних розробок та при вивченні кримінального процесуального законодавства.

Структура та зміст роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, переліку використаних джерел. Повний обсяг роботи складає 158 сторінок, основний зміст – 137, список літератури складається з 186 найменувань.

РОЗДІЛ І. ІСТОРИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ДОКАЗІВ, ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ ТА ЗНАЧЕННЯ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Історичний розвиток поняття доказів, джерел доказів у кримінальному процесі

Наукова дискусія навколо розуміння доказів бере свій початок з часів старого Риму (кінець III – середина VI століття), із запровадженням детального регулювання процесуальних дій суду з розслідування злочину і досить суворих правил формальної оцінки доказів [6, с.106]. Під доказом – "probation" – тоді розуміли власне доказ, засіб доказування і судове слідство [7, с.260]. Тоді ж законні докази – "probation", які були різних видів, почали відрізняти від доказів як логічних суджень, тобто аргументів ("argumentum") [7, с.51].

Розвиток римського права і його апробація державами Європи [8, с.182-185], безумовно, вплинула і на становлення інституту доказового права на Русі, де перші згадки про докази пов'язують з "Руською Правдою" [9, с.588]. В українському праві знайшли відображення правила збирання і використання доказів "Руської Правди", "Псковської судної грамоти", Судебників, Литовських статутів, збірок магдебурзького права, "Прав, за якими судиться малоросійський народ", законодавчих актів Російської імперії XVIII–XIX століть. Доказами на Русі в цей період були показання сторін і свідків ("послухів" та "видоків"), письмові документи (грамоти), речові докази, божий суд (поединок, клятва, іспит залізом і водою) [8, с.185].

В існуючому зараз кримінально-процесуальному доказуванні є елементи минулого, тому ми підтримуємо М.С. Таганцева, який наголошує: якщо ми бажаємо вивчити який-небудь юридичний інститут, що існує зараз, то для власного правильного його розуміння повинні прослідкувати його історичну

долю, приводи, через які він з'явився, і зміни, яким піддався він у своєму історичному розвитку [10, с.21].

У своїх працях Я.І. Баршев, В.А. Ліновський, В.Д. Спасович розглядали систему законних доказів, серед яких власне доказами або досконалыми чи повними доказами вважали джерела пізнання (дослідження) злочину, на яких базується безумовна впевненість у дійсності певних обставин, і від яких вони відокремлювали недосконалі (неповні) докази, напівдокази (улики – рос.) [11, с.52; 12, с.64-65; 13, с.9-10].

Під впливом формальної (легальної) системи оцінки доказів та зумовлених нею поглядів на докази перебував і О.Ф. Кистяківський, який і після скасування її правил Статутом кримінального судочинства 1864 року, підкреслював, що, хоча правила старої теорії законних доказів зведені до значення лише логічних правил, вони є корисними для будь-якого судді, якого закон зобов'язує формувати власне переконання у справі все ж таки на підставі доказів [14, с.86].

І.Я. Фойницький, відзначаючи значні переваги теорії вільної оцінки доказів над формальною, під доказом став розуміти сукупність засад впевненості в дійсності або недійсності обставини, яка підлягає судовому встановленню у певній справі. До цієї сукупності він включав як засоби доказування або доказовий матеріал, так і сам процес доказування зі збиранням, перевіркою і оцінкою доказів [15, с.194]. При цьому, він доводив, що в основу розподілу доказів і напівдоказів покладено їхні джерела, а тому зі скасуванням формальної оцінки доказів такий розподіл стає застарілим і має лише історичне значення.

Дійсно, запровадження нової системи оцінки доказів поклало край тому вигляду класифікації доказів і напівдоказів, що існував за умов наперед встановленої законом сили тих чи інших доказів, але, як видається, зазначена класифікація трансформувалася в існуючий зараз розподіл доказів на прямі і непрямі, і має як теоретичну, так і практичну цінність. Непрямі обвинувальні докази окремі автори називали напівдоказами [16, с.305]. Проте, більше

прихильників справедливо отримала позиція, за якою докази і процес доказування відрізняються між собою, оскільки доказами є факти, що переконують в існуванні обставин предмета судового пізнання [17, с.133], або увесь той фактичний матеріал, яким слідство і суд оперують в процесі своєї діяльності з розслідування і розгляду кримінальних справ [18, с.287- 288], а доказування – це мистецтво розпоряджатися доказами [15, с.85] чи користування доказами для з'ясування обставин кримінальної справи [18, с.295]. У сучасній процесуальній науці така позиція є загально прийнятою але вчені продовжують мати різні погляди на розуміння доказів та їх джерел у кримінальному процесі і вкладають у ці поняття різний зміст.

До прийняття Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік 1958 року [19] панувала думка, що доказом є, по-перше, джерело відомостей про факти, якими встановлюються або спростовуються обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінальної справи (наприклад, показання свідка А.), по-друге, самі факти, якими встановлюються або спростовуються обставини, що мають значення для справи, і містяться в цьому ж показанні свідка А. (наприклад, факт наявності ворожнечі між потерпілим і обвинуваченим) [20, с.111]. Такий підхід був зумовлений тим, що кримінально-процесуальний закон не давав визначення поняття доказу, а наводив лише перелік джерел доказів (ст.58 КПК УРСР 1927 року) [21].

Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік 1958 року (ч.1 ст.16) [19] і КПК УРСР 1960 року (ч.1 ст.65 КПК) [22] закріпили поняття доказів у кримінальній справі. Це визначення дало підстави С.О. Голунському, П.А. Лупинській, Ц.М. Каз та багатьом іншим процесуалістам стверджувати, що доказами є лише фактичні дані, факти, якими встановлюються або спростовуються обставини, що мають значення для справи, але не джерела відомостей про ці дані [23, с.144–153; 24, с.121–122; 25, с.23–25].

Водночас В.Д. Арсен'єв, О.І. Трусов, Ф.Н. Фаткуллін та інші автори, навпаки, стверджували, що доказами, по-перше, слід вважати фактичні дані, на

основі яких встановлюється злочин або його відсутність, винуватість або невинуватість особи в його вчиненні та інші обставини справи, від яких залежить ступінь відповідальності цієї особи, а, по-друге, – джерела відомостей про такі дані, оскільки вони встановлюються: показаннями свідка, показаннями потерпілого, показаннями підозрюваного, показаннями обвинуваченого, висновком експерта, речовими доказами, протоколами слідчих і судових дій та іншими документами [26, с.182; 27, с.48–51; 28, с.98–99].

Іншу позицію зайняла група процесуалістів, які розуміли доказ як нерозривну єдність фактичних даних і процесуальної форми, в яку ці дані втілені [29, с.197-207; 30, с.26; 31, с.121]. В літературі останніх років майже не йдеться про докази як факти реальної (об'єктивної) дійсності, що було притаманно, за твердженням Ю.К. Орлова, періоду "донаукового (архаїчного) тлумачення доказів" [32, с.35].

У працях Є.Г. Коваленка, М.М. Михеєнка, С.М. Стахівського переконливо доведено, що під час кримінально-процесуальної діяльності слідчі, прокурори і судді оперують не фактами як явищами і подіями реальної дійсності, які об'єктивно не можна приєднати до кримінальної справи, а лише відомостями про них (в тому числі й про властивості предметів матеріального світу), які зафіксовані у встановленому законом порядку в протоколах слідчих та судових дій [33, с.38-39; 34, с.120-124; 35, с.76-80]. Обстоюючи цю наукову позицію Ю.П. Аленін, Т.В. Лукашкіна і М.М. Стоянов слушно критикують спроби повернутися до розуміння доказів лише як судових доказів – фактів [36, с.243-244]. Як справедливо зазначає Ю.М. Грошевий, визнання доказами лише тих фактичних даних, які представлені в суді, нівелює взагалі здійснення доказування органами досудового розслідування, а також прокурора [37, с.7].

Аналіз трьох розглянутих основних концепцій про поняття доказів у кримінальному процесі показує, що в одних випадках їх розуміють як джерела доказів, в інших – як самі докази чи один з їх видів. Цю суперечність, на наш погляд, необхідно вирішувати шляхом правильного і системного підходу до визначення поняття кримінально-процесуальних доказів, їх джерел і видів.

Основу гносеологічної характеристики поняття доказів складає філософське вчення про відображення як загальну властивість матерії [38, с.20-30], в результаті якого відбувається залишення слідів будь-якого злочину на предметах матеріального світу і в свідомості людей. За допомогою слідів, що збереглися, стає можливим встановлення обставин, що мають значення для правильного вирішення кримінальної справи. Тому, органи досудового розслідування і суд повинні виявити, знайти сліди, що залишилися, дослідити їх, привести в належну процесуальну форму і потім використовувати як докази у кримінальній справі.

Як і будь-яке відображення, доказ завжди складається з образу того, що відображається, і форми, тобто способу існування і прояву відображення. У зв'язку з цим є не точною позиція тих учених, які розуміють під доказами тільки зміст відображення, – факти, відомості (фактичні дані) про обставини кримінальної справи. Відомості про обставини злочину, що збереглися в свідомості людей і на предметах матеріального світу, можуть бути використані як докази під час провадження у кримінальній справі, лише якщо вони містяться в зазначених у законі формах.

Як правильно зазначає Р. Костенко, джерелом доказів є такий носій, в якому знаходиться доказ, що складається з відомостей і процесуальної форми [39, с.90]. Якщо не враховувати в доказах встановлену законом форму існування відображення, то тоді вони стають лише слідами злочину, що об'єктивно збереглися. За так званого "подвійного" розуміння доказів, крім того, спостерігається логічна суперечність, яка полягає в ототожненні самого поняття і його складових елементів. І фактичні дані, які є змістом відображення, і їх джерела, які є процесуальною формою, кожні окремо визнаються доказами у кримінальній справі. У цьому випадку порушуються логічні закономірності, пов'язані з існуванням складових елементів єдиного поняття. Наявність одного з елементів доказу не може підміняти його самого. Тому, складові елементи поняття доказу, його зміст і процесуальна форма не можуть кожен окремо являти собою вказане поняття.

Більш послідовними у своїй концепції є прихильники "єдиного" розуміння доказів. Враховуючи вплив процесу відображення на утворення доказів, вони підкреслюють, що кожний доказ має дві сторони – зміст і форму. Змістом відображення в доказі є наявні в ньому фактичні дані, тобто відомості про факти, а формою, способом існування і прояву відображення – джерело фактичних даних [40, с.551]. Така конструкція дозволяє більш аргументовано визначати доказ в кримінальному процесі як органічну єдність фактичних даних (інформації, відомостей про обставини вчиненого злочину) і їх процесуальних джерел [41, с.223], одержаних з обов'язковим дотриманням процесуальної форми.

Наприклад, відомості про особу обвинуваченого можуть бути одержані у формі показань свідка, який знає обвинуваченого, або у формі документа – характеристики з місця роботи цього обвинуваченого. Доказ покликаний виконувати роль особливого "посередника" як між суб'єктом і об'єктом пізнання, так і у взаємодії усіх суб'єктів кримінально-процесуального доказування, до того ж "посередника" водночас і в їхній розумовій діяльності, і в їхніх діях, що мають зовнішній прояв. Зрозуміло, що задовольнити одночасно всі умови здатний лише доказ, який розуміється як органічна єдність знань, які в ньому містяться, про предмет пізнання (відомостей про факти) та їх матеріального носія (джерела). Лише у єдності свого змісту (відомостей про факти) і належної процесуальної форми його отримання і збереження (джерела) доказ може слугувати легітимним засобом доказування.

Не випадково законодавець після того, як у ч.1 ст.65 КПК 1960 року "Докази" навів легальне визначення доказів, у ч.2 цієї ж статті, веде мову про показання свідка, показання потерпілого, показання підозрюваного, показання обвинуваченого, висновок експерта, речові докази, протоколи слідчих і судових дій, протоколи з відповідними додатками, складені уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, та інші документи [22]. Краще органічно поєднати у визначенні доказу його зміст і форму існування, й так, щоб це сприйняла слідча і судова практика, майже неможливо. Тому, наявність

нормативного визначення поняття доказів у ст.65 КПК 1960 року М.А. Погорецький слушно вважає великим досягненням вітчизняного кримінального процесу [42, с.34].

Іншу думку обстоює В.П. Гмирко, який тлумачить доказ як складну юридичну конструкцію, в системі якої є пізнавальний, інформаційний і нормативний блок елементів, акцентує увагу на відсутності жодної практичної та наукової потреби зберігати в законі "загальне" поняття процесуальних доказів, так само і визначати в ньому вичерпний перелік їх видів, оскільки набагато важливішим є зафіксувати у правових нормах критерії недопустимості доказів і визначити зрозумілі процедури вирішення питань їх допуску [43, с.104-105]. Проте, на наш погляд, одне не виключає іншого.

В перспективі, в нормах процесуального права може бути сформульоване як більш досконале загальне визначення поняття доказу, так і його основних гносеологічних, інформаційних та юридичних властивостей з фактичним закріпленням так званого "складу доказу", а також наведено й перелік видів доказів, який традиційно має бути вичерпним і пов'язуватися з різними видами процесуальних джерел доказів.

Як відомо, процесуальне джерело доказів є визначена законом процесуальна форма існування доказу і збереження його системних властивостей як складного юридичного явища. При цьому, на абстрактно-теоретичному рівні внутрішній сутнісний зміст доказу, який представники перших двох наукових позицій вважають власне доказом, і його зовнішня процесуальна форма, яка першими виводиться за межі структури доказу як його джерело, а другими помилково ототожнюється із доказом, можуть досліджуватися як різнопланові явища. Але в практичній площині слідчої і судової діяльності вони є одним нерозривним ланцюгом, оскільки, як переконливо вказує М.А. Погорецький, доки фактичні дані не отримані з будь-яких джерел інформації, не закріплені у визначеній законом процесуальній формі й не визнані доказами уповноваженою особою (органом дізнання, слідчим чи судом), доти доказів ще немає, а тому й немає їх джерел [44, с.84]. І

це так. Суттєвою є й згадка в законі про те, що як кримінально-процесуальні докази можуть сприйматися лише відомості, на підставі яких встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність (провину – прим. авт.) особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи (ч.1 ст.65 КПК 1960 року) [22]. Характеризуючи собою ознаку належності доказів, законодавець не дозволяє залучати до сфери доказування відомості, які не мають значення для кримінальної справи. У новому КПК України [45], як і в КПК 1960 року поняття доказів цілком правильно пов'язано з потребою встановити обставини, що належать до предмета доказування у кримінальному провадженні.

Разом з тим, в новому КПК пропущено займенник "будь-які", що, на наш погляд, є певним недоліком, адже під час доказування мають бути використані усі наявні у справі (будь-які) докази: прямі і непрямі (побічні), обвинувальні і виправдувальні тощо. Так наприклад, зроблено в КПК Російської Федерації (ч.1 ст.74) де зазначено: "Доказами у кримінальній справі є будь-які (любые – рос.) відомості, ..." [47]. Крім того, назву ст.84 нового КПК "Докази" необхідно доповнити словами "і їх процесуальні джерела".

Таким чином, загальне поняття "доказ" повинно бути юридичною конструкцією, яка акумулює в собі основні характеристики і вимоги, властиві доказу як системі взаємопов'язаних елементів (належність, достовірність, допустимість і достатність для прийняття певного процесуального рішення чи вирішення кримінальної справи), комплекс яких і дозволяє говорити про доказ.

Опираючись на пропозиції В.С. Балакшина, М.М. Михеєнка, С.М. Стахівського [48, с.46-47; 34, с.97; 35, с.171-172], пропонуємо сформулювати назву статті і визначення поняття доказів в статті 84 нового КПК у такій редакції: "Докази і їх процесуальні джерела". Доказами в кримінальному провадженні є будь-які фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

У теорії вітчизняного кримінального процесу проблема визначення поняття «доказів» є однією з ключових і найбільш дискусійних. Протягом багатьох років вона була предметом численних наукових досліджень, однак і нині серед учених-процесуалістів єдиної думки щодо правової природи доказів немає. Просте перерахування позицій різних авторів, які висловлювалися з приводу цієї проблеми (що досить часто має місце в наукових дослідженнях), вважаємо, є наврядчи виправданим і доцільним, оскільки не надає можливості розібратися в сутності різноманітних підходів. Аналіз висловлених різними авторами думок щодо природи доказів у кримінальному провадженні, на нашу думку, буде найбільш продуктивним лише за умови їх систематизації та класифікації. Спроби такої систематизації вже робилися в науковій літературі.

Так, зокрема, Р.В. Костенко запропонував еволюцію поглядів із питання про поняття доказів умовно ділити на три періоди розвитку: перший період – це погляди дореволюційних юристів (до 1917 року); другий етап розвитку – радянський період із 1917 року до 1991 року; третій – сучасні погляди науковців (із 1991 року й донині) [50, с.5]. Вважаємо, що така систематизація є досить сумнівною й такою, що не дає змоги визначити всі можливі підходи до розуміння сутності доказів у кримінальному провадженні.

Як нам видається, більш удалою систематизацією є розроблена Ю.К. Орловим концепція моделей поняття «докази». Об'єднуючи позиції різних учених, він виділяє п'ять основних трактовок (моделей) цього поняття: 1) донаукова (архаїчна); 2) логічна; 3) «двоїста»; 4) інформаційна; 5) змішана (синтезована) [51, с.58–63]. Думається, що така концепція заслуговує на підтримку з певними уточненнями й доповненнями. Тому спробуємо викласти її сутність і запропонувати свої зауваження.

1. Донаукова (архаїчна) трактовка доказів характерна для етапу розвитку теорії доказів і доказового права, коли наукове поняття ще не було розроблено (цей етап тривав до прийняття в 1958 році Основ кримінального судочинства СРСР і союзних республік (далі – Основи), де останнє було законодавчо

закріплене). Сутність цієї моделі поняття доказів полягала в їх розумінні на життєвому рівні як усього того, що сприяє встановленню обставин справи.

Так, на думку О.Я. Вишинського (мабуть, найбільш авторитетного й впливового у свій час дослідника теорії доказів), судові докази – це звичайні факти, явища, які мають місце в житті, речі, люди, дії людей. Судовими доказами вони стають тому, що вступають в орбіту судового процесу, є засобом для встановлення обставин і вирішення питань, які цікавлять суд і слідство [52, с.43].

2. Логічна модель завдячує своєю появою формулюванню поняття доказів у ст.16 Основ 1958 року, де вони визначалися як фактичні дані, й подальшому майже дослівному перенесенню змісту зазначеної статті Основ у ст.65 КПК УРСР 1960 року Сутність цієї трактовки полягала в розумінні доказів тільки як фактів (прихильники цієї концепції вважали, що саме їх мав на увазі законодавець уживаючи термін «фактичні дані») [53, с.132–135; 54, с.10–12]. Незважаючи на багатозначність терміна «факт» у філософії, у процесуальній літературі стосовно доказів під ним розуміли пізнаний відрізок дійсності, достовірне знання, яке використовується як логічна посилка, аргумент для отримання нового знання [55, с.93, 94].

Позитивним моментом цієї концепції, на відміну від попередньої, була законодавча основа розуміння поняття «докази», що надавало можливість відмежувати його від інших наукових понять у теорії доказів.

Разом із тим, як відзначає Ю.К. Орлов, ця трактовка давала поняття доказів тільки в одному – логічному (звідси і її назва) аспекті доказування. Усе доказування, згідно з цією концепцією, зводилося до логічного процесу – оперування фактами-доказами [51, с.60]. Такий односторонній підхід призвів до теоретичних нестиківок, що викликало критику в науковій літературі.

Основними критичними аргументами були такі: по-перше, якщо доказами є тільки факти, то вони, у свою чергу, теж повинні бути чимось підтверджені (доказані); по-друге, докази-факти повинні десь бути закріплені, тобто мати якісь джерела, оскільки в протилежному випадку вони не можуть бути

витребувані чи отримані; по-третє, якщо докази – це об'єктивно існуючі факти реальної дійсності, то немає жодного сенсу говорити про їхнє оцінювання [51, с.60; 56, с.91].

3. «Двоїста» концепція доказів набула поширення як альтернатива логічній моделі [18, с.288, 289; 27, с.48–51]. Згідно з цією трактовкою, доказами є і факти, і ті джерела, із яких вони взяті, – показання, документи, речові докази тощо. Ця модель дає відповіді на поставлені вище питання під час аналізу попередньої концепції, хоча й вона має певні вади. Основний недолік полягає в тому, що в джерелах не можуть міститися факти. Такими вони можуть бути визнані лише на основі певної сукупності доказів, після відповідних перевірки та оцінювання. Стосовно ж кожного окремо взятого доказу говорити, що в ньому містяться факти, дуже ризиковано, адже зміст будь-якого доказу може виявитися як істинним, так і неправдивим.

У зв'язку з цим, варто звернути увагу на висловлювання А.А. Давлетова: «Важко уявити, що факти об'єктивної реальності, відмежовані від дослідника просторовими й часовими межами і, як правило, невіддільні від навколишньої дійсності, можуть збиратися в матеріали справи. Відпадає й питання про достовірність доказів, оскільки об'єктивні факти не можуть бути достовірними. Змішуються мета й засоби доказування, тому що як і ті, й інші розглядаються обставини» [57, с.10]. Отже, термін «факт» навіть у поєднанні з його джерелом залишається досить сумнівним і недостатнім для пояснення поняття доказу.

4. Інформаційна модель доказів була розроблена В.Я. Дороховим [58, с.108–117] і полягала в розумінні доказу як єдності відомостей (інформації) про факти (а не самих цих фактів) і джерел таких відомостей. Справді, пізнати факти минулого можна лише шляхом отримання про них інформації, яка збереглася в пам'яті людей або на якихось матеріальних носіях. Здобутком такого підходу була можливість говорити про достовірність або недостовірність таких відомостей, а отже, і про їхню перевірку й оцінювання. Така модель швидко поширилась та набула визнання багатьох учених-процесуалістів. Однак її основною вадою було те, що вона відображала лише

інформаційну сторону доказування й залишала без уваги логічну, яка обов'язково та невід'ємно наявна в доказуванні.

5. Змішана (синтезована) концепція доказів містить усі вищеперераховані елементи: факти, відомості про них і джерела цих відомостей. Вона є найбільш повною і змістовною, поєднує в собі як інформаційну, так і логічну сторону доказування (тому, можливо, більш удаюю була б назва цієї моделі «інформаційно-логічна»). Недоліком указаної концепції, як зазначає Ю.К. Орлов, є те, що одним терміном – «докази» – об'єднуються досить різнопланові гносеологічні категорії – інформація й факти-аргументи, що створює небезпеку термінологічної плутанини [51, с.63].

У науковій літературі мали місце спроби визначити й інші, крім зазначених вище, моделей (трактовок) поняття доказів. Так, викликає особливий науковий інтерес системна модель поняття доказів В.С. Балакшина. Ця модель являє собою розуміння доказів як системи взаємопов'язаних, взаємоузгоджених елементів, якими є такі: 1) фактичні дані; 2) джерела фактичних даних; 3) способи та порядок збирання, закріплення й перевірки цих фактичних даних (відомостей про факти) і їх джерел [59, с.182]. До такого висновку автор доходить, аналізуючи правозастосовну практику і Кримінально-процесуальний кодекс, норми якого відносно доказів ділить на три групи відповідно до елементів указаної вище системи поняття доказів.

Позитивом цієї моделі, на нашу думку, є відображення в ній процесуальної (процедурної) сторони правової природи отримання доказів. Її ж недоліком, як і в інформаційній моделі, є відсутність відображення логічної сторони доказів.

Варто зауважити, що розуміння поняття доказів як системи певних елементів (тобто висловлення, по суті, системного трактування цього поняття) вперше було запропоновано українським науковцем – В.С. Гмирком. На його думку, доказ потрібно розглядати як складну юридичну конструкцію, у системі якої необхідно виділяти пізнавальний, інформаційний і нормативний блоки елементів [43, с.104–105]. Щоправда, тут варто зауважити, що, загалом

погоджуючись із таким підходом (з приводу системи складових ми висловимо свою думку далі), вважаємо, що думка В.С. Гмирка, яку він висловлює далі в тій самій роботі, про недоцільність збереження в законі «загального» поняття процесуальних доказів, так само як і визначення в ньому вичерпного переліку їх видів, є досить сумнівною. Аргументом на користь такої відмови вказаний автор вважає відсутність практичної та наукової потреби в цьому й пропонує краще зафіксувати у правових нормах критерії недопустимості доказів і визначити зрозумілі процедури вирішення питань їх допуску [43, с.104–105]. Однак, як нам видається, законодавчого регламентування потребує й поняття доказів (як із наукових, так і з практичних міркувань), й інститут допустимості доказів (його поняття, правила (критерії) допустимості, процесуальний порядок вирішення питання про визнання доказів допустимими чи недопустимими). Як бачимо, автори Кримінального процесуального кодексу України 2012 року займають аналогічну позицію.

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що найбільш продуктивною й такою, що повною мірою відображає сутнісну правову природу поняття доказів є модель (трактування), яка відображає такі основні сторони: інформаційну (відомості), матеріальну (процесуальні джерела), логічну (факт, пізнаний за допомогою відомостей, що містяться в певному джерелі, відрізок об'єктивної дійсності) та процесуальну (процедурну) (визначений законом порядок отримання відомостей про факти й порядок їх закріплення в процесуальних джерелах). На нашу думку, для такої моделі найбільше підходить її назва як системної (однак, як бачимо, наш підхід до цієї моделі є дещо відмінним від підходу В.С. Балакшина).

Конструкцію такої моделі можемо знайти й у визначенні поняття доказів, яке дається в ст.84 чинного Кримінального процесуального кодексу України: «Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають

доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів». Під «фактичними даними», на нашу думку, необхідно розуміти відомості про факти (інформаційна сторона); у фразі «отримані у передбаченому цим Кодексом порядку» мова йде про процесуальну сторону; словосполучення «встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження» свідчить про логічну сторону сутності поняття доказів; перелік же можливих процесуальних джерел доказів (ч.2 ст.84 Кримінального процесуального кодексу України) підкреслює його матеріальну сторону.

1.2. Поняття, значення, ознаки та класифікація доказів у кримінальному процесі

Поняття доказів належить до фундаментальних правових категорій, з якими генетично пов'язана вся історія кримінального судочинства з моменту його зародження і до сьогодні, оскільки давно відомо, що за своєю природою кримінальний суд як певна розумова операція є неможливим без доказів [14, с.29–30]. Це поняття визначає повноваження і зміст діяльності слідчих, прокурорів, суддів та інших учасників кримінального провадження, від яких залежить реалізація кримінально-правової політики держави, виконання завдань кримінального провадження та забезпечення впровадження міжнародних стандартів кримінальної юстиції в Україні. Воно закріплено у ч.4 ст.62, п.3 ч.2 ст.129 Конституції України [1], у ст.ст.962, 358, 368-2, 372, 383, 384 Кримінального кодексу України [2].

Про докази йдеться у ст.15 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [61], у ст.ст.3, 17 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах [62] та в інших важливих міжнародних документах. Згідно з ч.1 ст.84 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим

Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [3].

Не зважаючи на наявність такого офіційно затвердженого у законі визначення поняття доказів і певне відокремлення законодавцем від доказів їх процесуальних джерел, якими є показання, речові докази, документи і висновки експертів (ч.2 ст.84 КПК України), щодо розуміння поняття доказів немає єдності процесуалістів, а відтак воно по-різному тлумачиться в слідчій та судовій практиці. Наслідком цього є поширені помилки, яких припускаються слідчі, прокурори і судді, коли в основу обґрунтування своїх процесуальних рішень замість доказів покладають те, що у кримінальному судочинстві доказом взагалі не може вважатися.

Теоретичним проблемам визначення поняття доказів у кримінальному процесі присвячено чимало праць науковців, їх досліджували В.П. Гмирко [63], Ю.М. Грошевий [64], Л.М. Лобойко [65], А.О. Ляш [5], М.М. Михеєнко [34], М.А. Погорецький [66], С.М. Стахівський [35], М.Є. Шумило [67] та інші. Водночас питання, пов'язані із застосуванням цього поняття, досі залишаються дискусійними. Сьогодні стосовно визначення поняття «докази» у кримінальному провадженні існує як мінімум три основні наукові позиції. [60].

Перша, докази – це фактичні дані, отримані у передбаченому кримінально-процесуальним законом порядку, на підставі яких слідчий, суд, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [68, с.83].

Друга, докази – це нерозривна єдність їх змістовної сторони (фактичних даних, тобто відомостей, що дають можливість встановити факти, які є предметом доказування) та їх процесуальних джерел (форми, що є встановленим кримінальним процесуальним законом порядком отримання фактичних даних та їх фіксації) [64, с.180–181].

Третя, докази є органічною єдністю фактичних даних, отриманих і закріплених у відповідній процесуальній формі, а також їх процесуальних джерел, на підставі якої сторони кримінального провадження, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню, та яка визнана доказом уповноваженими суб'єктами доказування, слідчим суддею та судом [66, с.16].

На наш погляд, друга позиція є більш прийнятною, оскільки процесуальні джерела доказів є процесуальною формою існування і зберігання відомостей про факти як доказів у кримінальному процесі. Без втілення в цю процесуальну форму фактичні дані не мають значення доказу, а порушення процесуальної форми їх залучення до сфери кримінально-процесуального доказування призводить до визнання доказу недопустимим. Застосоване у цьому контексті поняття процесуальної форми акумулює в собі усі вимоги законодавчої регламентації порядку кримінального провадження – як загальні, так і спеціальні, у тому числі щодо правил, процедур, послідовності, строків проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, що прямо або опосередковано пов'язані зі збиранням (формуванням), перевіркою та дослідженням доказів під час досудового розслідування і судового розгляду, їх закріпленням у процесуальних актах, а також порядок прийняття і оформлення рішень з окремих питань доказування і у кримінальному провадженні загалом.

Формування доказів здійснюється під час пізнавально-посвідчувальної діяльності уповноваженого суб'єкта і завжди передбачає перетворення слідів злочину шляхом втілення їх у належну процесуальну форму на показання, речові докази, документи і висновки експерта. Процесуальна форма покликана забезпечити надійність кримінально-процесуального доказування. Щодо кримінально - процесуальних доказів, то для кожного їх виду (відповідно до переліку процесуальних джерел) чинним законодавством передбачено особливості порядку його формування та збереження. Підстави, умови, процедура, послідовність процесуальних дій та прийняття рішень із

«входження» до матеріалів кримінального провадження фактичних даних надають їм процесуальної форми конкретного виду доказів.

Слід зазначити, що окремі науковці критично ставляться до необхідності закріплення у кримінально-процесуальному законі поняття доказів і переліку їх процесуальних джерел. Деякі з них вважають, що це призводить до невиправданого спрощення сутності доказу як «невхопного юридичного феномену», який треба сприймати не лише у момент його «виникнення», а і з огляду на подальшу перспективу, тобто як на те, що є власне в процесі формування доказів, так і на те, що вже є його результатом [63, с.9–13].

Інші вважають, що у праві, яке вважається цивілізованим, немає положень, якими встановлюється цінність кожного доказу, як це було в часи інквізиції, але її «віслячі вуха» стирчать у тих нормах КПК України, які зберігають запозичений (з невеликими варіаціями) із Середньовіччя принцип фіксування недоторканного переліку джерел доказів, тобто їхніх матеріальних носіїв [69, с.152]. До того ще додають, що для суду у правовій демократичній державі не існує доказів, які мають наперед встановлену силу, і так само для нього у законі не потрібно встановлювати перелік джерел, із яких вони можуть бути отримані, оскільки збереження у новому процесуальному законодавстві джерел, у яких «містяться» докази, є продовженням законодавчого анахронізму, породженого формальною теорією доказів, від якої відійшли у 1864 році з прийняттям Статуту кримінального судочинства, але яка була реанімована у радянський період [65].

Проте, попри певну привабливість цієї концепції й відсутність у законодавстві більшості країн Західної Європи нормативного визначення поняття «докази», потрібно пам'ятати, що у кримінальному судочинстві докази мають вирішальне значення для встановлення особи, яка вчинила злочин, та застосування до неї справедливого покарання або інших заходів кримінально-правового впливу, і саме тому в Україні, як і в деяких інших державах Європи (Молдові, Латвії тощо), закон містить визначення поняття «докази» і

встановлює вимоги щодо порядку їх формування та використання у кримінальному провадженні.

Основу гносеологічної характеристики поняття «докази» становить філософське вчення про відображення як загальну властивість матерії [70, с.20–30], згідно з яким відбувається залишення слідів будь-якого злочину як певної реальної події на предметах матеріального світу і в свідомості людей. За допомогою цих слідів стає можливим встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Тому, уповноважені суб'єкти кримінальної юстиції повинні виявити сліди, що залишилися внаслідок вчинення злочину, і привести їх у належну процесуальну форму, а вже потім використовувати їх як докази у кримінальному провадженні. Не випадково законодавець після того, як у ч.1 ст.84 КПК України навів визначення доказів, у ч.2 цієї статті дає вичерпний перелік процесуальних джерел доказів.

Як і будь-яке відображення, доказ завжди складається з образу того, що відтворюється, і форми, тобто способу існування і прояву відображення. У зв'язку з цим не зовсім правильно розуміти під доказами лише зміст відображення – фактичні дані про обставини кримінального правопорушення. Відомості про обставини злочину, що збереглися в пам'яті людей і на предметах матеріального світу, можуть бути використані як докази під час кримінального провадження, лише якщо вони містяться у визначених у законі формах. Отже, поняття «докази» є структурованим. При цьому серед науковців немає єдності щодо кількості й сутності елементів його структури.

На думку одних, це поняття містить: 1) фактичні дані (відомості про факти, інформацію), що мають значення у кримінальному провадженні (зміст); 2) процесуальну форму їх закріплення (спосіб існування у матеріалах кримінального провадження); 3) носія відомостей (зовнішній вираз); враховуючи, що усі вони перебувають у взаємозв'язку та у своїй єдності утворюють поняття доказів [71, с.177–178].

На думку інших, взаємозв'язок зазначених трьох елементів є окремим четвертим елементом – умовиводом як формою логічного зв'язку між всіма

елементами, і тільки наявність їх комплексу утворює доказ у кримінальному процесі [72, с.61].

Доказ слушно вважають складною юридичною конструкцією, в системі якої функціонує пізнавальний, інформаційний і нормативний блок елементів [43, с.104–105]. Пізнавальний (гносеологічний) блок містить: факт, який доказується; факт, який доказує; висновок про зв'язок між ними. До інформаційного блоку належить: інформація про факти, дані; носії (джерела) інформації про ці факти, фактичні дані, відомості про факти. До нормативного – уповноважені законом суб'єкти, закріплені в законі форми, дії, процедури тощо, вимоги щодо формування, існування та використання в кримінальному процесі доказів. І це закономірно, оскільки механізм утворення слідів кримінального правопорушення пояснюється положеннями з теорій пізнання, відображення та інформації. Але в законі однією дефініцією охопити усі ці складові неможливо, і тому сформульоване у ст.84 КПК України поняття доказів містить найважливіші із зазначених елементів, що визначають їх зміст і форму, а наявність інших впливає із вимог інших норм інституту доказового права. У перспективі може бути сформульоване більш досконале нормативне визначення поняття доказу і всіх його основних властивостей з фактичним закріпленням у КПК України так званого складу доказу [5].

Встановлення реальної дійсності в кримінальному провадженні відбувається опосередковано, оскільки кримінальне правопорушення для тих, хто неупереджено досліджує його обставини, є завжди подією минулого. Безпосередньо слідчими, прокурорами та іншими уповноваженими суб'єктами здійснюється лише діяльність зі збирання (формування), перевірки і оцінки фактичних даних про злочин, що вже стався. Якщо зазначені суб'єкти безпосередньо були учасниками або очевидцями події злочину, то у кримінальному провадженні у зв'язку з вимогами інституту відводу (ст.ст.75, 77 та деякі інші § 6 глави 3 КПК України) вони втрачають свої повноваження і беруть у ньому участь як потерпілі та свідки.

Деякі автори вважають за можливе і безпосереднє пізнання щоразу слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом певних фактів, які й після того, як вчинено кримінальне правопорушення, продовжують існувати у незмінній формі або, якщо і дещо змінилися, то не втратили важливих для них якостей. На їхню думку, таке «безпосереднє пізнання сторонами кримінального провадження може відбуватися у межах кримінального процесу при виконанні певних процесуальних дій, а саме – огляду, освідування, обшуку, пред'явлення для впізнання» [71, с.177–178].

Проте, попри безпосередність сприйняття учасниками зазначених слідчих (розшукових) дій певних фактів як об'єктивних наслідків злочину, вони (події, обстановка, предмети, дії тощо) так чи інакше, що вже залежить від способу, повноти, якості та інших властивостей фіксації під час проведення цих дій, «процесуально виокремлюються» з реальної дійсності із певним суб'єктивним контекстом. Надалі, за результатами таких дій, навіть та особа, яка їх проводила і особисто спостерігала певні явища та вилучала конкретні предмети, у доказуванні оперує не цими явищами і предметами як фактами, а процесуально оформленими відомостями про них.

Свого часу, вже було переконливо доведено, що під час кримінальної процесуальної діяльності слідчі, прокурори і судді оперують не фактами як явищами і подіями реальної дійсності, які об'єктивно неможливо приєднати до матеріалів кримінального провадження, а лише відомостями про них (в тому числі й про властивості предметів матеріального світу), які зафіксовані у встановленому законом порядку в протоколах слідчих та судових дій [34, с.120–124; 35, с.78–80].

Як зазначалося вище, матеріальні та ідеальні сліди залишає по собі будь-яке кримінальне правопорушення, оскільки неминучими наслідками суспільно небезпечного впливу правопорушника, поведінка якого проявляється у формі дії або бездіяльності, завжди є зовнішні зміни на об'єктах навколишнього середовища (предметах, речах тощо) та у свідомості людини. Власне взаємодія

предметів, явищ і станів є первинними джерелами (носіями) слідів, але їх не слід плутати з джерелами доказів.

Процес трансформації зазначених слідів у докази врегульований у КПК України. Він здійснюється шляхом реалізації відповідних правовідносин, пов'язаних зі збиранням (формуванням) уповноваженими суб'єктами кримінальної юстиції доказів. Це відбувається під час здійснення процесуальної діяльності слідчим, прокурором, слідчим суддею і судом та закінчується тієї миті, коли отримані відомості закріплюються та/ або залучаються до матеріалів кримінального провадження одним із передбачених у законі способів.

Під носієм фактичних даних (відомостей, інформації про факти) слід розуміти те, що може бути засобом відображення, фіксації, виразником чогонебудь. Носієм слідів події злочину виступають об'єкти неживої природи або предмети, що можуть бути засобом сприйняття, фіксації та збереження доказової інформації. Ці об'єкти можуть мати вигляд офіційних і неофіційних документів, перебувати у твердому, сипкому або газоподібному стані (поверхня ґрунту, стіна або підлога у приміщенні, взуття, одяг, ніж, скло, аркуш паперу, сторінка паспорту тощо).

Завдяки проведенню огляду місця події, обшуку та інших слідчих (розшукових) дій фактичні дані про них та їхній зміст і властивості (у тому числі й про ознаки носія та умови зовнішнього середовища і його вплив) стають предметом кримінального процесуального дослідження і фіксуються у відповідних процесуальних документах та додатках до них (протоколі слідчої дії, журналі судового засідання, реєстрі матеріалів досудового розслідування тощо).

Стосовно показань носієм фактичних даних є жива особа, яка зберігає ці дані у своїй свідомості завдяки пам'яті й здатна відобразити їх словами, реченнями, промовою як більш складною мовною конструкцією або в інший спосіб, якщо у неї є вади мовлення (наприклад, знаками німих). Поява нових видів інформації зумовлює специфіку їх збереження та передачі через носії,

вироблені з урахуванням останніх досягнень інформатики, документалістики та криміналістики.

У ст.ст.103, 104, 105 та інших статтях глави 5 розділу I КПК України встановлено загальні правила фіксування кримінального провадження, які також розраховані на процес збирання (формування) доказів. Ці правила містяться і в нормах, що регулюють проведення слідчих (розшукових) дій, а також в нормах деяких інших інститутів кримінально-процесуального права. Від надійності носіїв фактичних даних залежить якість сприйняття, збереження та відтворення інформації про кримінальне правопорушення у знаковій формі, що зумовило необхідність визначення науково-технічних вимог, які забезпечать бездоганне існування конкретного виду інформації на певному носії. Ці вимоги повинні враховувати слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд при отриманні й оцінці нових видів інформації для того, щоб їх якісний з точки зору повноти сприйняття зміст був безпосередньо пов'язаний з науково-технічними можливостями носія. Такими вимогами є: 1) можливість тотожного сприйняття інформації про кримінальне правопорушення носієм; 2) збереження носієм цієї інформації без пошкоджень і перекручень; 3) можливість адекватного відтворення інформації про кримінальне правопорушення з носія.

Треба мати на увазі, що доказ є категорією об'єктивно-суб'єктивною [73, с.30]. Через цю природу наявність органічної єдності фактичних даних та їх процесуального джерела не призводить до автоматичного набуття ними статусу доказу в кримінальному провадженні, оскільки це вимагає відповідного визнання за рішенням уповноваженого суб'єкта кримінальної юстиції (слідчого, прокурора, судді, суду). За закономірностями обігу інформації в соціумі, фактичні дані не існують без суб'єктів, які їх сприймають та транслюють. Зміст інформації, що циркулює в кримінальному провадженні, залежить від позиції суб'єктів, які її отримують.

Таким чином, одні й ті самі фактичні дані може визнавати доказами одна чи навіть обидві сторони процесу, але не визнавати їх такими суд, і навпаки. Не завжди докази є чимось сталим впродовж всього кримінального провадження,

на початкових його етапах їх можуть залучати до системи доказів, якими встановлюється певна обставина кримінального правопорушення, а на наступних, навпаки, їх взагалі не сприйматимуть як докази. Це пов'язано з реалізацією закріпленої у ст.23 КПК України засади безпосередності дослідження показань, речей і документів судом, який, за загальним правилом, не може прийняти їх як докази, якщо вони не були предметом його безпосереднього дослідження.

Отже, зафіксовані у відповідних протоколах допитів і додатках до них показання допитаних слідчим або прокурором осіб (потерпілого, свідка, підозрюваного) можуть використовуватися для доказування тих чи інших обставин під час досудового розслідування, але не у судових стадіях кримінального провадження.

Від кримінально-процесуальних доказів слід відрізнити іншу інформацію, яка циркулює у кримінальному провадженні; аргументи сторін і думки осіб, які здійснюють кримінальне провадження: судження про ймовірність певного розвитку подій або взаємозв'язку явищ; логічні докази як логічно-розумові операції доведення певної тези завдяки аргументам і демонстрації. Якщо умовно процес доказування у конкретному кримінальному провадженні визначити як логічну операцію, що завершується демонстрацією – вироком суду, наведені у ньому докази відіграють роль аргументів-доводів. І у такому контексті докази у кримінальному провадженні розглядають як засоби логічно-розумового доказування [74, с.27]. Однак у будь-якому випадку фактичні дані для того, щоб стати доказами, повинні мати певні властивості, що з'ясовуються слідчим, прокурором, слідчим суддею або судом під час їхньої оцінки, а саме: належність, допустимість, достовірність і достатність.

У ч.1 ст.84 КПК України як нормі, що сьогодні визначає програму створення складу доказу, зафіксовано лише окремі очевидні ознаки доказу, за межами юридичної конструкції якої, як доведено, залишається низка індивідуальних психофізіологічних, розумових і логічних доказоутворюючих

операцій конкретного суб'єкта, оскільки немає і не може бути закону, який їх регламентував би [67].

Вчені-процесуалісти багато працювали над пошуком і описанням невід'ємних ознак доказів. Наслідком цієї роботи стало визначення таких ознак: належність; допустимість; достовірність; достатність (стосовно сукупності доказів).

Допустимість доказів - це дозволеність для органу чи посадової особи, яка веде кримінальний процес, в силу положень процесуальною права використати їх як докази. Допустимість доказу визначається виходячи, насамперед, із обставин його отримання і залучення до справи.

Умовами допустимості доказів є:

- одержання фактичних даних із належного процесуального джерела - ч.2 ст.84 КПК (наприклад, не можуть бути доказами фактичні дані, одержані в результаті допиту від особи, яка не могла підлягати допиту як свідок);
- одержання фактичних даних належним суб'єктом (стороною захисту, стороною обвинувачення, потерпілим);
- одержання фактичних даних в належному процесуальному порядку (із дотриманням передбаченої законом процедури);
- належне оформлення джерела фактичних даних (протокол слідчих (розшукових) дій, журнал судового засідання).

Допустимість доказів повинна визначатися, як правило, в момент подання їх для розгляду. Але доказове значення деяких фактичних даних має бути виявленим раніше, ніж вони будуть досліджені як докази. Наприклад, спочатку має бути доведено, що пістолет безпосередньо використовувався під час вчинення кримінального правопорушення з метою досягнення певного результату, а потім уже пістолет може буде використаний як речовий доказ - знаряддя злочину (ст.98 КПК).

КПК 2012 року визначив діяння, вчинення яких сторонами чи потерпілим є істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод і є підставою для визнання даних, здобутих у результаті цього, недопустимими (ст.87 КПК).

Законодавець у ст.88 КПК встановив, що, докази, які стосуються судимостей підозрюваного, обвинуваченого або вчинення ним інших правопорушень, що не є предметом цього кримінального провадження, відомості щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного, обвинуваченого - є недопустимими (за винятком певних випадків - ч.2 ст.88 КПК) на підтвердження винуватості підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Таким чином, допустимість доказів - це дозволеність для органу чи посадової особи, яка веде кримінальний процес, в силу положень процесуальною права використати їх як докази.

Належність доказів - це можливість фактичних даних під час їх використання з'ясувати чи, навпаки, "приховувати" обставини, що належать до предмету доказування [82, с.675]. Належність доказу визначається, виходячи із значущості для справи тих відомостей, які можна було б при його використанні ввести у процесуальний оборот. Всі докази, що дають в конкретних умовах місця і часу підставу для судження (роздумів) про обставини предмету доказування, вважаються належними. Ознаки, за якими суд має вирішувати питання про належність доказів, урегульовані ст.85 КПК.

Достовірність доказів - це можливість застосування фактичних даних в процесі доказування з точки зору знання про джерела, обставини, методи їх утворення і отримання в контексті використання у справі інших матеріалів. Іншими словами, достовірність доказів - це їхня "гносеологічна допустимість".

Достатність доказів - це можливість суду чи органу кримінального переслідування покласти їхню сукупність або один із них в основу процесуальною рішення. Ця ознака доказів застосовується тільки щодо певної їх сукупності (ч.1 ст.94 КПК). Достатність доказів визначається, переважно виходячи із життєвого та професійного досвіду осіб, які приймають кримінальні процесуальні рішення.

Констатація недостатності доказів має такі наслідки:

- відмову від процесуального рішення, яке передбачалося прийняти (наприклад про притягнення як обвинуваченого);
- прийняття протилежного рішення (наприклад виправдувального вироку);
- скасування (після перевірки дії) раніше прийнятого рішення (наприклад рішення про арешт).

У кримінальному процесуальному законі йдеться й про інші ознаки доказів, зокрема: вагомість (п.1 ч.1 ст.178 КПК) та силу (ч.2 ст.94 КПК). Однак, вони не є ознаками у "чистому" вигляді, оскільки характеризують доказ в аспекті його переконливості для учасників кримінального провадження, а не містять власне його характеристику.

Не менш дискусійною у теорії кримінального процесу проблемою є систематизація і класифікація доказів, тобто приведення їх у порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком розподіл на групи за спеціальними ознаками і властивостями.

Система доказів у кримінальному судочинстві об'єднує у своїй структурі групи доказів, взаємопов'язані між собою відповідно до структури предмета доказування обставин, що підлягають становленню для відтворення істинної картини суспільно небезпечної події, яка відбулася.

Систематизація доказів дає змогу поступово, повно, всебічно і об'єктивно відтворити всі обставини, які мають значення і є складовими предмета доказування.

Дослідженню тих чи інших елементів, або ж частини усієї системи доказів, визначенню особливостей їх отримання, перевірки і оцінки, належного використання тощо, сприяє їх класифікація, в основу якої можуть бути покладені різні підходи чи визначені ознаки.

Загальновизнаною і сприйнятою більшістю процесуалістів є класифікація доказів на обвинувальні й виправдувальні, первинні та похідні, прямі й побічні [83, с.121].

Але ж поряд існує ряд інших поглядів і підходів учених. М.Алексєєв, В.Бож'єв і М.Чельцов принаймі додають до зазначених трьох ще одну групу доказів: особисті та речові – відповідно до механізму їх формування.

У свою чергу, В.Дорохов пропонує класифікувати докази не на три – чотири, а на шість груп:

а) особисті й речові (залежно від видів фактичних даних, механізму їх формування і використання);

б) за видами джерел (залежно від процесуальних способів їх отримання і відповідно до специфіки тих чи інших видів фактичних даних): показання свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, висновки експертів, речові докази, протоколи слідчих і судових дій, інші документи;

в) за характером зв'язку предмета і з подією злочину (об'єкт посягання, знаряддя злочину та ін.);

г) первинні й похідні (залежно від наявності чи відсутності джерел доказової інформації);

д) прямі (одноступеневі) й побічні (багатоступеневі) – залежно від структури обґрунтування обставин, що підлягають доказуванню;

е) обвинувальні та виправдувальні (відповідно до тези доказування, його спрямованості) [29, с.257 – 258].

Водночас категорично проти поділу доказів на особисті й речові виступають, зокрема, М.Видря і М.Строгович. Вони вважають, що такий підхід протиставляє речові докази показанням свідків, потерпілих, підозрюваних і обвинувачених [84, с.311; 89].

У свою чергу, не погоджуючись з їх думкою, О.Хмиров небезпідставно наголошує, що при поділі доказів на речові й особисті йдеться не про протиставлення доказів, а про визначення очевидних відмінностей між повідомленнями про факти, які виходять від людей, – і матеріальними предметами, що вимагають іншого процесуального режиму їх збирання і закріплення [85, с.69].

На шість груп поділяє докази у кримінальному процесі і В. Гмирко, але на відміну від В.Дорохова кладе в основу класифікації інші критерії. На його думку, докази необхідно розподілити на: а) первинні й похідні; б) особисті й речові; в) належні й неналежні; г) достовірні та недостовірні; д) допустимі й недопустимі; е) підготовчого та юрисдикційного провадження [63, с.40 - 43].

Можна було б і далі аналізувати погляди на поняття та класифікацію доказів і їх обґрунтування, які існують чи пропонувалися в літературі, зокрема й далеких часів, починаючи з XVIII – XIX ст. [17, с.133 – 134], або дореволюційними юристами Росії. Але ж слід мати на увазі, що будь-які підходи до класифікації, визначення її критеріїв, віднесення доказів до тих чи інших видів і груп мають досить умовний характер і залежать від конкретних обставин, встановлення і доказування яких відбувається. Один і той самий доказ може бути віднесений залежно від них до тієї чи іншої їх різновидності, і жодний науковець чи практик ніколи не визначають раз і назавжди конкретний доказ лише в одній єдиній їх групі.

Тим не менш, приваблюють погляди вчених-процесуалістів, які в основу класифікації і розподілу доказів на групи обирають такі важливі критерії, як джерела їх отримання, механізм формування, відношення до предмета доказування або обставин, що підлягають встановленню, тощо.

Тому, нам уявляється найбільш вдалою і раціональною класифікація доказів, запропонована С.Стахівським, який розподіляє їх на чотири самостійні групи:

1. За джерелом одержаних відомостей: а) первинні докази; б) похідні докази.
2. По відношенню до предмета обвинувачення: а) обвинувальні докази; б) виправдувальні докази.
3. По відношенню до обставин, що підлягають доказуванню: а) прямі докази; б) побічні докази.

4. За механізмом формування і носієм додаткової інформації: а) особисті докази; б) докази, що містяться в об'єктах матеріального світу (предмети і документи) [35, с.132 - 133].

Наведений варіант класифікації є оптимальним і має не тільки наукове, а й велике практичне значення, є зрозумілим і доступним для будь-якого фахівця правоохоронної сфери, досить зручним і ефективним у використанні.

Так, первинні докази – це відомості про факти, отримані з першоджерел (показання очевидця, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого; відомості, що містяться в оригіналі документів).

Похідні – це докази, отримані не з першоджерела, а «з інших рук» (копія оригіналу документа, свідчення особи, яка має відомості від очевидця, потерпілого чи опосередковано зі слів підозрюваного, обвинуваченого).

Обвинувальні докази – докази, які придатні для викриття особи у скоєнні злочину, підтверджують чи встановлюють обвинувачення або вказують на обставини, що обтяжують покарання.

Виправдувальні – докази, що спростовують звинувачення (як повністю, так і частково), вказують на наявність обставин, які пом'якшують покарання.

Прямі докази – це відомості про факти, які за своїм змістом однозначно спростовують чи підтверджують ту чи іншу обставину, що підлягає доказуванню.

Побічні – докази, які неоднозначно підтверджують або спростовують існування обставин, які належить довести у процесі й завдяки кримінально-процесуальному доказуванню.

Особисті – докази, що одержуються від людей (показання свідка, потерпілого).

Практична значущість розподілу доказів на первинні й похідні, наприклад, полягає у правильному визначенні оптимальних шляхів їх перевірки, отримання доказів з більш надійних джерел.

Поділ доказів на обвинувальні й виправдувальні впливає на висунення версій, складання плану розслідування злочину, відіграє важливу роль при

винесенні рішення про притягнення особи як обвинуваченого, про закриття кримінальної справи, при складанні обвинувального висновку та ін.

Практичне значення поділу доказів на особисті (від людей) і такі, що містяться в об'єктах матеріального світу (предметах і документах) полягає в тому, що доказова інформація може надходити органам розслідування як від людей, які здатні по-різному сприймати, оцінювати й відтворювати обставини, що ними спостерігались, так і від предметів і документів, їх форми, змісту тощо.

Класифікація доказів на прямі й побічні дає змогу уникнути слідчих та судових помилок. При цьому слід мати на увазі, що непрямий (побічний) доказ вказує на неточний факт чи факти, тому не меншого значення він набуватиме лише в органічній єдності з іншими доказами обставин, що потребується встановити й довести. Як справедливо зазначають відомі процесуалісти, прямі докази щодо певної обставини (події) допускають лише єдине тлумачення, а побічні – декілька [35, с.57].

Таким чином, сформульоване у ст.84 КПК України поняття доказів містить найважливіші елементи, що визначають їх зміст і форму, а наявність інших впливає із вимог інших норм інституту доказового права, зокрема і вимог щодо належності, допустимості, достовірності та достатності доказів. Докази у кримінальному провадженні є нерозривною єдністю їх змістовної сторони – фактичних даних, що дають можливість встановити обставини, які є предметом доказування, та їх процесуальних джерел – форми, що є встановленим кримінальним процесуальним законом порядком отримання цих фактичних даних, в тому числі і їх процесуальну фіксацію.

Отже, поняття доказів належить до фундаментальних категорій у кримінальному процесі. Адже від правильного розуміння цього поняття залежить і напрям пошуку доказів, і вміння їх використовувати в процесі встановлення істини. У кримінальному процесі докази виступають як засоби доказування конкретних обставин вчиненого суспільно небезпечного діяння, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження.

Класифікація доказів повинна базуватися на повному та чіткому з'ясуванню основних засад із кожної характеристики доказів як таких. Дана ознака допоможе пізнати та вивчити кожну основу злочину з точки зору об'єктивності його дослідження та застосування у ході практики.

1.3. Поняття, значення та елементи доказування у кримінальному процесі України

Одним з найголовніших завдань Української держави і суспільства в цілому є додержання законності. Нині особливу увагу прикуто до діяльності органів прокуратури, органів внутрішніх справ, юстиції, судів, що покликані стояти на сторожі законності та порядку та суспільних інтересів.

Розслідування злочинів, розгляд і вирішення кримінальних справ у суді – це сфера діяльності зазначених органів. Процес доказування являє собою здійснювану в передбаченому законом порядку діяльність слідчого, прокурора та суду за участю інших суб'єктів процесуальних правовідносин зі збирання, дослідження, перевірки та оцінки фактичних даних (доказів), використання їх у встановленні істини у справі, обґрунтуванні висновків та рішень, які приймаються. Процесуальна форма доказування визначається його змістом [77, с.246].

Але у кримінально-процесуальній науці відсутнє однозначне визначення поняття доказування. Наприклад, Р.Г. Домбровський під доказуванням розуміє викладення думок у процесі спілкування одного індивіда з іншим. На його думку, пізнання передує доказуванню, бо перш ніж викладати знання індивід повинен їх здобути; різниця в судовому дослідженні пізнання і доказування має велике практичне і теоретичне значення, оскільки тут проходить межа між двома видами діяльності – криміналістичною і процесуальною; сутність криміналістичної діяльності становить пізнання, а кримінально-процесуальної – доказування.

З таким розумінням сутності кримінально-процесуального доказування погодитися складно, оскільки зникає його змістовна сторона і залишається лише процесуальна форма.

Тому, криміналістична діяльність, не врегульована нормами права, визнається засобом пізнання в судовому дослідженні.

Інші автори розглядають зміст кримінально-процесуального доказування ширше, виділяючи два його види: доказування як дослідження фактичних обставин і доказування як логічне і процесуальне доведення визначеної тези, ствердження висновків у справі. При цьому, зазначає В.М. Савицький, доказування тези завжди звернено до зовнішнього адресата. Отже доказування є лише частиною загального розуміння в кримінальному процесі. Така позиція, на наш погляд, є цілком правильною, однак її не завжди враховують при розробленні визначень поняття доказування у кримінальному процесі як у монографічній, так і в навчальній літературі.

В нових роботах, присвячених проблемам доказування, є також різні погляди з цього питання. Р.Ю. Савонюк до кримінально-процесуального доказування в досудовому слідстві відносить регламентовану кримінально-процесуальним законом пізнавально-практичну діяльність слідчого за участю інших суб'єктів кримінального процесу зі збирання (закріплення), дослідження (перевірки), оцінки доказів та їх джерел з метою встановлення об'єктивної істини в кримінальній справі.

С.М. Стахівський кримінально-процесуальне доказування визначає як передбачену законом діяльність суб'єктів кримінального процесу зі збирання (формування), перевірки й оцінки доказів та їх процесуальних джерел, прийняття на цій основі певних процесуальних рішень і наведення аргументів для їх обґрунтування (мотивації). На практиці елементи кримінально-процесуального доказування взаємопов'язані, їх виділяють з єдиного процесу доказування в наукових, педагогічних, нормотворчих і практичних цілях. "[35].

Українські процесуалісти М.М. Гродзинський, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор під доказуванням у кримінальному процесі визначають діяльність досудового

розслідування, прокурора і суду, а також інших учасників процесу, яка здійснюється в установлених законом процесуальних нормах і спрямована на збирання, закріплення, перевірку і оцінку фактичних даних, зібраних при провадженні у кримінальній справі. Інші науковці відстоюють позицію, згідно з якою збирання і практичні дії з перевірки доказів не повинні включатись у поняття доказування в кримінальному процесі, бо вони передують доказуванню, а їх результати служать основою доказування і є важливими для його всебічності, надійності та результативності [78, с.114, 34].

За влучним висловом П.А. Лупінської, доказування становить "серцевину кримінально-процесуальної діяльності"[79, с.365, 24].

Діяльність сторони обвинувачення з доказування вини особи здійснюється на виконання обов'язку, який отримав назву "тягар доказування".

Конституція України (ст.62), встановлюючи дію принципу презумпції невинуватості обвинуваченого та підозрюваного, закріплює правило: "Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь"[1].

Таким чином, підозрюваний та обвинувачений у кримінальному процесі не зобов'язані доводити свою невинуватість. Вони апріорі вважаються невинуватими, якщо їх провину не довели уповноважені на це суб'єкти кримінального процесу, і доти, доки їх провина не буде підтверджена обвинувальним вироком суду.

Обов'язок доказування у кримінальному процесі покладається виключно на осіб, у провадженні яких перебуває справа - слідчий, прокурор, суд, суддя, слідчий суддя.

Суб'єктами доказування є ті учасники кримінального процесу, на яких покладається обов'язок встановлення об'єктивної істини. Доки вони у передбаченому законом порядку не докажуть вини особи у вчиненні злочину, що їй інкримінується, ця особа вважається невинуватою.

Обвинувачена особа не зобов'язана доводити свою невинуватість. *Ei incumbit probatio, qui dicit, non qui negat* ("Тягар доказування лежить на тому, хто стверджує, а не на тому, хто заперечує").

Сукупність обставин, встановлення яких необхідно для вирішення кримінального провадження, передбачена ст.91 КПК [4].

У такому провадженні підлягають доказуванню:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винність обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують чи обтяжують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання [80, с.189].

У КПК України під доказуванням розуміють збирання, перевірка та оцінка доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [3].

Як бачимо з поняття наведеного в кодексі, процес доказування включає такі елементи:

- збирання доказів
- перевірка доказів
- оцінка доказів

Розглянемо докладно елементи процесу доказування.

Збирання доказів та їх процесуальних джерел - це врегульована КПК діяльність особи, яка провадить дізнання слідчого, прокурора, судді і суду по виявленню і фіксації в процесуальних документах і додатках до них

матеріальних та ідеальних слідів злочину або іншої події як доказової інформації.

Недопустимо провадити слідчі чи судові дії, не передбачені законом, бо це означає порушення принципу законності, прав громадян[29, с.278].

Збирання доказів та їх джерел є і має залишатися в подальшому діяльністю тільки процесуальною, врегульованою нормами КПК, і ніякою іншою. Не можна включати оперативну і не процесуальну розшукову діяльність у систему кримінально-процесуального доказування.

При проведенні оперативно-розшукових заходів можуть застосовуватися *відеозапис, кіно-фотозйомка, звукозапис* з метою виявлення ознак злочину і осіб, які його вчинили, відомостей, які можуть бути використані як докази в кримінальній справі після їх перевірки відповідно до кримінально-процесуального законодавства.

Перевірка доказів та їх джерел передуює їх оцінці і є необхідною передумовою останньої. Основна відмінність перевірки та оцінки полягає в тому, що перша здійснюється як за допомогою практичних (слідчих і судових) дій, так і логічним шляхом, за допомогою лише розумової діяльності, друга ж є винятково розумовою діяльністю. Перевірка доказів та їх джерел рівнозначна їх дослідженню. Метою такої перевірки є визначення їх доброякісності, достовірності, повноти, законності засобів їх одержання.

Основні способи перевірки доказів та їх джерел - аналіз кожного з них окремо, зіставлення з іншими доказами та їх джерелами, провадження повторних або нових слідчих і судових дій. Деякі процесуальні дії в основному призначені законом і використовуються на практиці саме для перевірки уже наявних у справі доказів та їх джерел. Важливе значення для перевірки доказів має встановлення й аналіз джерел поінформованості свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, експертів, авторів документів.

Оцінка доказів - це розумова діяльність, яка полягає в аналізі та синтезі змісту і форми докази і завершується висновком про відносності, допустимості та достовірності кожного доказу та достатності в цілому їх сукупності для

прийняття процесуального рішення. Тобто слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів - з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення (ст.94 КПК).

Розумова діяльність не може регулюватися кримінально-процесуальним законом, вона протікає відповідно до законів людського мислення, логіки і психології. У той же час, закон встановлює принципи і правила, якими слідчий і суд повинні керуватися в процесі оцінки доказів, а також правила процесуального вираження результатів оціночної діяльності.

Оцінивши всі наявні докази, і всі встановлені ним фактичні дані, особа яка проводить розслідування доходить до певних висновків у провадженні. Висновки ці можуть бути різні за характером та змістом.

Отже, отримання достовірних висновків по суті справи є кінцевим моментом доказування у кожному окремому провадженні.

Разом з тим, ані КПК України 1960 року, ані чинний КПК України 2012 року не містять поняття кримінально-процесуального доказування й не розкривають його сутності. Тому це є однією з причин, що на сьогодні у теорії доказового права немає єдності думок щодо поняття доказування та його структури, а також його співвідношення з кримінально-процесуальним пізнанням.

Спільним для висловлених точок зору на поняття доказування у кримінальному процесі є те, що воно визначається як пізнавальна діяльність, яка проходить у встановленій законом процесуальній формі, спрямована на виявлення обставин злочину, що мали місце в минулому, та встановлення істини у кримінальному провадженні.

Так, В.Г. Гончаренко зазначає, що саме та істина, в якій відображається незалежна від суб'єкта дійсність, і повинна бути встановлена у розслідуванні та

у судовому розгляді кримінальних справ [94, с.13]. Іншими словами, висновки щодо винуватості конкретної особи у скоєні конкретного злочину і щодо існування у минулому всіх значущих обставин повинні бути адекватними об'єктивній дійсності.

Однак встановлена істина – це знання і, попри об'єктивність його змісту, є моментом діяльності людини. Це результати пізнання, що характеризуються усвідомленням істини. Отже, істина завжди носить характер, відбиток форми і тенденції живого, конкретного та історично визначеного думаючого суб'єкта, тому від суб'єкта і від його свідомості залежить, як, які сторони і закономірності об'єктивної реальності стали змістом знання, як повно і глибоко вони відображені у ньому [95, с.156].

Звідси випливає необхідність встановлення критерію істинності наших знань і у тому числі істинності наших знань у конкретному кримінальному провадженні. Критерієм істинності наших знань є практика і це положення має важливе значення для кримінального процесу, де воно означає правильність, істинність висновків про обставини кримінального правопорушення і вину особи в його вчиненні, що підлягає обов'язковій перевірці.

В кримінальному процесі практика, якою перевіряється істина, має дві основні форми: безпосередня у вигляді практичних (слідчих та інших процесуальних) дій, що спрямовані на збирання й дослідження доказів; опосередкована практика у вигляді попередньої суспільно-історичної практики, що знайшла відображення в науці кримінального процесу та в професійному і життєвому досвіді.

Аналіз висловлених точок зору на поняття доказування у кримінальному судочинстві дає підстави для висновку, що воно в основному розглядається як загальний процес отримання сукупності доказів та обґрунтування ними відповідних процесуальних рішень у кримінальній справі, проте структурні елементи цього процесу вченими визначаються по-різному.

У науці поширеною є думка, що процес доказування – це діяльність, пов'язана зі збиранням, перевіркою й оцінкою доказів. Кожний з названих

елементів одні автори вважають окремими етапами доказування [54, с.30; 32, с.12], інші – взаємозалежними елементами даної діяльності [29, с.298].

Слід зазначити, що терміни «елемент», «етап», «стадія» мають різне смислове навантаження, однак, враховуючи, що в літературі з кримінального процесу та криміналістики вони нерідко вживаються в одному й тому ж значенні, в окремих випадках ми умовно будемо їх вживати як тотожні. У літературі обґрунтовано вважається, що у разі розгляду процесуального доказування в широкому розумінні як діяльності, спрямованої на отримання доказів і обґрунтування ними певних процесуальних рішень, доцільно говорити про етапи (стадії) доказування: отримання доказів (отримання певного доказу) й обґрунтування ними процесуальних рішень у кримінальній справі. А в разі розгляду доказування як процесу отримання конкретного доказу слід говорити про його структурні взаємозалежні та взаємовпливові елементи [96, с.499-500]. Такий підхід, найбільш точно відбиває гносеологічну та правову сутність кримінально-процесуального доказування.

Слід зазначити, що КПК України 1960 року не визначав поняття доказування у кримінальному процесі. У ст.66 йшлося про збирання та подання доказів, а у ст.67 – про їх оцінку. Як вбачалося з положень ст.66 КПК України, збирання доказів може здійснюватись шляхом: 1) виклику осіб для допиту або залучення експертів для надання висновків; 2) витребування від підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян предметів і документів, в тому числі проведення ревізій, за допомогою яких можна встановити обставини справи; 3) проведення передбачених законом слідчих дій. Подавати докази можуть підозрюваний, обвинувачений та їхній захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач і їхні представники, а також будь – які громадяни, підприємства, установи та організації. Дана норма Закону була суперечливою, так як всі перераховані особи не можуть подавати докази. Подані ними фактичні дані стануть доказами тільки тоді, коли вони пройдуть відповідну процедуру оформлення особою, яка здійснює кримінальне

провадження, а інколи й після перевірки їх достовірності. Тому, на наш погляд, можна було говорити лише про подання фактичних даних, а не доказів.

Слід звернути увагу на те, що в червні 2001 року ст.66 КПК 1960 року була доповнена ще однією нормою, яка викликала дискусію у фахівців. Цією нормою був введений ще один спосіб збирання доказів, а саме – особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор і суд в справах, що знаходяться в їхньому провадженні, вправі доручити підрозділам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, провести оперативно-розшукові заходи чи використати засоби для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у справі. Дискусійні питання викликали ті положення, що надавали прокурору або судді давати прямі вказівки і доручення керівникам підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. На практиці ця норма фактично не застосовувалася.

Суть збирання доказів по різному визначається науковцями. Одні вважають, що це діяльність по виявленню, фіксації, вилученню і збереженню різних доказів [97, с.61]. Інші розуміють його як виявлення, збирання, фіксацію і дослідження доказів [98, с.6.; 99, с.61; 100, с.33.].

Існує точка зору, яка полягає в тому, що пошук і виявлення доказів, а також їхнє закріплення (фіксація) складають самостійні стадії процесу доказування [100, с.43]. В процес збирання доказів також включають їх виявлення, збирання і закріплення [102, с.62]. Збирання доказів розглядають як виявлення доказів, їх розгляд та процесуальне закріплення [103, с.32]. Під збиранням доказів розуміють пошук, виявлення доказів і отримання інформації, яка в них міститься, або як пошук сприйняття і закріплення доказової інформації [104, с.18]. Виявлення доказів полягає в їх пошуку, у зверненні уваги на ті чи інші сліди, обставини, фактичні дані, які можуть мати значення для вирішення справи. Це є початковим етапом їхнього збирання. Виявлення доказів зазвичай відбувається під час проведення слідчих дій. Відповідно до теорії відображення, вони виступають як сліди злочину, подія якого залишила їх у навколишньому середовищі. Фіксація доказів полягає в їхньому закріпленні

в процесуальних документах та їхніх додатках. Це одна з якостей, за якими фактичні дані набувають процесуальної форми і можуть в подальшому виступати як докази.

З кримінально-процесуальної точки зору фіксація доказів виступає як посвідчувальна діяльність суб'єкта доказування. Коли мова йде про посвідчувальну діяльність, то мається на увазі процесуальне закріплення фактичних даних, надання їм відповідної процесуальної форми, як необхідної умови існування їх як доказів, не торкаючись їхньої змістовної частини і вагу їх як аргументів в доведенні певних обставин. Причому, на перший план в процесуальному розумінні фіксації доказів виступає процесуальна форма посвідчення і закарбування, тому процесуальне визначення поняття фіксації доказів можна в певному сенсі вважати формальним. Очевидно звідси й поширилось серед процесуалістів розуміння фіксації як оформлення в порядку, встановленому законом, тобто надання фактичним даним визначеної законом форми. Фактичні дані та дані про шляхи їх отримання є основними об'єктами фіксації в процесі доказування.

Проте, поряд з фактичними даними, які виступають доказами у справі, використовується й додаткова інформація, яка має теж доволі важливе значення. Перш за все, це орієнтовна інформація. Як правило вона здобувається в ході проведення оперативно-розшукових заходів або в ході консультацій слідчого зі спеціалістами. Вона фіксується і потрапляє в справу у вигляді довідок, рапортів або відповідей на виконання доручення слідчого органами дізнання. Якщо спеціаліст залучався для проведення певної слідчої дії то така інформація закарбовується у відповідному протоколі. Друге, це допоміжна інформація, яка міститься в криміналістичних обліках, порівняльних зразках. Що стосується її фіксації, то вона полягає в закріпленні порядку і способу її отримання, характеру об'єкта-носія тощо. Це може здійснюватись як в ході проведення слідчої дії, так і в рамках офіційних запитів слідчого та відповідей на них.

У КПК України 2012 року також не розкриваються поняття доказування та його структурні елементи. Стаття 93 чинного КПК розкриває основні засади доказування, а у стаття 94 чинного КПК – оцінки доказів. Відповідно до ст.93 чинного КПК України збирання доказів здійснюється сторонами обвинувачення, захисту та потерпілим. Повноваження по реалізації даного припису у сторін не рівнозначні.

Так, сторона захисту та потерпілий можуть лише ініціювати проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій шляхом подання клопотання слідчому, прокурору. Законодавець підкріплює у самій назві цих процесуальних дій те, що вони призначені в першу чергу для розшуку слідів і фактичних даних про сліди вчиненого злочину в порядку, передбаченому Кодексом.

Зважаючи на те, що злочини, як правило, готуються і вчиняються в умовах таємності від правоохоронних органів, чинний КПК передбачає можливість застосування для контролю та виявлення фактів вчинення кримінальних правопорушень слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Вони мають спільну мету, але відрізняються порядком проведення.

Так, слідчі (розшукові) дії (ст.ст.223-234 КПК) проводяться в жорстко встановленій процесуальній формі і мають мету отримання (збирання) або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні доказів (показань, речових доказів, документів, висновків експертів (ч.2 ст.84 КПК.)

Для проведення негласних слідчих (розшукових) дій не вимагається дотримання такої процесуальної форми. Вони направлені на фіксацію фактів і обставин, що встановлюються в ході кримінального провадження, які фіксуються у відповідних протоколах і в разі необхідності з додатками, які можуть визнаватися доказами – документами (ст.99 КПК). Водночас такі дії мають і розшукове призначення і їх результати можуть використовуватися як

підстави для проведення слідчих (розшукових) дій з метою отримання доказів, зазначених в ч.2 ст.84 КПК.

Так, протоколи слідчих (розшукових) дій - це письмові акти, в яких слідчий, прокурор фіксують хід і результати проведення таких дій.

Процесуальним джерелом доказів є протоколи всіх слідчих (розшукових) дій, крім протоколів допитів свідків, потерпілих, підозрюваних, одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, оскільки доказове значення мають їх показання.

Загальні вимоги до будь-якого протоколу процесуальної дії, а значить і до протоколу слідчої (розшукової) дії, визначені у ст.104 КПК України. Ці вимоги конкретизуються у деяких статтях цього Кодексу, які регламентують порядок складання протоколу певної слідчої (розшукової) дії. Як приклад, можна навести ст.231 КПК України, у якій встановлені вимоги до протоколу пред'явлення для впізнання.

Перед підписанням протоколу учасникам слідчої (розшукової) дії надається можливість ознайомитися із його текстом, при цьому їм роз'яснюється право робити зауваження і доповнення. Протокол підписують усі особи, які брали участь у її проведенні. Якщо хтось із них відмовляється його підписати, про це зазначається у протоколі.

Також, протоколи негласних слідчих (розшукових) дій - це письмові акти, в яких посадові особи уповноважених оперативних підрозділів фіксують хід і результати проведення таких дій.

Відповідно до ч.1 ст.252 КПК України складання протоколів є обов'язковим при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Протоколи про проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування (ч.1 ст.256 КПК України).

Збирання доказів є одним з елементів доказування. Структуру збирання доказів у процесуальних джерелах розглядають як врегульовану КПК діяльність уповноважених суб'єктів по виявленню й фіксації у встановленому

кримінальним процесуальним законом порядку матеріальних та ідеальних слідів злочину або інших фактичних даних, що мають доказове значення для кримінального провадження. Процесуальне закріплення фактичних даних є необхідним елементом будь-якої слідчої дії, що проводиться з метою збирання чи перевірки доказів. Без процесуальної фіксації (закріплення) пізнаних фактичних даних, а також дій з їх виявлення неможливо сформувавши доказ.

Отримана суб'єктом доказування інформація у вигляді матеріальних або ідеальних образів може бути використана в доказуванні лише після приведення її у встановлену законом форму. Тому, фіксація доказової інформації є обов'язковим елементом процесу збирання доказів і складається із системи дій по процесуальному закріпленню фактичних даних, що мають значення для правильного вирішення справи.

Слід визнати слушною думку вчених щодо умовності застосування в законодавстві терміну "збирання доказів", оскільки готових доказів у природі не існує, тому суб'єкт доказування у ході провадження слідчих (розшукових) дій, відшукуючи інформацію (сліди злочину), що відноситься до предмету доказування, і фіксуючи її у процесуальних актах, формує докази [87, с.274-280].

Наведені підходи щодо доказування та його структурних елементів піддавалися справедливій критиці. Заслугове на підтримку позиція професора М.А. Погорецького, який слушно вважає, що доказування у кримінальному процесі – складна об'єктивно-суб'єктивна діяльність, що складається з низки взаємозалежних та взаємовпливових елементів.

Розуміння під початковим етапом доказування «збирання доказів» на практиці призводить до того, що окремі працівники оперативно-розшукових підрозділів помилково вважають, що отримані ними в ході оперативно-розшукового документування певні об'єкти речового походження чи документи, а інколи й вербальна інформація вже є доказом у кримінальному провадженні. Інколи подібної помилки припускаються і слідчі, залучаючи такі матеріали оперативно-розшукової діяльності до кримінального провадження

без будь-якої або без належної їх перевірки процесуальним шляхом, посилаючись на них як на докази при обґрунтуванні своїх процесуальних рішень, що є однією з причин слідчо-судових помилок, які призводять до порушення прав людини [29, с.503].

Термін «формування», як справедливо зазначається правниками, в українській мові тлумачиться не лише як надання чому-небудь певної форми, завершеності, визначеності, а й як складання цілого з частин, виникнення, створення, породження чого-небудь. Результатом використання цього терміна в кримінально-процесуальному законі може стати враження, нібито докази створюються з нічого, породжуються органом дізнання, слідчим, судом, що не відповідає сутності кримінально-процесуального доказування [29, с505].

На наш погляд, універсальною структурою доказування є поділ його на два етапи, що становлять його як єдиний процес: 1) отримання доказів; 2) використання доказів для обґрунтування рішень у кримінальному провадженні.

Термін «отримання» для визначення початкового етапу доказування є найбільш прийнятним, ніж терміни «збирання» та «формування», оскільки він точніше відбиває сутність цього етапу. Термін «отримання» має значення здобування чого-небудь певними зусиллями, якимись діями; взяття, прийняття того, що надається.

Отримання окремого процесуального доказу – це не одномоментний акт, а активна цілеспрямована пізнавально-перетворювальна практична діяльність суб'єктів доказування взагалі й тих з них, хто безпосередньо здійснює досудове розслідування й судовий розгляд кримінальної справи, зокрема, яка складається з окремих взаємозалежних та взаємовпливових елементів: а) пошуку і виявлення (вилучення) фактичних даних та їх джерел; б) перевірки, оцінки фактичних даних і їх джерел, їх процесуального оформлення (закріплення) й надання фактичним даним та їх джерелам статусу певного доказу у кримінальній справі, які лише умовно виокремлюються як самостійні категорії для всебічного дослідження процесу кримінально-процесуального доказування.

Вказані елементи процесуального доказування властиві тією чи іншою мірою кожному із зазначених способів отримання доказів. Отримання процесуальних доказів – це виключно процесуальна діяльність [29, с.506]. Використання доказів – це процес оперування ними з метою доказування. Він здійснюється для обґрунтування процесуальних рішень у кримінальному провадженні [29, с.534].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що найбільш обґрунтованою й такою, що відповідає ґносеологічним та юридичним засадам є точка зору щодо структури кримінального процесуального доказування яке включає в себе такі структурні елементи: 1) отримання доказів; 2) використання доказів для обґрунтування рішень у кримінальному провадженні. Саме така структура кримінального провадження повинна бути закріплена в чинному КПК України, що сприяло би ефективності не лише кримінально-процесуального доказування, а й більш ефективному виконанню завдань кримінального судочинства.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Результати проведеного дослідження показують, що найбільш продуктивною й такою, що повною мірою відображає сутнісну правову природу поняття доказів є модель (трактування), яка відображає такі основні сторони: інформаційну (відомості), матеріальну (процесуальні джерела), логічну (факт, пізнаний за допомогою відомостей, що містяться в певному джерелі, відрізок об'єктивної дійсності) та процесуальну (процедурну).

Конструкцію такої моделі можемо знайти й у визначенні поняття доказів, яке дається в ст.84 чинного Кримінального процесуального кодексу України: «Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин,

що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів». Під «фактичними даними», на нашу думку, необхідно розуміти відомості про факти (інформаційна сторона); у фразі «отримані у передбаченому цим Кодексом порядку» мова йде про процесуальну сторону; словосполучення «встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження» свідчить про логічну сторону сутності поняття доказів; перелік же можливих процесуальних джерел доказів (ч.2 ст.84 КПК України) підкреслює його матеріальну сторону.

Сформульоване у ст.84 КПК України поняття доказів містить найважливіші елементи, що визначають їх зміст і форму, а наявність інших впливає із вимог інших норм інституту доказового права, зокрема і вимог щодо належності, допустимості, достовірності та достатності доказів.

Докази у кримінальному провадженні є нерозривною єдністю їх змістовної сторони – фактичних даних, що дають можливість встановити обставини, які є предметом доказування, та їх процесуальних джерел - форми, що є встановленим кримінальним процесуальним законом порядком отримання цих фактичних даних, в тому числі і їх процесуальну фіксацію.

Основу гносеологічної характеристики поняття «докази» становить філософське вчення про відображення як загальну властивість матерії, згідно з яким відбувається залишення слідів будь-якого злочину як певної реальної події на предметах матеріального світу і в свідомості людей. За допомогою цих слідів стає можливим встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Тому, уповноважені суб'єкти кримінальної юстиції повинні виявити сліди, що залишилися внаслідок вчинення злочину, і привести їх у належну процесуальну форму, а вже потім використовувати їх як докази у кримінальному провадженні. Не випадково законодавець після того, як у ч.1 ст.84 КПК України навів визначення доказів, у ч.2 цієї статті дає вичерпний перелік процесуальних джерел доказів.

Також, враховуючи різні підходи вчених, опираючись на пропозиції В.С. Балакшина, М.М. Михеєнка, С.М. Стахівського, запропоновано сформулювати назву статті і визначення поняття доказів в ст.84 нового КПК у такій редакції: "Докази і їх процесуальні джерела". Доказами в кримінальному провадженні є будь-які фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Таким чином, поняття доказів належить до фундаментальних категорій у кримінальному процесі. Адже від правильного розуміння цього поняття залежить і напрям пошуку доказів, і вміння їх використовувати в процесі встановлення істини. У кримінальному процесі докази виступають як засоби доказування конкретних обставин вчиненого суспільно небезпечного діяння, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження.

Доказування являє собою сплав практичних дій і мислення, фізичної і розумової діяльності суб'єктів кримінального процесу. Його елементами є збирання (формування), перевірка та оцінка доказів та їх джерел. На практиці ці елементи злиті воедино, тісно й нерозривно переплітаються один з одним. Виділяються ж вони з єдиного процесу доказування в наукових, навчальних, нормотворчих і практичних цілях.

В кримінальному процесі як науці, навчальній дисципліні, галузі права і практичній діяльності все зводиться до доказування і доказів, бо вони є основним змістом кримінального процесу.

Отримання достовірних висновків по суті справи є кінцевим моментом доказування у кожному окремому провадженні.

РОЗДІЛ II. ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

2.1. Процесуальні джерела доказів та їх види

Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів.

Показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження. Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення мають право давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду. Свідок, експерт, потерпілий (за виключенням потерпілого у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення) зобов'язані давати показання слідчому, прокурору, слідчому суді, суду в установленому КПК порядку. Особа надає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто, за винятком випадків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом.

Новим Кримінальним процесуальним кодексом (ст.97) передбачено можливість отримання показань з чужих слів. Показаннями з чужих слів є висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи. Суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення, у виняткових випадках, якщо такі показання є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів. Показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджується іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами, відмінними від положень ч.2 ст.97 КПК. У будь-якому разі не можуть бути визнані

допустимим доказом показання з чужих слів, якщо вони надаються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих слідчому, прокурору або співробітнику оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження.

Згідно ст.98 КПК України речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом.

Згідно зі ст.99 КПК України документом як джерелом доказів є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. В ч.2 названої статті зазначено, що до документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених ч.1 ст.99 КПК, можуть належати: 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні); 2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; 3) складені в порядку, передбаченому КПК, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії; 4) висновки ревізій та акти перевірок.

Матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази. Сторона кримінального провадження, потерпілий зобов'язані надати суду оригінал документа.

Оригіналом документа є сам документ, а оригіналом електронного документа – його відображення, якому надається таке ж значення, як документу. Дублікат документа (документ, виготовлений таким же способом, як і його оригінал) може бути визнаний судом як оригінал документа.

Сторона кримінального провадження, потерпілий мають право надати витяги, копії, узагальнення документів, які незручно повністю досліджувати в суді, а на вимогу суду – зобов'язані надати документи у повному обсязі. Сторона зобов'язана надати іншій стороні можливість оглянути або скопіювати оригінали документів, зміст яких доводився у передбаченому цією статтею порядку. Реалізація, технологічна переробка або знищення речових доказів у випадках, передбачених цією статтею, здійснюється в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Спир про належність речей, що підлягають поверненню, вирішується у порядку цивільного судочинства. У такому випадку річ зберігається до набрання рішенням суду законної сили.

У відповідності зі ст.101 КПК України джерелом доказів є також висновок експерта. Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи. Кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях.

Висновок повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження. Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність.

Висновок передається експертом стороні, за клопотанням якої здійснювалася експертиза. Висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути мотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирoku.

Згідно з вимогами ст.102 КПК України, у висновку експерта повинно бути зазначено:

1) коли, де, ким (прізвище, ім'я, по батькові, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на якій підставі була проведена експертиза;

2) місце і час проведення експертизи;

3) хто був присутній при проведенні експертизи;

4) перелік питань, що були поставлені експертові;

5) опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом;

6) докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка;

7) обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання.

Історично склалося, що обставини кримінального правопорушення повинні бути встановлені за допомогою доказів та системи процесуального доказування, зокрема проведення слідчих розшукових дій. Чинне законодавство України отримало найважливіші правові інститути кримінального процесу, які перебудовані за новими умовами застосування змагальних положень у кримінальному провадженні. Теоретичні аспекти побудови змагальності кримінального процесу України визначені типом, формою, системою його побудови. З 1933 по 2012 рік процесуальний зміст нормативного забезпечення, в колишньому КПК, було зумовлено розшуковим, з репресивними елементами, формами побудови кримінального судочинства. Суд брав участь у збиранні доказів, що підтверджують обвинувачення, вихід за рамки обвинувачення був недопустимим. Слідчий, прокурор були зобов'язані будь-якими засобами орієнтуватися на визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини. Процесуальні вимоги доказування обставин кримінального правопорушення були несумісними з конституційними положеннями, зокрема правом на мовчання, не свідчити проти себе самого, а також звільнення осіб від

обов'язку давати показання. Встановивши концепцію недопустимості доказів у кримінальному провадженні, законодавець заборонив встановлювати обставини злочину будь-якими засобами та методами. Історичний процес формування процесуального змісту доказів проходить ряд етапів, які визначені у логіко-психологічних поняттях, інформаційно-змістовних визначеннях відомостей про факти, що підлягають встановленню та закріпленню у кримінальному процесуальному законодавстві [105].

Нормативна регламентація поняття доказів у КПК України розкриває його інформаційний зміст та вказує, що джерела доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. У даному разі теорія доказів дозволяє виділити дві рівнозначні сторони – зміст та процесуальну форму фактичних даних, які вказують на обставини кримінального правопорушення та підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Необхідно зазначити, що в кримінальному процесі не було вчених, які не звертали своєї уваги на конструкцію теорії доказів. Перші вчені, які надали процесуальне визначення доказів та вчені, які розвили теоретичні аспекти та надали практичні елементи були С.А. Альперт, А.Я. Вишинський, М.В. Жогін, Ю.М. Грошевой, М.М. Михеєнко, О.М. Ларін, С.М. Стахівський та ін.- [106; 16; 108; 29; 110; 111; 113].

Теоретичний аналіз літературних джерел звертає на себе увагу та надає підстави для висновку щодо відсутності єдності у визначенні властивостей, якими повинен бути доказ. Не викликають сумніву зазначені елементи належності та допустимості. Вважаємо, що помиляються ті автори, які тлумачать окремі терміни доказів, зокрема про те, що докази не можуть бути визнані достовірними, якщо вони не здатні визначити помилку під час встановлення вини обвинуваченого. Прикладом даного висловлювання є те, що за 2000 - 2015 р.р. було необґрунтовано засуджено до позбавлення волі та за ухвалою вищої апеляційної інстанції вирок був скасований відносно більше ніж 100 осіб.

Н.В. Сибільова надає визначення доказів з точки зору об'єктивного та суб'єктивного значення, зокрема, вона аналізувала елементи доказів відносність та допустимість [114, с.33]. Її теоретичне дослідження вказує на те, що фактичні дані доказом стають з моменту його отримання слідчим. Він не сприймає «готові» фактичні дані та докази, оскільки таким доказом факт постає тільки після ретельної процесуальної перевірки на підставі зібраної інформації. Для визначення поняття докази в кримінальному процесі необхідно встановити всі елементи, зокрема достовірність, відносимість, допустимість. Достовірність доказів дійсно не може бути виявлена в момент його отримання, однак остаточно вона встановлюється під час судового розгляду кримінального провадження на підставі сукупності всіх зібраних доказів.

С.В. Курильов вказував, що отримані слідчим фактичні дані, які процесуально закріплені як докази, не є доказами [109, с.156]. Така позиція не тільки необґрунтовано віддаляє момент появи доказів, а ігнорує реальний процес їх формування.

Звертаючи увагу на кримінальний процес Німеччини, необхідно зазначити, що в ньому панує ідеалістична концепція істини, яка заперечує можливість досягнення об'єктивної істини. В основі такого заперечення лежать абсолютизація суб'єктивної форми пізнання, зведення в абсолютний фактор привнесення суб'єктивного в об'єктивне, ігнорування складної діалектичної взаємодії в процесі пізнання суб'єктивного і об'єктивного.

Англо-американська правова думка, як і всі її напрямки, має прикладний зміст. Вона вважає, що теорія доказів повинна будуватися на підставі абсолютних логічних категорій і категорії високого ступеня ймовірності досягнення істини. В основі теорії ймовірності доказів покладені стандарти доведення, що вимагають встановити наявність або відсутність певних фактів. Логіка пізнавального процесу така, що будь-яка інформація може бути як істинною, так і помилковою. Кожен доказ підлягає ретельній перевірці та оцінці. Але характер інформації не ставить під сумнів докази і можливість використання їх у кримінальному провадженні. Наприклад, показання свідка є

доказом, який слідчий повинен перевірити шляхом проведення допиту двох або більшої кількості учасників кримінального провадження. Не випадково закон передбачає перевірку доказів, а не відомостей, фактичних даних, фактів.

Інший підхід можна встановити за допомогою проведення слідчих розшукових дій, прийнятих стороною обвинувачення та учасниками процесу доказування, за допомогою процесуальних рішень, які вказують на відсутність доказів. У даному випадку необхідно звернути увагу на джерела доказів. Підставою для критики є визначення терміну «джерело доказів». Одні автори ототожнюють даний термін з процесуальними обставинами кримінального провадження. Інші вказують, що джерелом є будь-який доказ.

Ю.М. Грошевой, Т.М. Мірошніченко ототожнювали джерело з отриманням судом обставин кримінального правопорушення [108, с.87]. О.М. Ларін розглядав джерело, доказ якого може бути достатнім для суду, щоб суддя сформулював переконання і визнав факт вчинення кримінального правопорушення істинним [110, с.19]. З визначеного трактування терміну можна надати висновок про його використання у кримінальному процесі та встановити проведення процесуальних, слідчих розшукових, негласних слідчих (розшукових) дій для отримання доказів.

В.К. Случевский вказував, що огляд, який проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинених кримінальних правопорушень, зокрема місцевості, приміщення, речей та документів та судовий огляд не є доказом, а тільки джерелом з якого слідчий, прокурор, суд їх встановлює [112, с.222].

М.В. Жогін та інші автори в монографії «Теорія доказів» термін «джерело доказів» визначають як наступний зміст, зокрема не спосіб, а результат пізнавальної діяльності [29, с.324]. Логічно стверджувати, що джерело будь-якого явища не може бути елементом, частиною цього явища, а знаходитися поза ним.

С.В. Курильов називав джерелом доказів показання свідка, з якого починається досудове провадження [109, с.65]. Орган досудового розслідування

та суд отримують процесуальну інформацію від її носія та формують показання у протоколах процесуальних, слідчих розшукових дій.

Таким чином, можна визначити, що «джерело» є сформований під час пізнання процесуальний доказ, який повинен бути встановлений на підставі доказування обставин кримінального правопорушення.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство визначає неадекватність теоретичних категорій, зокрема «джерело» та «процесуальна форма», за допомогою яких отримані фактичні дані встановлюються як докази. Якщо показання, речові докази, документи, висновки експерта вважати формою доказів то в даному випадку не викликає сумнівів, що процесуальна форма не може бути його джерелом. З теоретичної точки зору це різні процесуальні явища. Процесуальна форма є невіддільним елементом будь-якого явища, зокрема це спосіб існування і вираження змісту.

Аналіз літератури дореволюційних процесуалістів надає підстави для визначення терміну «джерело доказів». І. Я. Фойницький іменував показання свідка, висновки експерта, речові докази, документи видами доказів [15, с.65]. В.К. Случевский визначав показання свідків показання родом кримінальних доказів [112, с.167]. Однак багато авторів продовжує використовувати термін «джерело доказів», а іноді, поряд з ним, як рівнозначний вказують термін «вид доказів». Процесуальна наука має положення широкого застосування теорії доказів на підставі конструктивної побудови фактичних даних, коли поряд з фактами джерела розглядаються один з аспектів поняття доказів. У даному випадку форма та зміст доказів поєднуються.

Другий аспект проблеми включає в собі застосування терміну джерело, виходячи з процесуального змісту фактичних даних, які за процесуальною формою закріплюються як докази на стадії досудового провадження. На підставі аналізу практики можна визначити, що докази, які процесуально закріплені на стадії досудового провадження, але закріплені з порушенням процесуальних гарантій кримінального процесу, судом можуть бути визнані як недопустимі докази.

На стадії судового розгляду кримінального провадження суд має процесуальні повноваження скасувати встановлені факти, відомості, які були процесуально встановлені та закріплені під час досудового розслідування. Таким чином, суд використовує на стадії судового провадження джерела доказів, а не самі докази. Доказами вони процесуально встановлюються під час судового розгляду та знаходять свій вираз у вироку суду.

Позначення на стадії досудового розслідування джерела доказів є невиправданим, тому що термін «джерело» не відповідає процесу їх формування. Суд заслуховує показання обвинуваченого, потерпілого, свідків, висновок експерта, оглядає речові докази, оголошує протокол слідчих дій та документи, проводить судові дії щодо дослідження доказів. Суд, згідно із КПК України має процесуальні повноваження призначити експертизу, пред'явити особу для впізнання та ін.

Збирання та процесуальне закріплення судом доказів під час судового розгляду є процесуальним засобом формування доказів, які за змістом збігаються з доказами, що збирає слідчий під час досудового розслідування, але можуть відрізнятися від них. Проведене анкетування слідчих та судів надало змогу встановити, що під час досудового провадження та судового провадження показання свідків змінюються у 30% випадків, показання потерпілих – 30%; обвинувачених – 40%. Суд формує докази, тому не можна вважати, що суддя використовує джерела доказів. У судовому провадженні джерелами доказів є факти, відомості, та вони не можуть бути основою для викладення їх у вироку. Суд після встановлення доказів самостійно приймає рішення щодо закріплення показань у формі доказів. Усі докази, що встановлені під час судового розгляду кримінального провадження, закріплюються у протоколі судового засідання або журналі судового засідання.

Згідно зі ст.103 КПК України протокол судового засідання повинен бути відображений у носії, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії.

Журнал судового засідання - це письмовий акт, у якому секретар судового засідання поряд з іншими обставинами, передбаченими ст.108 КПК України, фіксує інформацію про порядок дослідження судом за участю сторін доказів. Отже, даний журнал є важливим джерелом доказів. Його відсутність в матеріалах провадження є безумовною підставою для скасування судового рішення (п.7 ч.2 ст.412 КПК України).

У журналі судового засідання зазначаються відомості про проведення: допитів обвинуваченого, свідка, потерпілого, експерта (ст.ст.351-353, ст.356 КПК України); пред'явлення для впізнання свідкові, потерпілому, обвинуваченому особи або речі, огляду на місці (ст.ст.355, 361 КПК України); дослідження речових доказів, документів, звуко - і відеозаписів (ст.ст.357-359 КПК України).

2.2. Загальна характеристика показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні

Однією із новел Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) є положення доказового права, що стосуються закріплення процесуальних джерел доказів, порядку їх формування у кримінальному провадженні, обґрунтування судових рішень лише судовими доказами, тобто тими, які безпосередньо досліджені судом у судовому засіданні за участю сторін судового процесу, порядку визнання доказів недопустимими тощо. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають наукові дослідження цих законодавчих новацій, у ході яких формується доктринальне тлумачення новітнього законодавства України, що, у свою чергу, може бути корисним для правозастосовної практики. Проблема доказів, їх формування та використання в кримінальному провадженні традиційно належить до тих, що привертають найбільшу увагу фахівців на різних історичних етапах розвитку держави і законодавства. Проте в ракурсі новітнього законодавства України її дослідженню поки що присвячено не так багато наукових праць, зокрема, Ю.П.

Аленіна, В.П. Гмирка, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, В.О. Коновалової, Л.М. Лобойка, А.О. Ляш, В.Т. Нора, М.А. Погорецького, Л.Д. Удалової, В.Ю. Шепітька, М.Є. Шумила та інших науковців. Найпоширенішим джерелом доказів, яке використовується в кожному кримінальному провадженні, є показання. На їх основі встановлюються обставини кримінального правопорушення, що підлягають доказуванню. Нерідко такі обставини встановлюються винятково на підставі показань, в результаті чого ухвалюється судове рішення. Цим обумовлюється необхідність дослідження їх правової природи, законодавчого регулювання порядку їх отримання і використання в доказуванні.

Відповідно до ч.1 ст.95 КПК України показання як процесуальне джерело доказів – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення у цьому кримінальному провадженні.

Таким чином, ознаками показань як процесуального джерела доказів, виходячи із їх законодавчої дефініції, є: 1) показання – це відомості, які надаються під час допиту (в усній або письмовій формі) (ознака, що стосується процесуальної форми отримання показань); 2) показання можуть бути надані підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом (ознака, що стосується суб'єкта їх надання); 3) зв'язок відомостей, які складають зміст показань, з обставинами, що мають значення для кримінального провадження (ознака, що стосується змісту показань). Відсутність вказаних ознак позбавляє отримані відомості значення показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим законодавець передбачив можливість використання в кримінальному провадженні (проте не в якості джерела доказів) пояснень окремих осіб.

Так, відповідно до ч.8 ст.95 КПК України сторони кримінального провадження, потерпілий мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів.

Уявляється, що такі пояснення можуть бути використані для обґрунтування позиції сторони кримінального провадження, потерпілого стосовно заявленого клопотання, скарги тощо. Наведена законодавча дефініція показань в кримінальному провадженні в якості їх іманентної ознаки включає процесуальний порядок їх отримання – в ході допиту. Проте в науковій літературі, уявляється, небезпідставно неодноразово наголошувалося на тому, що показання можуть бути отримані також і в ході інших слідчих та судових дій – пред'явлення для впізнання (ст.228–230 КПК України), слідчого експерименту (ст.240 КПК України), огляду (ст.237 КПК України), у ході яких особа може повідомити відомості, що матимуть важливе значення як для проведення самої слідчої (розшукової) чи судової дії, так і взагалі для вирішення кримінального провадження [115, с.10–15; 116, с.8].

Концептуальною новелою КПК України є правило, передбачене ч.4 ст.95 КПК України. Воно обумовлено засадою безпосередності дослідження показань, речей і документів (ст.23 КПК України), а, крім того, має принципове значення в доказуванні – суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст.225 КПК України. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилаючись на них. У такий спосіб законодавець чітко розставив акценти стосовно вектору доказування в змагальному кримінальному процесі, визнавши судовими доказами лише ті, що безпосередньо досліджені судом у судовому засіданні за участю сторін.

Таким чином, в умовах новітнього законодавства України необхідно розрізняти судові докази та докази, які збираються під час досудового розслідування. У зв'язку з цим, доречним бачиться звернення до наукових праць відомих дореволюційних вчених, які вже на той час ґрунтовно дослідили різні аспекти розглядуваної проблематики.

Так, зокрема, Л.Е. Владимиров у своїй відомій праці «Учение об уголовных доказательствах» зазначав: «...следует признать, что в нашем

процессе можно считать судебным доказательством лишь то, которое дано предсудебной властью, на суде» [17, с.330]. На необхідності розмежування досудових і судових доказів першим після прийняття нового кримінального процесуального законодавства України наголосив М.Є. Шумило – докази на досудовому провадженні будуть лише для слідчого і прокурора, але ймовірними для захисника і суду. Структура кримінального провадження за КПК України, обґрунтовано зазначає науковець, передбачає, що в ході досудового розслідування збираються матеріали, які може визнати доказами лише суд [117, с.48].

Тлумачення вказаних правил статей 95 та 225 КПК України дозволяє зробити наступні висновки:

1) показання, надані під час досудового розслідування, мають значення доказів лише для обґрунтування процесуальних рішень слідчого та прокурора (крім тих показань, що отримані у порядку ст. 225 КПК України). Якщо допит фіксується за допомогою технічних засобів, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу допиту за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього (ч.2 ст.104 КПК України). Таке спрощення процесуального фіксування показань під час досудового розслідування зумовлено, зокрема, тим, що вони не мають доказового значення в судовому розгляді, а тому й немає сенсу письмово їх фіксувати за умови фіксації технічними засобами (зрозуміло, якщо на цьому не наполягають учасники);

2) судові рішення можуть ґрунтуватися лише на тих показаннях, які безпосередньо були сприйняті: 1) судом – під час судового розгляду; 2) слідчим суддею – під час досудового розслідування, що допускається у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність

показань (ст. 225 КПК України). Необхідно звернути увагу на те, що в порядку ст. 225 КПК України можуть бути допитані виключно свідок та потерпілий;

3) показання підозрюваного у всіх випадках мають доказове значення лише під час досудового розслідування. Закон не розрізняє окремі види показань залежно від процесуального статусу суб'єкта, від якого вони отримані, що пояснюється однаковою правовою природою цього джерела доказів.

Водночас, процесуальний статус суб'єкта показань безпосередньо впливає на: 1) визначення значення тих чи інших показань в кримінальному провадженні (так, показання підозрюваного, обвинуваченого та потерпілого мають значення не тільки процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні, а і способу захисту їх законних інтересів. Саме тому, відповідно до ч.2 ст.95 КПК України підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право (а не зобов'язані) давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду. На відміну від цих осіб свідок, експерт зобов'язані давати показання слідчому, прокурору, слідчому судді та суду в порядку, установленому КПК України (ч.3 ст.95 КПК України). При цьому слід враховувати правило, передбачене ст.63 Конституції України та п.3 ч.1 ст.66 КПК України, а саме – свідок має право відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями ст.65 КПК України не підлягають розголошенню); 2) особливості їх оцінки; 3) процесуальну форму їх отримання (забезпечення участі захисника, представника тощо. Крім того, потерпілий, зокрема, перед допитом попереджається про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань, свідок – за відмову давати показання (крім тих осіб, які вказані вище) та за дачу завідомо неправдивих показань (ч.3 ст.224 КПК України). Підозрюваний та обвинувачений взагалі не попереджаються про кримінальну відповідальність, оскільки характер їх показань визначається тактикою їх захисту); 4) на процесуальну форму кримінального провадження

(зокрема, показання підозрюваного, обвинуваченого, який беззаперечно визнає свою вину, є процесуальною підставою диференціації кримінальної процесуальної форми, застосування договірних процедур та спрощеного порядку кримінального провадження, а саме – провадження на підставі угод та спрощеного провадження щодо кримінальних проступків).

Однією із ознак показань як процесуального джерела доказів є, як зазначено вище, те, що відомості, які складають їх зміст, повинні стосуватися обставин, що мають значення для кримінального провадження. Така ознака складає сутність належності як однієї із властивостей доказів (ст.86 КПК України). При цьому важливу роль відіграють правила, закріплені у ч.5–7 ст.95 КПК України:

1) особа дає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто, за винятком випадків, передбачених КПК України. Такими винятками є закріплені ст.97 КПК України показання з чужих слів, під якими розуміють висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненнях іншої особи. За своєю суттю показання з чужих слів є похідними доказами, а тому й доказування має спрямовуватися до першоджерела відомостей, що мають значення для кримінального провадження, мінімізації їх інтерпретаторів. Втім, суд у виняткових випадках має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення, якщо такі показання є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів. При прийнятті цього рішення суд зобов'язаний враховувати: – значення пояснень і показань, у випадку їх правдивості, для з'ясування певної обставини і їх важливість для розуміння інших відомостей; – інші докази щодо цих питань, які подавалися або можуть бути подані; – обставини надання первинних пояснень, які викликають довіру щодо їх достовірності; – переконливість відомостей щодо факту надання первинних пояснень; – складність спростування пояснень, показань з чужих слів для сторони, проти якої вони спрямовані; – співвідношення показань з чужих слів з інтересами

особи, яка надала ці показання; – можливість допиту особи, яка надала первинні пояснення, або причини неможливості такого допиту. Врахування вказаних положень у сукупності надає можливість суду дійти обґрунтованого висновку щодо визнання показань з чужих слів допустимими. Показання з чужих слів можуть бути використані як з метою перевірки інших доказів, так і у випадках відсутності первинних доказів або визнання судом неможливості допиту особи, якщо вона: – відсутня під час судового засідання внаслідок смерті або через тяжку фізичну чи психічну хворобу; – відмовляється давати показання в судовому засіданні, не підкорюючись вимозі суду дати показання; – не прибуває на виклик суду, а її місцезнаходження не було встановлено шляхом проведення необхідних заходів розшуку; – перебуває за кордоном та відмовляється давати показання (ч.3 ст.97 КПК України) (наукова об'єктивність вимагає констатувати, що навіть для англійської правової традиції, у якій, за загальним правилом, показання з чужих слів не приймаються як докази, є певні винятки, коли суд може їх взяти до уваги разом з іншими доказами по справі). Використання як доказів у кримінальному провадженні показань з чужих слів є винятком із загального правила щодо особистого сприйняття фактів особою, яка дає показання, оскільки в такому випадку можливі перекручування отриманої інформації, виникнення сумнівів щодо її достовірності, вплив суб'єктивного фактору, що зменшує її переконливість. Саме тому законодавець передбачив низку правил, що обмежують використання таких доказів і визначають умови їх допустимості: а) правом визнати такі докази допустимими наділений лише суд; б) суд може визнати їх допустимими, якщо сторони погоджуються визнати їх доказами; в) суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів, якщо підозрюваний, обвинувачений створив або сприяв створенню обставин, за яких особа не може бути допитана; г) показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджуються іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами КПК України; д) у будь-якому разі не можуть бути визнані допустимим доказом показання з чужих

слів, якщо вони даються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження;

2) висновок або думка особи, яка дає показання, можуть визнаватися судом доказом лише, якщо такий висновок або думка корисні для ясного розуміння показань (їх частини) і ґрунтуються на спеціальних знаннях в розумінні ст.101 КПК України (наукових, технічних або інших спеціальних знаннях);

3) якщо особа, яка дає показання висловила думку або висновок, що ґрунтується на таких спеціальних знаннях, а суд визнав їх недопустимими доказами в порядку, передбаченому ч.2 ст.89 КПК України, інша сторона має право допитати особу згідно правил допиту експерта. Використання в доказуванні показань потребує їх оцінки з точки зору належності, допустимості та достовірності. Під останньою розуміють властивість доказів, що відображає відповідність їх об'єктивній дійсності, а тому й такі докази не викликають сумнівів.

Оцінка достовірності показань має важливе значення при проведенні допиту, оскільки спонукає сторони кримінального провадження до формулювання питань, спрямованих на можливість її здійснення. У зв'язку з цим ч.1 ст.96 КПК України передбачає право сторін ставити свідку запитання щодо його можливості сприймати факти, про які він дає показання, а також щодо інших обставин, які можуть мати значення для оцінки достовірності показань свідка. Свідок зобов'язаний відповідати на такі запитання і якщо його показання не узгоджуються з раніше наданими, він може бути допитаний щодо попередніх показань і причин їх розбіжностей. На достовірність показань свідка можуть впливати фактори об'єктивного та суб'єктивного характеру.

З метою доведення недостовірності показань свідка законодавець надає право стороні надати показання, документи, які підтверджують його репутацію, зокрема, щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка (ч.2 ст.96 КПК).

Зміна методологічної парадигми, яка відбувається у зв'язку із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України, суттєво вплинула на правове регулювання використання в доказуванні показань. На відміну від інших процесуальних джерел доказів, стосовно яких позиція законодавця щодо поділу їх на досудові та судові є не зовсім послідовною, показання визнаються судовими доказами виключно якщо вони надані в судовому засіданні (в судовому розгляді або під час досудового розслідування слідчому судді). Ця та інші новації КПК України стосовно особливостей використання показань як доказів у доказуванні є важливою гарантією від зловживань з боку осіб, які здійснюють кримінальне провадження. [118].

2.3. Речові докази у новому Кримінальному процесуальному кодексі України

Речовими доказами згідно ст.98 КПК України є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення. [4].

Цікаво з'ясувати питання про співвідношення понять «сліди злочину» та «речові докази».

Матеріальні сліди злочину являють собою результати певних, пов'язаних з розслідуваною подією змін якостей, станів, ознак, матеріальних об'єктів, що відображають обставини вчиненого злочину.

Зазвичай усі сліди злочину поділяються на три великі групи: сліди-предмети; сліди-речовини (залишки речовини); сліди-відображення. Вони є потенційними речовими доказами.

Проте поняття «сліди злочину» та «речові докази» різняться як за своїм обсягом, так і за своїм змістом.

З одного боку, поняттям матеріальних слідів злочину охоплюються такі об'єкти, які через свої особливості не можуть бути використані як речові докази (сліди у вигляді тілесних ушкоджень, труп, речовини, які швидко псуються, обстановка місця події) або не можуть бути залучені до процесу доказування через відсутність науково обґрунтованих та апробованих методик вилучення з них інформації про розслідуваний злочин [89].

З іншого боку, до речових доказів можуть бути віднесені матеріальні об'єкти, які або взагалі не були у взаємодії з подією злочину (зліпки, відбитки слідів тощо), або не зазнали будь-яких змін – так звані «негативні обставини».

Таким чином, сліди злочину є лише частиною об'єктів матеріального світу – потенційних речових доказів. Для позначення всієї сукупності останніх може бути використано термін «речові джерела інформації». В даних поняттях мисляться всі ті «вихідні матеріали», які за певних умов можуть набувати статусу речових доказів.

Разом з тим, у поняття речових доказів вкладається більший зміст, ніж у поняття матеріальних носіїв інформації про злочин взагалі, та слідів злочину зокрема.

Порівняльний аналіз норм кримінально-процесуального закону, а також розгляд вказаних понять у зв'язку з динамікою пізнавально-засвідчувального процесу (доказування у справі) дозволяють зробити висновок, що сліди злочину та інші матеріальні носії інформації про злочин є гносеологічною та матеріальною першоосновою речових доказів.

Безпосередньому використанню їх у доказуванні у кримінальному провадженні передують діяльність правоохоронних органів з пристосування їх до такого використання, перетворення їх із «речі у собі» на «речі для всіх». У ході такої діяльності сліди злочину та інші матеріальні носії інформації про злочин процесуально закріплюються, оцінюються та набувають правового статусу речових доказів.

Яким же процесуальним вимогам повинні відповідати сліди злочину, щоб набути статусу речових доказів?

У розв'язанні даного питання ми виходили з того, що речові докази, як і докази взагалі, не може бути поза доказуванням.

По-перше, вони повинні мати відношення до предмета доказування, а саме, бути в змозі знімати інформаційну невизначеність щодо фактів, які підлягають встановленню, тобто стосуватись справи.

По-друге, сліди злочину, що стосуються справи, набуватимуть значення речових доказів лише тоді, коли вони зібрані в передбаченому законом порядку, тобто за умови допустимості їх до справи.

По-третє, забороняючи використання в доказуванні інформації, джерело якої невідоме або сумнівне, а також встановлюючи строгий порядок одержання речових джерел інформації та фіксації обставин їх віднайдення, вилучення та дослідження, закон тим самим переслідує мету щодо забезпечення використання у доказуванні не будь-яких, а лише достовірних відомостей – «фактичних даних». Логічно зробити висновок, що речові докази як такі мають відповідати вимозі достовірності. Тільки за цієї умови вони можуть бути покладені в основу тих або інших висновків у справі, використані як засоби доказування [34, с.117].

Таким чином, сліди злочину можуть мати значення речових доказів лише у разі їх відповідності вимогам належності, допустимості, достовірності та достатності.

Якщо вважати речовими доказами будь-які матеріальні об'єкти, вилучені в передбаченому законом порядку (під час проведення огляду, обшуку тощо), то неминуче стикаємося з фактом наявності маси «доказів», які нічого не доводять.

Отже, речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому

числі предмети, що були об'єктом кримінально-протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально-протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Виходячи з характеру доказових якостей, Т.Ф. Одинокіна вирізняє дві групи речових доказів: предмети, які використовуються в доказуванні за ознаками зовнішньої будови; об'єкти, роль яких у доказуванні визначається внутрішніми якостями [90]. Разом з тим, значна частина речових доказів має доказові ознаки і однієї, і другої якості.

У залежності від характеру причинного зв'язку з подією злочину вирізняють предмети, які стали речовими доказами з причини свого призначення, належності та цінності (зброя злочину, предмети, на які спрямовані злочинні дії); предмети, що є носіями якостей, стану, ознак, які настали від злочинних дій; предмети, що мають ознаки, які відносяться одночасно до двох вищевказаних груп предметів [82, с.297].

У розкритті та розслідуванні злочинів все більшого значення набувають такі речові докази, як мікрооб'єкти. Вони залишаються практично на кожному місці злочину; мають свого роду «іммунітет» проти знищувальної дії з боку зацікавлених осіб, оскільки невидимі для неозброєного ока; здатні нести інформацію доказового значення, що часто прямо вказує на особу, яка вчинила злочин, а це дозволяє забезпечити швидке розкриття та розслідування злочину [91, с.24].

Предмети, які можуть бути речовими доказами, найчастіше виявляються під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій – огляду, обшуку та ін. При цьому вони відповідно до вимог ст.237 КПК оглядаються, можуть бути сфотографовані. Лише після того як слідчий, прокурор встановлять належність предметів до кримінального провадження (тобто, що вони були зброям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі сліди кримінального правопорушення чи кримінального проступку або були об'єктом кримінально протиправних дій, нажиті злочинним шляхом (гроші, цінності та інші речі), або можуть бути засобами для розкриття

кримінального правопорушення і виявлення винних чи для спростування обвинувачення або пом'якшення відповідальності), вони складають мотивовану постанову про приєднання предметів до справи як речових доказів [87]. Правильно у процесуальному порядку оформлений предмет завжди стає речовим доказом.

У ч.1 ст.79 КПК України (1960 року) зазначалося, що речові докази повинні бути уважно оглянуті, по можливості сфотографовані, докладно описані у протоколі огляду і приєднані до справи постановою особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора або ухвалою суду.

Звернемося до ч.3 ст.110 чинного КПК України, яка визначає, що рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови. Постанова виноситься у випадках, передбачених КПК, а також коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне. Так, якщо слідчий, прокурор отримують певний матеріальний об'єкт, що має значення для кримінального провадження, у них після проведення огляду або дослідження даного предмета є необхідність (якщо немає підстав на повернення його володільцю) направити даний предмет на збереження до компетентних осіб, де він має знаходитися до прийняття кінцевого рішення судом.

Таким чином, слідчий, прокурор визнають за необхідне скласти постанову при прилучення до провадження речового доказу і передають разом з копією постанови предмет на збереження компетентним особам, які, отримавши даний предмет з постановою слідчого, мають надати останньому квитанцію про отримання речового доказу.

Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження затверджено постановою Кабінету Міністрів України №1104 від 19.11.2012 "Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України" та визначено у ст.100 КПК

України «Зберігання речових доказів і документів та вирішення питання про них».

У п.6. вказаної постанови зазначено, що «...у разі закриття слідчим, прокурором кримінального провадження питання про речові докази вирішується у відповідній постанові слідчого, прокурора». Цей акт чітко вказує, що «у разі закриття ...» має місце постанова слідчого, прокурора, але незрозуміло яке «питання ... вирішується ...»? Чому у жодному акті немає чіткого посилання на те, що слідчий передає на зберігання речовий доказ після винесення постанови? Отже, закон позбавляє таке джерело доказів, як речовий доказ, юридичної значимості, хоча новий КПК більше приділив уваги цьому інституту, ніж попередній, розтлумачивши певні норми, що його стосуються, і деталізував особливості й порядок збереження речових доказів у кримінальному провадженні.

З дня набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України, неодноразово зверталася увага на обговорення новел КПК і даної проблематики у тому числі. На що, з боку практичних працівників слідчих підрозділів висловлювалася точка зору щодо необхідності відображення вимоги закону в аспекті «закріплення речового доказу у кримінальному провадженні шляхом винесення постанови». З набуттям чинності нового КПК України у практичних працівників слідчих підрозділів ця дія (складання постанови) здійснювалася за аналогією КПК 1960 року, але з посиланням на норми нового кодексу, а саме: п.8 ч.2 ст.40; 94; ч.2 ст.100; ч.3 ст.110 на підставі ч.1 ст.98 КПК.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що речові докази мають вагоме значення як джерело доказів, та відіграють велику роль при розкритті злочинів.

Аналізуючи вищевикладене, вважаємо за необхідне внести доповнення до ст.98 КПК України, де у частині 3 передбачити таке: «Слідчий, прокурор після проведення усіх необхідних дій з матеріальним об'єктом, який має значення для кримінального провадження, виносить постанову про прилучення до провадження речового доказу». На нашу думку, це доповнення Кримінального

процесуального кодексу України, по-перше, буде надавати речовому доказу його реального юридичного значення; по-друге, стане гарантією належної правової процедури кримінального провадження.

2.4. Юридична природа документів як джерел доказів у кримінальному судочинстві

Документи у кримінальному провадженні широко використовуються за умови дотримання вимог кримінального процесуального закону до їх форми і змісту, а відтак, їх належності та допустимості. Спершу розглянемо поняття документу. Визначення поняття «документ» можна зустріти в різноманітних, довідниках, енциклопедіях, словниках. Наприклад, великий тлумачний словник сучасної української мови визначає поняття «документ» як, по-перше, діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт та підтверджує право на щонебудь і слугує доказом будь-чого; по-друге, письмовий твір, грамота, рахунок як свідчення про щось історичне чи важливе; по-третє, спеціальне значення - форматований паперовий носій даних, яке заповнюють вручну чи автоматично; по-четверте, письмове свідоцтво, яке офіційно підтверджує особу [121, с.236]. Проте, слід зазначити, що таке визначення не має нормативного характеру.

Відповідно до ст.99 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України) документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [3].

Розглянемо визначення документу матеріального світу, де фотографічним, письмовим чи іншим способом зафіксовано відомості про факти, котрі мають значення у кримінальній справі [130, с.350].

Н.О. Кузнецова вважає, що документ - це спеціально виготовлений носій інформації поза межами кримінального судочинства відповідними посадовими

особами, що не є суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності, а також предмет матеріального світу, котрий зберіг сліди діяльності і призначений для фіксування, передання інформації чи використання його в інших цілях.

М.О. Громов та Н.П. Царьова визначають поняття «документ» як матеріальний носій запису, на якому громадянин чи офіційна особа загальнозрозумілим та прийнятим способом зафіксувала відомості про обставини, котрі мають значення для правильного вирішення справи як докази чи джерела доказів.

М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибка вважають, що в кримінальному процесі документами може бути не тільки предмет, на якому за допомогою знаків письма (наприклад, ієрогліфів, букв, цифр, нотних знаків тощо) викладені та засвідчені обставини, котрі мають значення для справи, але й предмети, на яких вказані обставини, що зафіксовані за допомогою звуку чи зображення (фото-, фоно-, відео- кінодокументи, малюнки, карти, перфокарти, схеми, креслення). Науковці зазначають, що документи як самостійні джерела доказів важливі саме своїм змістом, а не якимись іншими його якостями.

Як вважає В. М. Іщенко, документ - це будь-який предмет матеріального світу де різноманітними умовними знаками - літерами, цифрами, зафіксовано ту чи іншу думку або зображення якого-небудь об'єкта [92].

Під документом О.П. Острійчук вважає матеріальний об'єкт, що спеціально створений з метою збереження інформації, котрий містить за допомогою звуку, письмових знаків, зображення та ін. відомості, котрі можуть бути використані як доказ факту або обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [127, с.747].

На нашу думку, найбільш обґрунтованим є визначення, котре сформульоване В. Дем'янчуком, котрий під документом як джерелом доказів у кримінальному процесі розуміє матеріальний об'єкт, який перебуває у зафіксованій формі та безпосередньо відображає відомості про факти та події, що мають кримінальне процесуальне значення і викладені з допомогою знаків

та дають змогу відтворювати в формі зображень чи усної мови, передавати і тлумачити людську думку.

Документ може бути складений певною особою, підприємством, установою, організацією або отриманий в установленому порядку органами розслідування або судом та доданий до матеріалів справи [124, с.58].

Н.З. Рогатинська виділяє такі ознаки кримінально-процесуального поняття документа як джерела доказів:

- документ завжди є матеріальним об'єктом;
- документ є джерелом доказової інформації, коли в ньому зафіксовані відомості про події та факти, що мають значення для правильного вирішення кримінальної справи;
- зміст документа повинен відповідати вимогам: законності, обґрунтованості, справедливості, послідовності;
- відомості засвідчуються чи описуються органами або особами, від яких документ виходить, у межах їх посадової компетенції або якщо документ виходить від громадянина в межах повноважень і фактичної проінформованості;
- документ повинен бути одержаний у встановленому кримінально-процесуальному порядку органами розслідування або судом і доданий до матеріалів справи [130, с.351].

Джерелом доказу документа є його автор. Правове положення джерела доказів у цьому випадку визначається компетенцією автора документа, яка обмежується межами його функцій.

Документи можуть мати офіційний характер, якщо вони виходять від державних органів, організацій (акти ревізій, документальних перевірок тощо) Авторами документів можуть бути і громадяни, коли надаються угоди, розписки та інші акти, пов'язані з реалізацією прав і обов'язків [131, с.185]

Отже, відомості у документі можуть бути відображені не лише за допомогою букв цифр та алфавіту. З такою метою можуть використовуватися телеграфні, стенографічні знаки, умовні зображення, креслення, схеми,

проекти, моделі, плани, карти, малюнки, таблиці, графіки тощо. Інформація у документах може фіксуватися людиною та з допомогою різноманітної техніки. Наприклад, за допомогою засобів комп'ютерної техніки інформація може відображатися на жорсткому диску чи вінчестері, різноманітних дисках, картах пам'яті, магнітооптичних дисках та ін.

Слід зазначити, що використання комп'ютерних технологій викликало корінні зміни у фіксації документів та призвело до появи нових типів документів на нетрадиційних матеріальних носіях.

Поняття електронного документу та його характерні ознаки розкрито у Законі України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003. Варто зазначити, що у Законі України «Про електронні документи та електронний документообіг» використано інформаційний підхід до регулювання юридично значущих правовідносин і визначено більшість понять. Одночасно цей закон має дискусійні положення, що потребують окремого дослідження та обговорення. Наприклад, незрозумілою залишається роль і значення запропонованої концепції з погляду збирання та представлення доказів у кримінальному судочинстві, закріпленої у новому КПК.

Відповідно до ст.5 вище зазначеного Закону, електронний документ - це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, що включають обов'язкові реквізити документів. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму. Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною [119].

Для того, щоб зрозуміти сутність електронного документу необхідно проаналізувати його ознаки. Необхідно вказати на те, що йому притаманні як загальні, так і спеціальні ознаки.

До загальних ознак належать:

- матеріальна форма;
- юридична сила;

- наявність реквізитів, визначених законодавством або державними стандартами;

- копії документа, автентичні оригіналу.

За вимогою сторін підлягають нотаріальному посвідченню цифровим підписом нотаріуса. Н.А. Потомська, М.Є. Дирдін та Н.В. Лісова у своїх дослідженнях виділяють такі спеціальні ознаки:

- зміст електронного документа має електронну форму фіксації інформації за допомогою комп'ютерних засобів;

- створення документа відбувається у спеціальному електронному середовищі програмного забезпечення, поза якою документ не існує;

- електронному документу і документообігу притаманні риси динамічності електронно-цифрових процесів обробки, кодування інформації комп'ютерними засобами в електронному середовищі перебування;

- електронному документу притаманна риса збереження, відображення, перекодування форми представлення та трансляції по комп'ютерних мережах;

- зміст, форма та вид електронного документа органами чуття людини не сприймаються, але його алгоритмічні програми можна дослідити, проаналізувати.

Відповідно, можна вирішувати і діагностичні, і ідентифікаційні завдання, провівши судову експертизу. Слід зазначити, що електронний документ буде визнаватися доказом у кримінальній справі за наявності хоча б однієї з таких умов: - якщо він виступав знаряддям злочину; - зберіг на собі сліди злочину; - є предметом злочину; - є майном, цінним папером чи іншою цінністю, отриманою в результаті злочинних дій або нажитою злочинним шляхом; - може виступати засобом для виявлення злочину та встановлення обставин по кримінальній справі; - якщо викладені в ньому відомості мають значення для встановлення обставин, що підлягають доказуванню по кримінальній справі.

Отож, наведені ознаки та властивості електронного документа дозволяють стверджувати, що це нове джерело доказової інформації сучасного інформаційного суспільства [129, с.241-242].

Процесуальний режим фіксації появи, зберігання і вирішення долі документів по суті відрізняється від процесуального режиму, встановленого законом для речових доказів. Через це й важливо у кожному конкретному випадку визначити, яке джерело доказів має місце - документ чи речовий доказ.

Ю.М. Грошевий, С.М. Стахівський при відмежуванні документів та речових доказів виходять із переліку ознак, які можуть мати окремі види речових доказів.

Науковці вважають, що документи стають речовими доказами, коли вони мають одну із ознак речових доказів та можуть бути засобом для встановлення обставин справи [123, с.134].

Так, Ляш А.О. пропонує проводити розмежування документів - самостійних джерел доказів і документів - речових доказів за характером їх формування, за змістом, за способом їх процесуального оформлення в кримінальній справі, а також за сукупністю тих ознак, які притаманні документам - самостійним джерелам доказів: офіційність, дійсність, обумовленість їхньої доказової сили виключно тим значенням змісту, завдяки якому річ стає документом.

Науковець вважає, що розмежування документів як самостійного виду джерел доказів і документів - речових доказів необхідно проводити не за якоюсь окремо взятою ознакою, а за сукупністю їх характерних властивостей.

Слід відзначити важливість для справи документів як речових доказів за часом їх виявлення, зовнішнім виглядом, місцем, індивідуальними ознаками тощо. Зміст документа, що виступає речовим доказом, як правило, значення не має.

Проте, винятком є ті документи, котрі набувають статусу речових доказів та зберігають, при цьому, значення документів як самостійних джерел доказів (наприклад, підроблені документи) [126, с.87].

А. Слободзян документи як докази розмежовує за такими критеріями:

1. Документ є самостійним джерелом доказів. В змісті документа викладено інформацію (описування обставин чи фактів), що має значення для

кримінального провадження. Цей документ можна замінити іншим аналогічним документом чи дублікатом. Дублікат документа (документ, виготовлений у такий же спосіб, як і його оригінал) може бути визнаний судом як оригінал документа.

2. Документ є речовим доказом, котрий є способом передачі інформації. В цьому разі документ несе необхідну інформацію не тільки змістом, але й особливостями своїх зовнішніх ознак, місцем виявлення, тобто як предмет матеріального світу безпосередньо відображає якісь обставини, котрі необхідно встановити під час процесуальних дій [131, с.185].

О.П. Острійчук вказує, що документи можуть бути визначені процесуальним джерелом доказів, лише тоді, коли в них містяться відомості про обставини, що мають значення для кримінального провадження. У тих випадках, якщо документи зберегли на собі сліди вчинення кримінального правопорушення або були об'єктом протиправних дій, наприклад, знаряддям вчинення кримінального правопорушення, вони є речовими доказами. у документі як самостійному джерелі доказів має значення саме його зміст, а не якісь інші його якості [127, с.748].

На нашу думку найбільш вдало проводить розмежування документів - джерел доказів від документів - речових доказів С.Й. Гонгало, а саме:

1. Відомості, що зафіксовані у документах - речових доказах, відрізняються від інформації, що міститься в «інших документах», за своїм процесуальним статусом.

2. Документи - джерела доказів можуть бути замінними, в той час як документи - речові докази не можуть бути замінені на інші, внаслідок того, що зміни, які відбулися з ними, пов'язані з подією злочину та сліди, що відобразились в них - є унікальні.

3. Доказове значення у документах - джерелах доказів має лише зміст, а їх форма носить допоміжне значення. На відміну від них, документи - речові докази значимі у справі не лише за змістом, а й за своїм зовнішнім виглядом, місцем, часом їх виявлення тощо.

4. Документ - джерело доказів містить в собі відомості, котрі складаються з опису події злочину або фактів його вчинення за допомогою письма чи інших умовних знакових кодів тощо.

Документ - речовий доказ закріплює не опис матеріальних слідів злочину або факту його скоєння, а самі сліди злочину, що збереглися на ньому.

5. Документи як джерела доказів можуть копіюватися з наступним процесуальним оформленням, що не зменшує їх доказового значення, а речові докази практично завжди унікальні та неповторювані [122, с.3-4].

Отож, важливо розрізняти документи - як джерело доказів та документи як речові докази. У документі як самостійному джерелі доказів має значення саме його зміст.

Таким чином, документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як докази факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (ч.1 ст.99 КПК України).

Джерелом доказів у кримінальному провадженні є лише той документ, який відповідає вимогам допустимості. Допустимість його забезпечується наступними умовами: - він містить відомості про фактичні обставини, що мають значення для кримінального провадження; - наявність даних про те, яким чином документ потрапив до матеріалів провадження; - дотримані вимоги щодо реквізитів офіційних документів.

До документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених ч.1 ст.99 КПК України, можуть належати:

- 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні);
- 2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

3) складені в порядку, передбаченому КПК, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок.

Матеріали, в яких зафіксовані фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", за умови відповідності вимогам ст.99 КПК України, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

За характером виникнення документи поділяються на дві групи: - офіційні (що надходять від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, організацій і установ, службових осіб); - особисті (що надходять від фізичних осіб).

За способом фіксації відомостей документи можуть бути:

- письмові документи (довідки, характеристики);
- графічні (схеми, графіки, креслення);
- фотодокументи (фотокартки); кінодокументи (кіноплівки);
- відеозапис (відеотеки);
- звукозапис (фонограми).

Джерелом доказів у кримінальному провадженні є лише той документ, який відповідає вимогам допустимості.

2.5. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів

Висновок експерта відповідно до ч.2 ст.84 КПК України є важливим, самостійним джерелом доказів, яке істотно відрізняється від інших тим, що утворюється в процесі застосування до інших джерел інформації спеціальними суб'єктами (експертами) відповідних фахових знань, наукових та технічних засобів і методів. Особливим є порядок формування цього джерела доказів,

перевірки та оцінки його доказового значення. Питання залучення експерта, правової природи експертного висновку, його перевірки й оцінки, значення в процесі доказування розглядалися в роботах таких учених: Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, В.Г. Гончаренка, О.О. Ейсмана, Н.І. Клименко, І.Л. Петрухіна, С.М. Строговича та ін. У світлі реформування чинного КПК України було істотно змінено норми законодавства, які стосуються висновку експерта як процесуального джерела доказів і порядку залучення експерта. Це обумовлює актуальність дослідження зазначених питань на сучасному етапі [133].

Н.І. Клименко справедливо відзначила такі специфічні риси цього процесуального джерела доказів: він формується на основі використання спеціальних знань, він є вивідним знанням, а не інформативним, як інші особисті докази (показання), знання. У висновку експерта доказове значення передусім має розумовий висновок, якого дійшов експерт за результатами дослідження [134, 160]. А.І. Вінтберг і Н.Т. Малаховська до вказаних особливих рис додають ще одну: висновок експерта – не просто умовивід. А відповідь на поставлене питання, тобто зазначене судження є додатком до наявного у справі факту [135, 37]. Отже, справедливою є думка про те, що висновок експерта як процесуальне джерело доказів має особливі риси, містить інформацію, не принадну для інших джерел доказів. Водночас запрошення експерта для надання висновку не означає відмову від інших джерел доказів щодо тих обставин, які підлягають установленню. Легальне визначення поняття висновку експерта як процесуального джерела доказів, надане в КПК України, по суті, відображає специфічні риси, на які вказують учені.

У законодавстві досить чітко встановлені відповідні правила щодо форми та змісту цього джерела, правил його перевірки й оцінки. У ч.1 ст.101 КПК України зазначається, що «висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень і зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи».

Експертом у кримінальному провадженні згідно з ч.1 ст.69 КПК України є не просто особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, вона повинна мати право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи, а також їй має бути доручене таке дослідження. Зазначене зумовлює те, що висновок експерта може стати доказом тільки в разі компетентного підходу до дослідження особою, яка має відповідні знання, освіту, допуск до проведення такого роду досліджень. У Законі України «Про судову експертизу» визначені вимоги до фахівців, які можуть проводити такі дослідження. Крім того, закон наділяє правом на проведення судових експертиз як експертів державних спеціалізованих установ, так і фахівців, що відповідають статусу експерта, які не є працівниками таких установ [136]. Виключення становить тільки судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз. Висновок експерта дається на підставі матеріалів, які надаються для проведення дослідження, а також відомостях, які експерт сприймав безпосередньо (під час дослідження) (ч.2 ст.101 КПК України).

Реформований КПК України, на відміну від попереднього (КПК України 1960 року), закріплюючи засаду змагальності, наділив правом залучення експерта як суд та сторону обвинувачення, так і сторону захисту (ст.242 КПК України). Фактичною підставою проведення експертизи є необхідність спеціальних знань для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження (ч.1 ст.242 КПК України). При цьому, проведення експертизи може здійснюватися як в обов'язкових випадках (ч.2 ст.242 КПК України), так і за розсудом сторін, які на вирішення експерта повинні поставити питання, які входять до його компетенції, відповідають виду експертизи та мають значення для кримінального провадження.

Отже, висновок експерта відрізняється за своєю природою від інших джерел доказів такими рисами: він є результатом дослідження особи, яка володіє спеціальними знаннями та за фахом, компетенцією має право на

проведення такого дослідження; дослідження проводиться на підставі трьох видів інформації: а) яка міститься в матеріалах кримінального провадження (отримана з інших джерел доказів – показань, речових доказів, документів); б) яка була отримана під час використання методів у процесі самого дослідження (бесіда, спостереження, експеримент тощо); в) яка складає професійні знання експерта; з об'єктивного боку, предмет дослідження (а отже, і обсяг інформації, яку необхідно, бажано отримати) визначається стороною, яка залучила експерта, тобто колом питань, які були поставлені на його вирішення; зі суб'єктивного боку, предмет дослідження обмежується знаннями експерта, його правами, видом експертизи.

Отже, висновок експерта містить синтезовану в межах компетенції експерта та визначеного суб'єктом звернення предмету дослідження інформацію, що була отримана за допомогою спеціальних наукових методів і знань безпосередньо під час проведення самого дослідження та з наданих експерту процесуальних джерел доказів. Зазначена складна процедура синтезування інформації під час проведення експертизи, численність факторів, які можуть вплинути на належність, допустимість і достовірність цього джерела доказів, визначають особливості його перевірки та оцінки. Про них писав ще дореволюційний процесуаліст Л.Є. Владимиров, зазначаючи, що експерти є науковими судьями, адже вони обґрунтовують висновки саме на підставі спеціальних наукових знань і методів. Судді і присяжні не можуть протягом судового засідання осягнути тайни науки та критично ставитися до оцінки висновку експерта. Тому його достовірність і об'єктивність повинні презюмуватися [17, 236].

М.С. Строгович, указуючи, що висновок експерта не можна замінити іншим доказом, особливо, коли це випадок обов'язкового призначення експертизи, водночас зазначав, що якби висновок експерта являв собою кінцеве рішення у справі й не підлягав перевірці та оцінці судом, то експерт стояв би над судом [18, 392]. У зазначеному випадку висновок був би формальним

доказом, що має перевагу над усіма іншими та зв'язує внутрішнє переконання судді.

Н.М. Кіпінс, підтримуючи думку дореволюційного вченого В.Случевського, відмічав, що застосування особливих знань для встановлення обставин кримінального провадження, тобто запрошення експерта, не виключає можливість використання інших доказів з метою встановлення тих же обставин, що підлягають оцінці в суді [137, 18].

На нашу думку, сьогодні в сучасному кримінальному процесі питання переваги висновку експерта над іншими джерелами доказів не стоїть, що відповідає правилам оцінки доказів за внутрішнім переконанням з точки зору належності, допустимості, достовірності, достатності та взаємозв'язку, без привілеїв щодо наперед установленної сили певного доказу (ст.94 КПК України).

У ч.10 ст.101 КПК України зазначається, що висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з ним повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі. Указане означає, що критеріями оцінки висновку експерта є його належність, допустимість, достовірність і взаємозв'язок з іншими доказами в кримінальному провадженні. Усі вказані критерії повинні відповідати вимогам кримінального процесуального законодавства задля можливості використання висновку експерта в доказуванні.

Першою необхідною умовою допустимості висновку експерта є дотримання процесуальної форми проведення експертизи та складання висновку. До неї можна віднести: 1) суворе дотримання вимог кримінального процесуального закону; 2) належне процесуальне оформлення призначення експертизи (постанова, ухвала, клопотання сторін і т. ін.); 3) процесуальна самостійність та індивідуальна відповідальність експерта за наданий ним висновок; 4) безпосередність дослідження; 5) об'єктивність і достовірність проведеного дослідження та висновку; 6) належне процесуальне оформлення результатів експертного дослідження та ін.

Попри те, що порядок проведення експертизи в чинному КПК України регламентовано більш детально, аніж у попередньому (1960 року), невирішеними залишаються низка питань, які можуть впливати на допустимість висновку експерта як джерела доказів. Закріпивши в КПК України інститут конкурентної (альтернативної) експертизи [138, 214], тобто можливість її призначення всіма сторонами кримінального провадження та надання суду цих висновків, законодавець залишив без уваги важливі питання. Зокрема, чітко не розмежував випадки необхідності звернення сторони захисту до сторони обвинувачення або суду задля призначення експертизи та випадки самотійного звернення до експерта.

Так, ч.2 ст.243 КПК України 2012 року вказує, що сторона захисту має право самотійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, також обов'язкової. Водночас ч.1 ст.243 КПК України вказує, що сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, зокрема за клопотанням сторони захисту. А ч.3 ст.243, ст.244 КПК України 2012 року передбачають право сторони захисту на звернення та порядок розгляду клопотання про залучення експерта слідчим суддею.

Вважаємо, що законом мають бути чітко передбачені випадки, коли сторона захисту самотійно може звернутися до експерта, а коли їй необхідно подавати клопотання до слідчого, прокурора або слідчого судді.

Наступне питання, яке виникає з приводу залучення експерта стороною захисту, – це форма і зміст документа про проведення експертизи. Якщо слідчий, прокурор оформлюють призначення експертизи постановою, а слідчий суддя та суд – ухвалою, вимоги до яких містяться в КПК України, то необхідно визначити і форму такого звернення для сторони захисту.

Звертає на себе увагу ще одна суперечність норм чинного КПК України. З одного боку, згідно з ч.2 ст.101 КПК України кожна сторона має право надати суду висновок експерта. З іншого боку, п.1 ч.6 ст.244 КПК України вказує, що слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам,

якщо особа, що звернулася з клопотанням, доведе, що: для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте на вирішення залученого стороною обвинувачення експерта були поставлені запитання, що не дозволяють дати повний і належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт унаслідок відсутності в нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок.

Таким чином, іще до проведення експертизи слідчий суддя повинен оцінити компетенцію залученого стороною обвинувачення експерта, потенційну можливість надання ним достовірного та об'єктивного висновку, правильність дій самого слідчого або прокурора щодо формулювання питань тощо.

На нашу думку, указаний підхід є недоречним, адже слідчий і прокурор несуть відповідальність за якість розслідування, повинні доручити експертизу компетентному у своїй галузі фахівцю із постановкою належних питань. Експерт, у свою чергу, несе відповідальність за правдивість та якість наданого ним висновку. Висновок оцінюється разом з іншими доказами, у суд для перевірки та оцінки достовірності його може бути запрошений для допиту експерт. Тож, такі дії сторони захисту та слідчого судді, на наш погляд, є недоцільними.

Водночас аналіз указаної норми відкриває іще одне актуальне питання – необхідність ознайомлення з матеріалами експертизи сторони захисту. Попередній КПК України (1960 року) містив вимоги щодо обов'язкового ознайомлення обвинуваченого з постановою про призначення експертизи та висновком експерта після його отримання. Попри те, що сторона захисту має право ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування до його завершення (ст.221 КПК України), на нашу думку, доцільно визначити подібну норму й у чинному КПК України. Це забезпечить рівноправність сторін, дозволить економити час і кошти, адже сторона захисту, ознайомившись із

постановою про призначення експертизи може, одразу заявити клопотання щодо інших питань, які вважає за доцільне поставити перед експертом, зміни формулювань, надати свої матеріали слідчому для використання їх в експертизі тощо.

Постає питання також з приводу того, чи зобов'язана сторона захисту повідомляти, у свою чергу, сторону обвинувачення про залучення експерта. Г.М. Пилипенко вважає, що в КПК України необхідно передбачити інформування стороною захисту, зокрема, «протилежної» сторони провадження щодо залучення нею експерта та щодо змісту завдання для вирішення експертизою [139, 126]. На нашу думку, таке інформування не може стати обов'язком сторони захисту, адже доказування для неї право, а не обов'язок.

Як правильно зазначає О.В. Малахова, ч.6 ст.290 КПК України передбачає право сторони захисту не надавати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Аналізуючи ч.6 та ч.12 ст. 290 КПК України можемо зробити висновок, що, якщо сторона захисту бажає в суді використати цей висновок, вона зобов'язана надати можливість ознайомитися з ним стороні обвинувачення [140, 126]. Отже, сторона захисту в разі самостійного залучення експерта може вирішити, чи доцільно їй надавати отриманий висновок як доказ, чи ні, що повністю відповідає її правам у частині доказування.

Ще одним важливим питанням оцінки висновку експерта з точки зору допустимості та достовірності є винесення такого висновку в межах компетенції експерта. Ще М.С. Строгович зазначав, що предмет будь-якої експертизи обмежений спеціальними питаннями, які відносять до сфери компетенції експертів. Тому, експертиза ніколи не може вийти за межі цих спеціальних питань і взяти на себе дослідження питань, що належать до компетенції безпосередньо слідства та суду [18, 436]. Отже, для вирішення певних питань експерт має бути компетентним і не виходити за межі своєї компетенції. Слово «компетентність» походить від слова «компетенція», яку

розуміють як «коло питань, у яких хто-небудь добре обізнаний», а також як «коло чийх-небудь повноважень, прав».

Можна визначити такі аспекти компетенції судового експерта: 1) коло повноважень, права та обов'язки експертів, які передбачені КПК та ін. законами; 2) комплекс знань у галузі теорії, методики та практики судової експертизи певного роду, виду.

Учені розрізняють об'єктивну компетенцію, тобто обсяг знань, якими має володіти експерт, та суб'єктивну компетенцію – ступінь оволодіння спеціальними знаннями конкретного експерта. Суб'єктивну компетенцію часто називають компетентністю експерта. Вона визначається його освітнім рівнем, спеціальною експертною підготовкою, стажем експертної роботи, досвідом у вирішенні аналогічних задач, індивідуальними здібностями [141, 177].

Як компетенція, так і компетентність відіграють важливе значення для оцінки повноти, об'єктивності та достовірності висновку. У ч.6 ст.69 КПК України вказано, що експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів. Зазначена норма зобов'язує експерта відмовитися від проведення експертизи не тільки внаслідок відсутності компетенції (наприклад, якщо сторона неправильно визначила вид експертизи), а й унаслідок некомпетентності – відсутності належних знань для відповіді на питання, які перед ним поставлені.

Позитивним моментом є те, що, на відміну від попереднього КПК України (1960 року), чинний КПК України вирішив окремі проблемні питання визначення компетенції експерта. Зокрема, ч.4 ст.101 КПК України визначає, що запитання, які ставляться експертові, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. А ч.6 ст.101 КПК України містить таке правило: «Експерт, який дає висновок щодо психічного стану підозрюваного, обвинуваченого, не має права стверджувати у висновку, чи мав підозрюваний, обвинувачений такий психічний стан, який становить елемент

кримінального правопорушення або елемент, що виключає відповідальність за кримінальне правопорушення». Наприклад, експерт не може стверджувати у висновку, що особа була неосудною або обмежено осудною, адже ці категорії, окрім медичного критерію, мають і юридичний, які сукупно встановлюються тільки судом.

У ч.1 ст.242 КПК України вказується, що не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права. Отже, компетенція експерта обмежується колом його спеціальних знань у конкретній галузі експертиз (роду, виду), не може виходити за ці межі й стосуватися правових питань. Компетентність експерта означає достатність його фахових знань для проведення відповідної експертизи в конкретному кримінальному провадженні за конкретним колом питань, які перед ним ставляться.

Чинним КПК України встановлено специфічний спосіб перевірки достовірності висновку експерта в кримінальному провадженні – допит експерта в суді (ст.356 КПК України). У ч.3 ст.356 КПК України визначено предмет допиту, переважний обсяг питань, які можуть бути поставлені експерту, саме стосуються визначення його компетентності та компетенції. Зокрема, це спеціальні знання та кваліфікація з досліджуваних питань (освіта, стаж роботи, науковий ступінь тощо), дотичні до предмета його експертизи; використані методики та теоретичні розробки; застосовність та правильність застосування принципів і методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку. Серед учених існують різні думки з приводу предмета допиту експерта, можливості перевірити його компетентність і компетенцію іншими засобами, впливу такого допиту на оцінку наданого висновку [142; 143]. Зауважимо лише, що на нашу думку, такий спосіб повинен застосовуватись у комплексі з іншими способами перевірки достовірності та допустимості висновку експерта як джерела доказів.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Встановлено, що процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Джерелом доказів є фактичні дані, які встановлюються за допомогою проведення процесуальних, слідчих розшукових, негласних слідчих (розшукових) дій та процесуально закріплюються протоколом за результатами їх проведення.

Підкреслюється, що докази – це фактичні дані, що мають встановлені в законі властивості, а пізнавальна їх природа завжди одна бо вона має вираз мовними засобами, які закріплюються під час проведення слідчих розшукових дій. Об'єктивна форма доказів є фактичні дані, які встановлені у протоколі слідчої розшукової, судової дії. Суб'єктивна форма визначається за допомогою речових доказів, зокрема коли вони мають відображення та пов'язані з обставинами, що входять до предмету доказування.

Доведено, що належність доказів повинно розглядатися на підставі фактичних даних за допомогою яких чинне кримінальне процесуальне законодавство встановлює існування обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні у двох категоріях, зокрема обставини, що складають за своєю сукупністю предмет доказування та факти, які не входять до предмету доказів, їх визначення треба зазначити, як допоміжні, проміжні, додаткові. Визначені елементи допустимості доказів та їх придатність з точки зору законності отримання, процедурної форми, методів та засобів процесуального закріплення фактичних даних, а також встановлення процесуальних зв'язків між елементами предмету доказування.

Запропоновано визначити показання, речові докази, документи, висновки експертів не джерелом доказів, його видом, формою. З'ясування змісту категорії докази, теоретична концепція їх формування в процесі досудового та судового провадження, участі сторони обвинувачення та захисту під час доказування обставин кримінального правопорушення полягає в тому, що процес отримання доказів завжди включає перевірку фактичних даних, фактів,

відомостей, процесуальної інформації, що міститься в слідах, залишених після вчинення кримінального правопорушення. Слідчий повинен надати належну процесуальну форму та здійснити перевірку фактичних даних та доказів. Формування доказів не зводиться до їх закріплення тому, що процесуальне закріплення є окремим етапом збирання доказів.

Визначено, що ознаками показань як процесуального джерела доказів, виходячи із їх законодавчої дефініції, є: 1) показання – це відомості, які надаються під час допиту (в усній або письмовій формі) (ознака, що стосується процесуальної форми отримання показань); 2) показання можуть бути надані підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом (ознака, що стосується суб'єкта їх надання); 3) зв'язок відомостей, які складають зміст показань, з обставинами, що мають значення для кримінального провадження (ознака, що стосується змісту показань). Відсутність вказаних ознак позбавляє отримані відомості значення показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим законодавець передбачив можливість використання в кримінальному провадженні (проте не в якості джерела доказів) пояснень окремих осіб.

Також, згідно нового Кримінального процесуального кодексу України 2012 року, речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, у тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом (ч.1 ст.98 КПК України).

Під документом як джерелом доказів у кримінальному процесі розуміється матеріальний об'єкт, який перебуває у зафіксованій формі та безпосередньо відображає відомості про факти та події, що мають кримінальне процесуальне значення і викладені з допомогою знаків та дають змогу відтворювати в формі зображень чи усної мови, передавати і тлумачити

людську думку. Документ може бути складений певною особою, підприємством, установою, організацією або отриманий в установленому порядку органами розслідування або судом та доданий до матеріалів справи.

На сьогодні як джерела доказів широко використовуються електронні документи. Слід зазначити, що електронний документ - це доказова інформація, зафіксована на матеріальному носіїві в електронній формі, що дозволяє його ідентифікувати. Електронному документу притаманні загальні та спеціальні ознаки. Електронний документ буде визнаватися доказом у кримінальній справі у випадку: якщо він виступав знаряддям злочину; зберіг на собі сліди злочину; є предметом злочину; є майном, цінним папером чи іншою цінністю, отриманою в результаті злочинних дій або нажитою злочинним шляхом; може виступати засобом для виявлення злочину та встановлення обставин по кримінальній справі; якщо викладені в ньому відомості мають значення для встановлення обставин, що підлягають доказуванню по кримінальній справі.

Потрібно розрізняти документи - речові докази, та документи - джерело доказів. Доказове значення у документах - джерелах доказів має лише зміст, а їх форма носить допоміжне значення. На відміну від них, документи - речові докази значимі у справі не лише за змістом, але й за своїм зовнішнім виглядом, часом, місцем, їх виявлення тощо.

Документи - джерела доказів можуть бути замінними, в той час як документи - речові докази не можуть бути замінені на інші, оскільки сліди, що відобразились у них, є унікальними. Документи як джерела доказів можуть копіюватися із наступним процесуальним оформленням. Така дія не зменшує їх доказове значення. Речові докази практично завжди унікальні та неповторювані. Документ - джерело доказів містить в собі відомості, які складаються з опису події злочину чи фактів його вчинення за допомогою письма або інших умовних знакових кодів тощо. Документи - речові докази закріплюють самі сліди злочину, що збереглися на ньому. Джерелом доказу документа є автор документа. Документ-доказ має зміст і форму. Зміст документа - це дані, які відображені у документі у відповідній формі. Форма

документа - це його зовнішні ознаки, матеріал, з якого він виготовлений, - папір, тканина, фотоплівка тощо.

Документи як джерела доказів у кримінальному судочинстві можна класифікувати за різними ознаками: за характером виникнення документів (офіційні та особисті); за способом фіксації відомостей документи можуть бути (письмові, графічні документи, фотодокументи, відеозапис (відеотеки), звукозапис). До документів можуть належати й: висновки ревізій і акти перевірок; матеріали відеозапису, фотозйомки, звукозапису, та інші носії інформації в тому числі електронні; матеріали, що отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; складені у порядку, передбаченому КПК України, протоколи процесуальних дій і додатки до них, в тому числі носії інформації, на яких зафіксовано процесуальні дії за допомогою відповідних технічних засобів; матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп осіб, що зібрані оперативними підрозділами із дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та за умови дотримання вимог, що ставляться до документів. Сторона кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження зобов'язана подати оригінали документів. Оцінка документів як доказів проводиться за загальними правилами. Документ повинен відповідати вимогам належності, допустимості, достатності та достовірності. У ньому має бути вказане конкретне джерело відомостей про обставини і факти, що підлягають доказуванню, з тим, щоб за необхідності його можна було перевірити процесуальним шляхом. Документи як самостійні джерела доказів важливі саме своїм змістом. На останок слід зазначити, що розробники КПК України належне місце відвели такому джерелу доказів, як документ, але викладені норми потребують подальшого вивчення та вдосконалення, що, безумовно, сприятиме належним процесуальним

можливостям як на досудовому розслідуванні, так і в судових провадженнях при вирішенні справи по суті.

Щодо висновку експерта, то проаналізувавши вищенаведене, слід також зробити такі висновки.

По-перше, висновок експерта є самостійним процесуальним джерелом доказів, яке отримується в ході проведення судової експертизи. Висновок експерта містить синтезовану в межах компетенції та компетентності експерта й визначеного суб'єктом звернення предмету дослідження інформацію, що була отримана за допомогою спеціальних наукових методів і знань безпосередньо під час проведення самого дослідження та з наданих експерту процесуальних джерел доказів.

По-друге, належність, допустимість і достовірність висновку експерта залежить як від об'єктивних, так і від суб'єктивних факторів. До перших належать правильність формулювання питань, які ставляться для вирішення, достатність і якість матеріалів, які направляються для дослідження, допустимість доказів, на яких базується висновок та ін. До суб'єктивних факторів належить компетенція та компетентність експерта, дотримання ним своїх обов'язків. Невирішеною залишається низка питань, пов'язаних із проведенням експертиз у кримінальному провадженні, оцінкою висновків експертів, що потребує внесення певних змін до норм чинного КПК України. Актуальними для подальших наукових розвідок є питання оцінки об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливають на висновок експерта, специфіка оцінки висновків, залежно від їх видів (імовірні, категоричні та ін.), процесуальні особливості призначення, перевірки та оцінки висновків повторних, комплексних, комісійних експертиз тощо.

РОЗДІЛ III. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

3.1. Формування інституту доказів і доказування в різних державах

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) стало безперечним свідченням продовження позитивного розвитку кримінального процесуального законодавства України у напрямі наближення до загальноновизнаних міжнародно-правових стандартів у галузі кримінальної юстиції, захисту прав і свобод людини [144, с.81].

Особливе місце в кримінальному процесі займає такий його інститут як доказування. Важливим елементом процесу доказування є оцінка доказів, яка являє собою розумову діяльність суб'єкта доказування. Але суб'єкти доказування здійснюють певну розумову діяльність також під час перевірки доказів. У зв'язку із цим постає проблема розмежування предмету оцінки доказів та їх перевірки і взагалі співвідношення цих елементів процесу доказування. У реальному доказуванні обидва ці види діяльності тісно переплітаються. Слідчий, проаналізувавши окремих доказ, вживає заходів до його перевірки, збирає нові докази. Потім оцінює зібрану сукупність, зіставляє докази між собою. Дійшовши висновку, що доказ підтверджено недостатньо, суперечності не усунені, вживає заходів до отримання додаткових доказів. Однак перевірка та оцінка доказів розмежовуються досить чітко. Оцінка – це суто розумовий процес, перевірка – це ще й практичні дії [145, с.80-81].

Питання вдосконалення законодавства у сфері кримінального процесуального доказування завжди були в центрі уваги науки кримінального процесу. Законодавчі новели останніх років обумовили необхідність дослідження нормативного змісту критеріїв оцінки доказів, ролі та місця органів досудового розслідування, прокуратури та суду в доказуванні, меж їх повноважень, у тому числі при оцінці доказів [146, с.181].

Як вдало відмічає Мирошніченко Т.М., науковий інтерес дослідників у сфері кримінального процесуального доказування є не випадковим. Оцінка доказів як невід'ємний елемент доказування має місце на всьому шляху досягнення знань у кожному кримінальному провадженні. Однак, не дивлячись на це, як вид кримінальної процесуальної діяльності оцінка доказів досліджена недостатньо. Такий стан у теорії кримінального процесу обумовлений не тільки тим, що зміст оцінки доказів створюється розумовою логічною діяльністю, яка є складною для вивчення. Причини є значно глибшими. Вони породжуються фундаментальними властивостями суспільних відносин, що визначають об'єкт правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності. Наразі законодавче закріплення в якості завдання кримінального провадження захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, у тому числі й від необґрунтованого обвинувачення, обмеження її прав і свобод (ст.2 КПК України), свідчать про формування нової концепції кримінального провадження як процесу охоронного типу, що потребує переосмислення результатів наукових розробок у сфері регулювання доказової діяльності [146, с.182].

Звертаючись до іноземного досвіду, слід відзначити, що в англійській та американській правовій системі ключовими критеріями оцінки доказів є їх належність та достовірність, але не допустимість. Причому між допустимістю і належністю немає чіткого розмежування. Зокрема, належність доказів розглядається як один із критеріїв допустимості – змістовна допустимість. Так, відповідно до п.402 Федеральних правил про докази (Federal Rules of Evidence), що застосовуються федеральними судами Сполучених Штатів Америки (далі – США), будь-який належний доказ є допустимим, якщо інше не передбачене Конституцією США, актом Конгресу, цими Правилами чи іншими нормами, що встановлені Верховним Судом відповідно до його повноважень, що вказані в законі; неналежний доказ не допускається. Згідно з наступним правилом належний доказ може бути виключений, якщо його доказова цінність значно перевищується небезпекою несправедливого упередження, плутанини в

питаннях чи введення в оману присяжних або міркувань невинуватості затримки, марного витрачання часу чи непотрібною сукупністю доказів. Умови, що свідчать про достовірність показань свідка, розроблені більш детально, ніж в українському законодавстві. Насамперед, у цьому документі закріплено, як і в КПК України, що свідок може свідчити про певний факт, лише якщо він особисто і безпосередньо сприймав його. Також, встановлено загальне правило про те, що достовірність показань свідків може бути поставлена під сумнів будь-якою стороною, в тому числі тією, яка викликала даного свідка для надання показань [147, с.196-197].

Дроздович Н.Л. наголошує, що порівняння нормативних положень щодо оцінки доказів КПК Російської Федерації та Республіки Білорусь, які оновили своє кримінально-процесуальне законодавство з урахуванням принципово нової системи організації суспільства, та КПК Латвії, основою якого досі залишається примат державних інтересів перед інтересами особи, свідчить, що оцінювання доказів суддя здійснює на основі свого внутрішнього переконання, однак російський законодавець зобов'язує при цьому керуватися законом і совістю, а латвійський – законом і правосвідомістю. У КПК Республіки Білорусь формулювання принципу вільної оцінки доказів охоплює лише поняття внутрішнього переконання, що формується на основі всебічного, повного, об'єктивного розгляду всіх обставин справи в їх сукупності. У чинному нині КПК Франції ст.353 дослівно відображає інструкцію для присяжних засідателів, сформульовану в ст.372: «Закон не вимагає звіту від присяжних, на підставі чого вони дійшли переконання; він не приписує їм правил для визначення повноти та достатності доказів, він наказує їм зосереджено й мовчки заглибитися в самих себе та з'ясувати у власного сумління, яке враження справили на їх розум докази, зібрані проти обвинуваченого, і дані його захисту» [148, с.138].

Окремо слід відмітити практику Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), яка відповідно до ст.17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» є джерелом права в

Україні. Так, оцінюючи докази на предмет їхньої достовірності, ЄСПЛ демонструє певні стандарти, які можуть і повинні застосовуватися національними судами, зокрема, й у кримінальних провадженнях в Україні. Перш за все, це стандарт доказування «поза розумним сумнівом». Сам ЄСПЛ під стандартом доказування «поза розумним сумнівом» розуміє, що доведення має впливати із сукупності ознак чи неспростовних презумпцій, достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою» [149, с.22].

Таким чином, незважаючи на багатоманітність підходів до формування інституту доказів і доказування в різних державах, їхній розвиток досяг єдиних принципів змагальності та об'єктивної істини у судовому процесі. Аналіз законодавства інших держав дозволяє вивчити принципи та ідеї іншої правової системи. Це шлях до розвитку і вдосконалення власної теорії [150, с.32]. Обмін досвідом і співробітництво є надзвичайно важливим, адже жодна держава, якою би розвинутою не була, не може існувати ізольовано від інших країн.

3.2. Правові стандарти Європейського суду з прав людини щодо доказів та доказування у кримінальному процесі

Наводячи конкретні вимоги Європейського суду з прав людини, що стосуються доказів та доказування, необхідно, перш за все, розкрити нормативну основу, якою є положення статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція 1950 року), а саме - п.3 зазначеної статті, відповідно до якого справедливий судовий розгляд забезпечується через певні права обвинуваченого на:

- a) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причину обвинувачення проти нього;
- b) мати достатньо часу й можливостей для підготовки свого захисту;
- c) захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника на свій розсуд або, за браком достатніх коштів для оплати послуг

захисника, користуватися послугами призначеного йому захисника безоплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя;

д) допитувати свідків обвинувачення або мати право на те, щоб їх допитали, а також вимагати виклику і допиту свідків з його сторони на тих же умовах, що й свідків обвинувачення;

е) отримувати безкоштовну допомогу перекладача, якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не говорить цією мовою.

Що стосується загальної теорії доказів і доказування, то позиція Європейського суду з прав людини у цьому випадку не бачить ніякої дискримінації, оскільки виходячи зі змісту статті 6 Конвенції, право кожного на захист жодним чином не допускає обмеження держави у виборі правових засобів і їх реалізації в ході звинувачення. На думку Європейського суду з прав людини в даній ситуації принцип рівноправності і змагальності сторін не порушується. У своїх доводах Європейський суд з прав людини виходить з теорії «рівності зброї», тобто зрівнювання сторін не за кількісними ознаками наданих повноважень, а за процесуальним статусом в ході усього процесу, в тому числі і в суді, що підтверджує, наприклад, Постанова Європейського суду з прав людини у справі «Рожков проти РФ» від 31.10.2013. Сам принцип «рівності зброї» передбачає, що кожній зі сторін повинна бути надана розумна можливість представляти свою правову позицію, включаючи свої докази таким чином, щоб вона не була поставлена в значно менш вигідне становище, ніж інша сторона.

Критерії недопустимості доказів Європейський суд з прав людини віддає на розсуд національному законодавцеві, утримуючись від пред'явлення конкретних вимог. Аналізуючи практику Європейського суду з прав людини, можна зробити висновок, що при вирішенні питання про недопустимість доказів, національні суди повинні мати на увазі можливість обвинуваченого оскаржувати допустимість доказів, заперечувати проти них, а також обставини в процесі збирання доказів, що дозволяють їх вважати неприпустимими (Постанова Європейського суду з прав людини у справі «Ялло проти ФРН» від

11.07.2006, у справі «Биков проти РФ» від 10.03.2009). Більш того, при дослідженні і оцінці доказів суди повинні враховувати подані зауваження і доводи сторін по таких доказах. Тільки в такому випадку судовий розгляд на підставі п.1 ст.6 Конвенції 1950 року можна вважати справедливим.

Безумовно, особливим випадком є визнання обвинуваченого, які він дає внаслідок тортур, або ж які отримані в порушення права обвинуваченого не свідчити проти себе самого і своїх близьких, в тому числі уникаючи отримання відомостей шляхом допиту (наприклад, через приміщення обвинуваченого в камеру з «підставними особами»). В даному випадку слушним є посилення на Постанову Європейського суду з прав людини у справі «Аллен проти ФРН» від 05.11.2002.

Для справедливого судового розгляду також необхідно забезпечити обвинуваченого правом на виклик і допит свідків не тільки зі свого боку, а й тих, хто свідчить проти нього. Суд має використати усі можливі правові механізми для явки викликаних захистом осіб. Такий обов'язок суду є гарантією пп.«D» п.3 ст.6 Конвенції 1950 року. Право обвинуваченого на допит особи, що свідчить проти нього, може бути реалізовано не тільки в суді першої інстанції, але і під час досудового провадження, наприклад, очної ставки. Але при цьому пріоритет віддається показанням свідка, отриманих під час публічного розгляду справи, перед тими, які отримані у досудовому провадженні. Більш того, судам слід ставитися з великою обережністю до показань особи, що свідчить проти обвинуваченого, якщо вони є основою доказової бази зі сторони звинувачення. Дана гарантія закріплена в практиці Європейського суду з прав людини, зокрема у рішенні по справі «Полуфакін і Чернишов проти РФ» від 25.09.2008: «Якщо засудження засноване виключно або в значній мірі на свідченнях особи, яку обвинувачений не міг допитати або не мав права на те, щоб вона було допитана під час розслідування або судового розгляду, права захисту обмежуються певною мірою, несумісною з гарантіями, передбаченими ст.6 Конвенції 1950 року». Обвинувальний вирок не може бути

винесено виключно або в основному на підставі показань свідка, якого обвинувачений не мав можливості допитати.

Європейський суд з прав людини при формуванні доказової бази не забороняє використовувати дані, отримані під час оперативно-розшукової діяльності. Але в такому випадку національний законодавець повинен передбачити в установленому законом порядку процедуру такої діяльності, збору необхідних відомостей, залучення таких відомостей в якості доказів, а також контроль за такою діяльністю, прикладом чого є Постанова Європейського суду з прав людини у справі «Раманаускас проти Литви» від 05.02.2008. Важливою вимогою є неприпустимість провокації, тобто схиляння особи до вчинення злочинного діяння для відкриття кримінального переслідування і збирання доказів. У даному випадку доказом провокації послужить встановлення того факту, що у особи, яка вчинила діяння, не було на те умислу при невтручанні органів внутрішніх справ.

У вирішенні питання про справедливий судовий розгляд Європейський суд з прав людини, застосовує концепцію «плодів отруєного дерева», тобто оцінку допустимості всього ланцюжка доказів, що базуються один за іншим, а не кожного окремого доказу автономно. Тим не менше, Європейський суд з прав людини виходить з того, що при недопустимості одного доказу в єдиному ланцюжку, суд повинен в подібному випадку вирішити питання про справедливість судового розгляду в цілому. Тобто, якщо процес по даній справі в цілому і загалом справедливий, то і отримані у незаконний спосіб докази можуть бути прийнятними, прикладом чого є Постанова Європейського суду з прав людини у справі «Хан проти Сполученого Королівства».

Брич Л.П. зазначає, що відповідно до ст.17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» від 23.02.2006 практику Європейського Суду з прав людини названо джерелом права в Україні. Наведений законодавчий підхід дає підстави стверджувати, що не лише висновки Європейського Суду з прав людини, які є констатацією порушення чи відсутності порушення тієї чи іншої гарантії прав

людини, закріпленої у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, а й мотиваційна частина рішень Європейського Суду з прав людини можуть бути застосовані у кримінальних провадженнях в Україні, як нормативний взірець для оцінки достовірності доказів. Практика Європейського Суду з прав людини може бути критерієм для оцінки достовірності доказів і в інших випадках, не лише пов'язаних з тими обставинами, за яких Європейський Суд з прав людини визнає порушення ст.6 Конвенції 1950 року.[149]

Європейський Суд з прав людини у своїх провадженнях, зокрема, за заявами про порушення ст.ст. 2, 3, 5, 8 Конвенції 1950 року, здійснює оцінку, як допустимості [151, п.78], так і достовірності [151, п.79-85; 152, п.176] доказів. На підтвердження сказаного можна навести такі цитати з рішень Європейського Суду з прав людини: «...оцінка доказів і встановлення фактів є прерогативою Суду, і саме Суду належить визначити доказову цінність наданих документів» [151, п.78]; вивчивши гарантії, що супроводжували оцінку допустимості і достовірності доказів, про які йде мова, характер і ступінь презюмованого примушування і використання матеріалів, отриманих шляхом секретної інформації, Європейський Суд приходять до висновку, що в цілому провадження у кримінальній справі не суперечило вимогам принципу справедливого судового розгляду. Оцінюючи докази на предмет їхньої достовірності Європейський Суд з прав людини демонструє певні стандарти, які, можуть і повинні застосовуватися національними судами, зокрема й у кримінальних провадженнях в Україні. Перш за все, це стандарт доказування «поза розумним сумнівом». Сам Європейський Суд з прав людини під стандартом доказування «поза розумним сумнівом» розуміє, що доведення має впливати із сукупності ознак чи неспростовних презумпцій, достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою» [153, п.43]. У кримінально-процесуальній літературі обґрунтовують, що стандарт доказування «поза розумним сумнівом» дорівнює стандарту «достовірність» [154, с.23-26].

Вивчення практики Європейського Суду з прав людини дає можливість виділити такі складові стандарту доказування «поза розумними сумнівом».

По-перше, це вимога щодо можливості перевірити джерело доказів. «Суд завжди визнавав порушення підпункту d пункту 3 статті 6 там, де судові вироби базувалися на свідченнях анонімних свідків, яких не можна було допитати представникам захисту (Костовські проти Нідерландів (1989), Віндіш проти Австрії (1990) і Саїді проти Франції (1993)), однак у випадку, коли анонімним свідком був полісмен, порушення визнано не було (Ван Мехелен проти Нідерландів (1996))» [155, 28].

По-друге, це вимога достатності доказів, яка виявляється у кількох аспектах. Оцінюючи докази у своїх провадженнях, Європейський Суд з прав людини за одних обставин визнає їх достатніми для підтвердження скарг заявника про порушення його права [153, п. 44]; за інших – недостатніми: «явна необґрунтованість скарги» як однієї з підстав, за якою Європейський Суд з прав людини в багатьох випадках визнає їх неприйнятними, означає, що заявник не підтвердив відповідними доводами чи доказами порушення його прав, гарантованих Конвенцією» [156].

Як зазначають дослідники, Європейський Суд з прав людини не обмежує ні сторони в можливості подання доказів, ні себе в можливості їх оцінювати [156].

По-третє, це вимога об'єктивної узгодженості доказів, про що свідчать такі фрагменти з рішень Європейського Суду з прав людини: «якщо виникають сумніви в достовірності певного джерела доказів, то відповідно його необхідно підтвердити доказами, отриманими з інших джерел» [157, п.49]; кілька недатованих документів, на яких ґрунтуються вимоги цього документа, не відповідають іншим доказам, наданим у матеріалах справи. Ніякого пояснення не було надано ні стосовно того, чому такі важливі документи ... не були зібрані раніше, ні чому додані заяви льотчиків суперечать їхнім же показанням, які вони ... дали раніше. Не зрозуміло, чому цей документ, який побачив світ у травні 2004 року, був переданий Суду і другій стороні лише в жовтні 2004 року.

Тому, Суд буде ставитися до його змісту з обережністю [152, п.176]. Вимагаючи узгодженості доказів, Європейський Суд з прав людини водночас заперечує проти того, щоб така узгодженість була інспірованою органами державного обвинувачення. Наприклад, «Суд вважає дивовижним той факт, що через два роки після подій заявник і С. дали досить докладні показання, які, на думку слідчого, не містили ніяких розбіжностей або суперечливих моментів. Такий ступінь узгодженості між показаннями заявника і співообвинуваченого в його справі дають підстави для підозри, що їхні пояснення було ретельно скоординовано. Проте, національні суди вважали такі детальні показання незаперечним доказом їхньої достовірності і використали їх як підставу для визнання заявника винним у вчиненні злочину 1998 року» [158, п.79].

Проте, останнім часом намітилася тенденція відступу Європейського Суду з прав людини від стандарту доказування «поза розумним сумнівом». Про це повідомила у своєму виступі на IV міжнародному форумі з практики Європейського суду з прав людини, який відбувся у Львові 27-29 листопада 2015 року, суддя Європейського Суду з прав людини від Грузії Нона Цоцорія. У рішенні «Сінсвадзе проти Грузії» Європейський Суд з прав людини визначив, що у справах про корупційні правопорушення замість стандарту «поза розумним сумнівом» допустимо послуговуватися нижчим стандартом – «можливості вчинення злочину». Оскільки, цей стандарт є нижчим, ніж стандарт достовірності доказів, передбачений українським національним законодавством, то вважаємо, що такий нижчий стандарт не повинен застосовуватися у кримінальних провадженнях в Україні.

3.3. Зарубіжний досвід визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі

Визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі та виключення їх з матеріалів провадження виступає однією з основних гарантій захисту прав людини від протиправних дій органів кримінального

переслідування, яка, за своєю сутністю, є юридичною санкцією. У кримінальному процесуальному праві різноманітних зарубіжних демократичних держав ця санкція має свої особливості. Саме у 1990-х роках наше національне кримінально-процесуальне законодавство сприйняло притаманну доказовому праву Великобританії та США концепцію «нещадного виключення» (недопустимих доказів) – exclusionary rule. З іншого боку, без дослідження зарубіжного законодавства неможливо оцінити місце національного кримінального процесу в світових правових системах, осмислити ті перетворення, які відбуваються та реалізуються у зв'язку з прийняттям та вступом у дію нового кримінального процесуального законодавства України. Ступінь наукової розробки проблеми Дослідженням зарубіжного досвіду визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі займалися К.Ф. Гуценко, К.Б. Калиновський, А.В. Молдован, І.В. Решетнікова, Т.В. Руда, О.В. Смирнов, Б.О. Філімонов, С.В. Щербаков та інші науковці. [159].

Під впливом розвитку різноманітних науково-теоретичних концепцій визнання доказів недопустимими стали вважатися загальновизнаними і впроваджуватися в міжнародно-правове та зарубіжне законодавство процесуальні норми, які стосуються прав затриманого або обвинуваченого: рівність перед судами і трибуналами, право на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним; на справедливий і гласний розгляд пред'явленого йому обвинувачення без невинуватості затримки на основі повної рівності компетентним, незалежним і неупередженим судом, презумпція невинуватості тощо [160].

Зокрема, у доказовому праві США для кожного із видів джерел доказів притаманні свої правила їх допустимості. В американському процесі допустимість доказів (admissibility) означає, що доказ може бути внесений на розгляд суду, лише якщо він має доказове значення (доказову силу) для доведення певного факту під час судового процесу [161, с.42]. А виконання

встановлених процедурних правил їх збирання та забезпечення дотримання законності при цьому є, незважаючи на свою важливість, лише вторинною умовою допустимості. Це впливає з положення, закріпленого правилом 402 Федеральних правил доказування США, згідно з яким усі належні докази є допустимими, якщо інше не передбачено Конституцією США, актами Конгресу, цими правилами або розпорядженнями Верховного Суду США, винесеними відповідно до його нормотворчої компетенції. Неналежні докази є недопустимими. [162]. Зазначене правило відоме також як принцип Дж. Тайера: доказ є допустимим у випадку і тільки за умови, якщо він є належним [163, с.28].

Отже, у випадку відсутності конкретної підстави для виключення належних доказів, усі належні докази мають бути допущені до судового розгляду кримінальної справи. Як у доказовому праві, зокрема, так і кримінальному процесуальному законодавстві США загалом, конкретно регулюються випадки, коли належні докази не можуть бути допущені до судового розгляду кримінальної справи [161, с.43]. У Федеральних правилах доказування США від 02.01.1975 року передбачені загальні та спеціальні підстави для виключення доказів, тобто визнання їх недопустимими.

Так, правило 403 Федеральних правил доказування США зазначає, що доказ є недопустимим у випадку, якщо його доказова цінність істотно зменшується через відповідні небезпеки [164, с.61]. Власне в цьому правилі закріплений загальний перелік обставин, при яких суд може належні докази визнати недопустимими. Судові органи США можуть застосувати вказані обставини, якщо допущення доказу призведе до: 1) несправедливого упередження, заплутування питань чи введення в оману присяжних; 2) невиправданої затримки, надмірного використання судового часу чи непотрібного представлення великої кількості зібраних разом доказів [162].

Перша частина правила обмежує допуск доказів не тільки через участь в суді присяжних. Іноді це продиктовано політикою судового розгляду в цілому, адже такий підхід вигідний для суду і сторін [164, с.63]. В свою чергу, друга

частина правила передбачає виключення належних доказів у зв'язку з іншими обставинами, не пов'язаними з розглядом справи судом присяжних, і спрямована на забезпечення ефективності судової системи [165, с.351; 166, с.59]. У переважній більшості правила про допустимість доказів та процедура визнання їх недопустимими у процесуальному праві США формувалися та формуються, незважаючи на прийняття в 1975 році Федеральних правил про доказування на підставі судово-прецедентної практики.

Так, основними прецедентами, що визначають недопустимість, є правила, що виникли в результаті судового розгляду наступних кримінальних справ «Weeks v. US» (1914), «Silverthorne Lumber Co. V. US» (1926), «Brown v. Mississippi» (1936), «Mapp v. Ohio» (1961), «Wong Sun v. US» (1963), «Miranda v. Arizona» (1966), «Bumper v. North Carolina» (1968) та ін. З іншого боку, винятками з правил про недопустимість доказів є прецеденти, які виникли в результаті розгляду таких кримінальних справ: «Harris v. New York» (1971), «Rhode Island v. Innis» (1980), «Nix v. Williams» (1984), «New York v. Quarles» (1984), «US v. Leon» (1984), «Connecticut v. Barrett» (1987), «Illinois v. Perkins» (1990), «Arizona v. Fulminante» (1991), «Arizona v. Evans» (1995) та ін. [166, с.37-38; 163, с.29-30].

Крім того, Федеральні правила доказування США до недопустимих доказів відносять за загальним правилом чутки (hearsay), а також докази, які зібрані з порушенням встановленої процедури, отримані з порушенням привілеїв чи імунітету від дачі показань свідків [167, с.219-221; 168, с.74]. Ще однією особливістю доказового права США є те, що доказові правила переважної більшості штатів передбачають ще одну загальну підставу для виключення доказів, яка не регулюється Федеральними правилами про доказування, але досить широко застосовується в судовій практиці. Тобто несподівані для однієї сторони докази, подані іншою стороною після завершення досудового розгляду, є недопустимими [161, с.44].

Таким чином, у доказовому праві США допустимість доказів не розглядається окремо від їх належності. Крім того, кримінальні процесуальні

норми, які регулюють питання допустимості доказів наділені спільними рисами у праві як США, так і України. Оскільки належність доказів за Федеральними правилами про доказування підпорядковується законам логіки та є оціночним поняттям, а допустимість є сукупністю правил, встановлених нормами процесуального та матеріального права з метою ухвалення справедливого рішення у кримінальній справі. З іншого боку, правове регулювання допустимості та процедури визнання доказів недопустимими, у порівнянні із кримінальним процесуальним законодавством України, детальніше регламентовані у законодавстві США та більш ширше тлумачаться судово-прецедентною практикою. У такому випадку, за результатами аналізу американського досвіду необхідно звернути увагу на окремі положення щодо процедури визнання доказів недопустимими, які на наш погляд, необхідно запозичити, але тільки із врахуванням особливостей кримінального процесуального законодавства України.

Своєю специфікою стосовно допустимості доказів та процедури визнання їх недопустимими наділене доказове право Великобританії. Хоча традиційно у юридичній літературі при розгляді проблем допустимості доказів та процедури визнання їх недопустимими у сфері кримінального судочинства науковці здійснюють такі дослідження паралельно із доказовим правом США [169, с.52; 170, с.115]. Однак, доказове право Великобританії займає особливе місце в її кримінально-процесуальному законодавстві, оскільки даний правовий інститут традиційно домінує у кримінальній юстиції цієї країни. Це зумовлено тим, що у Великобританії протягом багатьох століть існує суд присяжних, яким необхідно детально роз'яснювати правила доказування [171, с.113]. Доказове право в цілому не розглядається як інструмент забезпечення прав особи, а його мета полягає в тому, щоб створити такі правила, які б дозволяли усунути із процесу або не допустити в процес сумнівні докази. Умови застосування доказів і навіть їх оцінки підпорядковуються спеціальним формальним правилам [172, с.99]. Питання щодо допустимості доказів вирішує тільки суддя. Присяжні роблять висновки щодо фактичного боку справи, які складаються на підставі доказів

вже визнаних допустимими. Правила допустимості доказів забороняють приєднання до справи під час судового розгляду деяких видів доказів. Якщо доказ, з точки зору судді, не викликає сумніву, навіть якщо він отриманий з порушенням процедури, то немає ніяких причин відмовлятися від такого доказу [173, с.63].

У зв'язку з цим, у кримінальному процесі Великобританії може бути виділено п'ять категорій доказів, які, зазвичай, визнаються недопустимими: 1) докази подібних фактів – це докази, які відносяться до певної події, але вони не становлять предмет судового розгляду [164, с.75]; 2) показання з чужих слів [167, с.94-96; 173, с.64-65]; 3) докази характеру (під характером розуміється сукупність психічних особливостей, з яких складається особистість людини і які проявляються в її діях та поведінці) [164, с.68, 78-79]; 4) докази, на які поширюються імунітети [167, с.94-96; 171, с.117-118]; 5) упередження [164, с.79].

Досить цікавим моментом на противагу допустимості доказів, якого не передбачає в доказовому праві США, є регулювання в доказовому праві Великобританії правила розширення доказів у справі, які включають: факти, які стосуються компетенції або достовірності; докази з супутніми деталями; факти, які вважаються належними [164, с.79]. Отже, порівнювати правові норми стосовно допустимості доказів та процедури визнання їх недопустимими у доказовому праві США та Великобританії вкрай складно. У першу чергу, це викликано досить специфічним формуванням нормативно-правових актів про докази, які суттєво відрізняються від чинного законодавства України. Казуїстична природа норм доказового права Великобританії іноді призводить до того, що без посилання на судові прецеденти суть правила допустимості доказів зрозуміти просто неможливо. Однак доказове право США стосовно допустимості доказів відрізняється від того ж права Великобританії певною абстрактністю, що у свою чергу дещо зближує його із законодавством країн Європейського Союзу з приводу правового регулювання вказаного питання.

Окрему увагу слід приділити дослідженню допустимості та процедури визнання доказів недопустимими в деяких зарубіжних країнах романо-германської правової системи. Досить цікаво дані проблеми вирішуються у доказовому праві Німеччини, оскільки під недопустимими доказами німецький законодавець розуміє так звані заборони доказування [174, с.727].

На початку ХХ ст. німецький процесуаліст Е. Белінг заснував вчення про заборони доказування. Суть даного вчення полягає в тому, що доказування у кримінальній справі повинно бути пов'язане із певними обмеженнями з метою захисту прав та законних інтересів обвинуваченого. Саме таку сукупність правових норм, які передбачають такі обмеження, Е. Белінг назвав заборонами доказування [175, с.64]. Разом з тим, у процесуальній літературі Німеччини зустрічаються зауваження стосовно певних складнощів у реалізації заборон доказування у сфері взаємовідносин між правами особи та повноваженнями держави у сфері кримінального переслідування [176].

Як зауважує Л.М. Госнер у коментарі до КПК ФРН, заборони перешкоджають дослідженню та оцінці доказів, обмежуючи таким чином обов'язок доказування, як це вимагається відповідно до § 244 КПК, причому дослідження доказів саме по собі буде недопустимим і тоді, коли прямо не призведе до заборони їх подальшого використання. Такі обмеження слід брати до уваги в інтересах справедливого провадження [177, с.10]. Як наслідок цього, у слідчій та судовій практиці прослідковується тенденція до послаблення дії норм кримінально-процесуального законодавства Німеччини, які передбачають правове регулювання заборон доказування, за рахунок їх обмеженого тлумачення, розробки спеціальних теоретичних положень та практичних рекомендацій, прямих обмежень від їх застосування [178, с.358].

У доказовому праві Німеччини заборони доказування прийнято поділяти на дві групи: 1) заборони, які можуть стосуватися збору доказів (так звані заборони отримання доказів) та 2) заборони їх використання [175, с.33-34]. У свою чергу, заборони отримання доказів виступають певними приписами, які обмежують процесуальне з'ясування істини в інтересах інших цінностей, які

включають у себе: а) заборони щодо предмета доказування, приписи, згідно з якими певні факти не можуть бути предметом доказування [179, с.29-30]; б) заборони щодо засобів доказування, коли вони не можуть бути використані [179, с.28-30]; в) заборони щодо методів доказування [179, с.34, 73]; г) відносні (релятивні) заборони, коли отримання доказів може бути здійснене лише за допомогою певних засобів [180, с.488].

До другої групи відносяться заборони, які містять використання в кримінальному процесі незаконно отриманих результатів доказування. Вичерпна така заборона міститься лише у ч.3 §136а КПК ФРН, згідно з яким показання, отримані недозволеними методами не можуть бути використані і тоді, коли обвинувачений проти цього не заперечує [177, с.524].

Важливе значення при визнанні доказів недопустимими відіграє теорія «правового кола (сфери)», яка була розроблена на підставі судової практики Верховним судом ФРН. Виходячи з даної теорії, Верховний суд ФРН роз'яснює, що при вирішенні питання про встановлення заборон використання незаконно отриманих результатів доказування залежить від того, чи суттєво порушення закону впливають на правову сферу обвинуваченого, чи вони не є малозначними або взагалі не мають ніякого доказового значення [178, с.213].

Своєю специфікою наділена процедура визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі Франції. При цьому, слід зазначити, що теорія доказів ніколи не займала центрального місця у кримінальнопроцесуальному праві Франції. Внаслідок цього, при прийнятті КПК Франції 1958 році його автори не узагальнили в спеціальному розділі норми доказового права, які виявилися розпорошеними по всьому тексту даного кодексу. Однак, на сьогоднішній момент теорія доказів у кримінальному процесі Франції умовно складається з трьох частин: обов'язок доказування, засоби доказування та їх доказової сили [167, с.314- 315].

У науці кримінально-процесуального права Франції щодо вчення про докази виділяються два розділи, один з яких присвячений видам доказів, за допомогою яких може здійснюватися доказування, а другий – процесуальному

порядку їх отримання. У той же час, загальним принципом французького доказового права є принцип свободи доказів. Цей принцип достатньо чітко сформульований у ч.1 ст.427 КПК Франції, де зазначається, що наявність злочину може бути встановлена за допомогою будь-якого виду доказів, а суддя ухвалює рішення на підставі свого внутрішнього переконання [181, с.51].

Іншими словами, КПК Франції не містить вичерпного переліку видів доказів, що підлягають доказуванню. Будь-який доказ вважається допустимим, незалежно від того, закріплений чи не закріплений він у кримінально-процесуальному законодавстві Франції. Звідси у кримінальному процесі Франції існують винятки із принципу свободи доказів, які можуть впливати на допустимість або недопустимість доказів.

Так, доказ не може бути отриманий із переписки між підсудним та його адвокатом (ст.432 КПК Франції); незначні порушення кримінального закону, так звані правопорушення доказуються лише протоколами і рапортами, складеними співробітниками судової поліції [171, с.106]. Так, згідно зі ст.537 КПК Франції правопорушення доказуються протоколами і рапортами, складеними працівниками судової поліції. Тільки за відсутності таких або для підтвердження відомостей, що містяться в них, допускається доказування за допомогою показань свідків. Спростувати дані протоколу або рапорту можна виключно шляхом надання письмового доказу або виклику певного свідка [181, с.51]. Інші винятки із принципу свободи доказів можливі лише щодо певної категорії кримінальних справ.

Крім того, процедура визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі Франції стосується права відмови від обов'язку давати показання, яким наділені: журналісти, стосовно джерела інформації, отриманої при виконанні своїх службових обов'язків (ч.2 ст.109 КПК Франції); адвокати; нотаріуси; священики; лікарі; поліцейські, стосовно відомостей про таємних інформаторів. Усі перелічені категорії осіб, крім журналістів, не закріплені в КПК Франції, а є результатом судової практики, яка склалась за багато років [173, с.69].

Доказове право Франції, допускаючи свободу при визначенні видів доказів, які застосовуються в процесі доказування у кримінальних справах, достатньо суворо регламентує процедуру їх збирання. Іншими словами, обставини справи доказуються будь-яким видом доказів, але це не означає, що їх процедура збирання, перевірки та оцінки здійснюється будь-яким способом. Таким чином, у Франції розуміння допустимості та визнання доказів недопустимими виражається через відсутність вичерпного переліку видів доказів, яка доповнюється відсутністю вичерпного переліку процесуальних дій, дозволених у процесі доказування.

Досить важливим значенням в аспекті дослідження процедури визнання доказів недопустимими наділений аналіз норм кримінально-процесуального права деяких країн СНД, оскільки більшість цих країн прийняли нові КПК та дана проблема вирішується неоднозначно.

Зокрема, у ст.125 КПК Туркменістану вказується, що фактичні дані повинні бути визнані недопустимими, як докази, коли вони отримані: 1) із застосуванням насильства, погроз, обману, а також інших незаконних дій; - 2) з використанням помилки особи, що бере участь у кримінальному процесі щодо своїх прав і обов'язків; 3) у зв'язку з проведенням процесуальної дії особою, що не має права здійснювати провадження у даній кримінальній справі; 4) у зв'язку з участю в процесуальній дії особи, яка підлягає відводу; 5) з істотним порушенням порядку провадження процесуальної дії; 6) відомості, отримані від невідомого джерела або від джерела, яке не може бути встановлене в судовому засіданні; 7) із застосуванням в ході доказування методів, що суперечать сучасним науковим знанням. Недопустимість використання фактичних даних у якості доказів, а також можливість їх обмеженого використання при провадженні у кримінальній справі визначаються органом, який веде процес, за власною ініціативою або за клопотанням сторони [182, с.172-173].

Аналогічним чином вирішується питання стосовно недопустимих доказів і в ст.105 КПК Республіки Вірменія, ст.116 КПК Республіки Казахстан [183;

184]. Дещо розширений перелік порушень закону, на підставі якого докази визнаються недопустимими, у ст.125 КПК Азербайджанської Республіки.

Окрім подібного переліку порушень, які передбачені у ст.105 КПК Республіки Вірменія, ст.116 КПК Республіки Казахстан, ст.125 КПК Республіки Туркменістан, законодавець Азербайджанської Республіки додатково зазначає наступні порушення, які можуть вплинути на допустимість: у випадку, коли вони отримані від особи, яка не здатна впізнати документ або іншу річ, підтвердити їх дійсність, джерело, обставини придбання; від невідомої особи в судовому засіданні або не встановленого в суді джерела; з порушенням права підозрюваного або обвинуваченого на захист, прав особи, що не володіє мовою, на якій ведеться кримінальне судочинство [185].

У той же час, ст.75 КПК РФ визначає недопустимі докази. Такими доказами є докази, отримані з порушенням КПК РФ. Вони не мають юридичної сили і не можуть бути покладені в основу обвинувачення. Так, до недопустимих доказів відносяться: показання підозрюваного, обвинуваченого, які дані під час досудового провадження у кримінальній справі у відсутності захисника, включаючи випадки відмови від захисника і не підтверджені підозрюваним, обвинуваченим у суді; показання потерпілого, свідка, які засновані на припущенні, чутках, а також показання свідка, котрий не може вказати джерело своєї обізнаності; інші докази, отримані з порушенням вимог КПК РФ.

Таким чином, на підставі аналізу кримінального процесуального законодавства деяких зарубіжних країн можна зробити висновок, що поняття недопустимості доказів, в першу чергу, тісно пов'язане із правом на справедливий судовий розгляд та презумпцією невинуватості. Тим більше, цей аспект належної правової процедури допустимості доказів знаходить своє відображення в інших правах людини, які передбачені у відповідних міжнародних нормативно-правових актах (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Загальна декларація прав людини прийнята, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод тощо).

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III

Таким чином, незважаючи на багатоманітність підходів до формування інституту доказів і доказування в різних державах, їхній розвиток досяг єдиних принципів змагальності та об'єктивної істини у судовому процесі. Аналіз законодавства інших держав дозволяє вивчити принципи та ідеї іншої правової системи. Це шлях до розвитку і вдосконалення власної теорії. Обмін досвідом і співробітництво є надзвичайно важливим, адже жодна держава, якою би розвинутою не була, не може існувати ізольовано від інших країн.

Відповідно до ст.17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» від 23.02.2006 практику Європейського Суду з прав людини названо джерелом права в Україні. Наведений законодавчий підхід дає підстави стверджувати, що не лише висновки Європейського Суду з прав людини, які є констатацією порушення чи відсутності порушення тієї чи іншої гарантії прав людини, закріпленої у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, а й мотиваційна частина рішень Європейського Суду з прав людини можуть бути застосовані у кримінальних провадженнях в Україні, як нормативний взірець для оцінки достовірності доказів. Практика Європейського Суду з прав людини може бути критерієм для оцінки достовірності доказів і в інших випадках, не лише пов'язаних з тими обставинами, за яких Європейський Суд з прав людини визнає порушення ст.6 Конвенції 1950 року.

Досліджуючи визнання доказів недопустимими з точки зору зарубіжного законодавства країн англосаксонської та романо-германської правових сімей, слід вказати на їхні спільні та відмінні риси, які пов'язані з історичними формами самого кримінального процесу. Спільними рисами країн англосаксонської та романо-германської правових сімей є те, що допустимість доказів визначається сукупністю правил, встановлених нормами процесуального та матеріального права з метою ухвалення справедливого

рішення у кримінальній справі. З іншого боку, правове регулювання допустимості та процедури визнання доказів недопустимими, у порівнянні із кримінальним процесуальним законодавством країн романо-германської правової сім'ї, детальніше регламентовані у законодавстві країн англосаксонської сім'ї та більш широко тлумачаться судово-прецедентною практикою.

ВИСНОВКИ

Завданнями кримінального судочинства є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.

Для успішного вирішення завдань кримінального судочинства слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд зобов'язані встановити, чи мала місце подія кримінального правопорушення, яке саме кримінальне правопорушення було вчинено, хто винуватий у його вчиненні, та інші обставини, що мають значення для законного та обґрунтованого вирішення кримінального провадження, захисту прав і законних інтересів учасників процесу.

Кримінальне правопорушення для осіб, на яких законом покладено обов'язок розслідування і розгляду справи, завжди є подією минулого, яку вони повинні пізнати. Тому, слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд при здійсненні відповідно розслідування або судового провадження повинні пізнавати факти, що відносяться до минулого, лише за допомогою тих слідів, які ця подія залишила. На підставі найрізноманітніших даних, фрагментарних уривчастих свідчень вони відновлюють цілісну картину події, що відбулася, тобто встановлюють обставини вчиненого кримінального правопорушення та осіб, які його вчинили.

За природою кримінально-процесуальне доказування є пізнавальною діяльністю, наслідком здійснення якої є формування суб'єктивного образу об'єктивної дійсності про подію минулого, а за характером являє собою складно структуровану діяльність і має розглядатися:

1) як встановлення та дослідження обставин справи, що входять до предмета доказування (ст.91 КПК), тобто діяльність відповідних державних

органів і учасників процесу по збиранню (формуванню), перевірці й оцінці доказів, з одного боку;

2) як логічне формулювання та обґрунтування певної тези, висновків у процесуальних рішеннях по кримінальному провадженню – з другого боку.

При здійсненні досудового розслідування, де метою доказування є встановлення всіх обставин, зазначених у ст.91 КПК, прокурор зобов'язаний згідно ст.283 КПК у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій:

1) закрити кримінальне провадження;

2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

У стадіях судового провадження вже є чітко сформульована обвинувальна теза, тобто аргументоване твердження, викладене в обвинувальному акті, про обвинувачення особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення. Суд є органом правосуддя, який в умовах змагального судочинства має на підставі внутрішнього переконання, керуючись законом і правосвідомістю, постановити рішення. Зберігаючи об'єктивність і безсторонність, він створює сторонам необхідні умови для всебічного і повного дослідження справи, а також сам з'ясовує в ході дослідження доказів питання, які в нього виникають.

У ході виконання магістерської роботи було з'ясовано що, складність класифікації доказів, джерел доказів пов'язана з багатогранністю і складністю їх встановлення у кримінально-процесуальному законодавстві України.

Теоретичне осмислення проблеми збирання, перевірки й оцінки доказів та їх джерел, визначення практичних потреб щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України в цьому аспекті дали змогу сформулювати конкретні висновки.

1. У вітчизняному кримінальному процесі формальна теорія оцінки доказів із розвитком права змінюється теорією вільної оцінки доказів, що адаптувалася та розвивається в сучасному доказовому праві. Історично відбувся перехід від сприйняття доказів як засобів доказування в спорах приватного характеру до сучасного розуміння доказів як засобів відстоювання інтересів сторін у кримінально-процесуальному спорі. У процесі реформування кримінального процесуального законодавства України на сучасному етапі є розширеними та зрівняними можливості сторони захисту щодо збирання та подання доказів, виключну роль в оцінці доказів відіграє суд, що відповідає змагальній формі процесу.

2. Найбільш продуктивною й такою, що повною мірою відображає сутнісну правову природу поняття доказів є модель (трактування), яка відображає такі основні сторони: інформаційну (відомості), матеріальну (процесуальні джерела), логічну (факт, пізнаний за допомогою відомостей, що містяться в певному джерелі, відрізок об'єктивної дійсності) та процесуальну (процедурну) (визначений законом порядок отримання відомостей про факти й порядок їх закріплення в процесуальних джерелах). На нашу думку, для такої моделі найбільше підходить її назва як системної.

В основу визначення поняття доказів у кримінальному процесі покладена законодавцем інформаційна модель доказів. Відповідно до цього докази - це єдність фактичних даних (даних про факти) та їх процесуальних джерел.

На наш погляд, позиція, де докази – це нерозривна єдність їх змістовної сторони (фактичних даних, тобто відомостей, що дають можливість встановити факти, які є предметом доказування) та їх процесуальних джерел (форми, що є встановленим кримінальним процесуальним законом порядком отримання фактичних даних та їх фіксації) є більш прийнятною, оскільки процесуальні джерела доказів є процесуальною формою існування і зберігання відомостей про факти як доказів у кримінальному процесі. Без втілення в цю процесуальну форму фактичні дані не мають значення доказу, а порушення процесуальної

форми їх залучення до сфери кримінально-процесуального доказування призводить до визнання доказу недопустимим.

Варто наголосити, що до змісту оцінки доказів як фактичних даних (відомостей про факти) входить перш за все встановлення їх належності, достовірності, допустимості й достатності для вирішення як окремих питань у справі, так і справи в цілому.

Доведено, що належність доказів повинно розглядатися на підставі фактичних даних, за допомогою яких чинне кримінальне процесуальне законодавство встановлює існування обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні у двох категоріях, зокрема обставини, що складають за своєю сукупністю предмет доказування та факти, які не входять до предмету доказів, їх визначення треба зазначити, як допоміжні, проміжні, додаткові.

Визначені елементи допустимості доказів та їх придатність з точки зору законності отримання, процедурної форми, методів та засобів процесуального закріплення фактичних даних, а також встановлення процесуальних зв'язків між елементами предмету доказування.

Слід зауважити що, належність доказів також визначається тим, що вони прямо чи побічно підтверджують існування чи відсутність обставин, які підлягають доказуванню у конкретному кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження. Тобто йдеться про використання в доказуванні прямих і непрямих доказів.

Отже, поняття доказів належить до фундаментальних категорій у кримінальному процесі. Адже від правильного розуміння цього поняття залежить і напрям пошуку доказів, і вміння їх використовувати в процесі встановлення істини. У кримінальному процесі докази виступають як засоби доказування конкретних обставин вчиненого суспільно небезпечного діяння, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження.

3. Класифікація доказів повинна базуватися на повному та чіткому з'ясуванню основних засад із кожної характеристики доказів як таких. Дана

ознака допоможе пізнати та вивчити кожну основу злочину з точки зору об'єктивності його дослідження та застосування у ході практики.

Вважаємо, що найбільш вдалою і раціональною є класифікація доказів, запропонована С.Стахівським, який розподіляє їх на чотири самостійні групи:

- за джерелом одержаних відомостей: а) первинні докази; б) похідні докази.

- по відношенню до предмета обвинувачення: а) обвинувальні докази; б) виправдувальні докази.

- по відношенню до обставин, що підлягають доказуванню: а) прямі докази; б) побічні докази.

- за механізмом формування і носієм додаткової інформації: а) особисті докази; б) докази, що містяться в об'єктах матеріального світу (предмети і документи).

Наведений варіант класифікації є оптимальним і має не тільки наукове, а й велике практичне значення, є зрозумілим і доступним для будь-якого фахівця правоохоронної сфери, досить зручним і ефективним у використанні.

4. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що доказування в кримінальному судочинстві як різновид процесу пізнання є розумовою діяльністю, що протікає відповідає до законів логіки, у конкретних логічних формах. Кримінально-процесуальний закон, регламентуючи процес доказування, впорядковує діяльність по встановленню фактичних обставин справи, створює надійні гарантії рівності прав сторін у доведенні винності особи обвинуваченого.

Вважаємо, що найбільш обґрунтованою й такою, що відповідає гносеологічним та юридичним засадам є точка зору щодо структури кримінального процесуального доказування яке включає в себе такі структурні елементи: 1) отримання доказів; 2) використання доказів для обґрунтування рішень у кримінальному провадженні. Саме така структура кримінального провадження повинна бути закріплена в чинному КПК України, що сприяло би

ефективності не лише кримінально-процесуального доказування, а й більш ефективному виконанню завдань кримінального судочинства.

5. Результати проведеного дослідження свідчать, про те, що процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Джерелом доказів є фактичні дані, які встановлюються за допомогою проведення процесуальних, слідчих розшукових, негласних слідчих (розшукових) дій та процесуально закріплюються протоколом за результатами їх проведення.

Підкреслюється, що докази – це фактичні дані, що мають встановлені в законі властивості, а пізнавальна їх природа завжди одна бо вона має вираз мовними засобами, які закріплюються під час проведення слідчих розшукових дій.

Об'єктивна форма доказів є фактичні дані, які встановлені у протоколі слідчої розшукової, судової дії.

Суб'єктивна форма визначається за допомогою речових доказів, зокрема коли вони мають відображення та пов'язані з обставинами, що входять до предмету доказування.

Матеріальними джерелами доказів є об'єкти матеріального світу (речі особи, документи тощо), що є носіями інформації, яка може мати значення для кримінального провадження. Процесуальними джерелами доказів є зібрані (отримані), перевірені та оцінені у визначеній законом процесуальній формі показання, речові докази, документи, висновки експертів, що містять інформацію, яка має значення для кримінального провадження та відповідає вимогам належності, допустимості, достовірності.

До ознак процесуальних джерел доказів віднесено: належність, допустимість і достовірність.

Потрібно підкреслити що, теоретичне обґрунтування процесуальної класифікації джерел доказів має істотне значення для вивчення в основних категоріях кримінально-процесуального судочинства України, а також застосування даних категорій у практичній діяльності.

6. Таким чином, не відповідає сучасним уявленням про деформалізацію кримінального провадження легальне закріплення поняття «докази». Достатнім є визначення в нормах чинного КПК України переліку процесуальних джерел доказів та ознак доказів, що є законною вказівкою на те, яка саме інформація може вважатися доказом в кримінальному провадженні.

Відповідно до ч.1 ст.95 КПК України показання як процесуальне джерело доказів – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Таким чином, ознаками показань як процесуального джерела доказів, виходячи із їх законодавчої дефініції, є: 1) показання – це відомості, які надаються під час допиту (в усній або письмовій формі) (ознака, що стосується процесуальної форми отримання показань); 2) показання можуть бути надані підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом (ознака, що стосується суб'єкта їх надання); 3) зв'язок відомостей, які складають зміст показань, з обставинами, що мають значення для кримінального провадження (ознака, що стосується змісту показань). Відсутність вказаних ознак позбавляє отримані відомості значення показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні.

Закріплений у ст.97 КПК України порядок отримання показань із чужих слів, попри свій винятковий характер, потребує доопрацювання, визначення більш конкретних підстав для допустимості показань із чужих слів як доказів.

Запропоновано класифікацію показань за таким критерієм, як стадія їх отримання: 1) досудові; 2) судові; 3) депоновані показання, отримані від учасників кримінального провадження під час досудового розслідування в судовому засіданні, на підставах та в порядку, передбаченому ст.225 КПК України.

7. Речовими доказами є матеріальні об'єкти, що містять зовнішньо (зберегли сліди) або внутрішньо (належать до певної категорії об'єктів)

інформацію, що має значення для кримінального провадження. Формування речових доказів передбачає дві стадії: позапроцесуальну - безпосереднє утворення матеріальних слідів, ознак і станів речей та процесуальну - їх сприйняття та фіксування в процесуальних документах.

Для забезпечення належного порядку перевірки й оцінки окремих видів речових доказів запропоновано передбачити в КПК України процедуру депонування речових доказів під час досудового розслідування в судовому засіданні.

Отже, речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально-протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально-протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Таким чином, можна зробити висновок, що речові докази мають вагоме значення як джерело доказів, та відіграють велику роль при розкритті злочинів.

Аналізуючи вищевикладене, вважаємо за необхідне внести доповнення до ст.98 КПК України, де у частині 3 передбачити таке: «Слідчий, прокурор після проведення усіх необхідних дій з матеріальним об'єктом, який має значення для кримінального провадження, виносить постанову про прилучення до провадження речового доказу». На нашу думку, це доповнення Кримінального процесуального кодексу України, по-перше, буде надавати речовому доказу його реального юридичного значення; по-друге, стане гарантією належної правової процедури кримінального провадження.

8. Документ як процесуальне джерело доказів є матеріальним об'єктом або електронною формою інформації, що характеризуються фізичними властивостями, які забезпечують можливість збереження та передавання інформації, що має значення для кримінального провадження, у просторі й часі за допомогою відповідних знаків (звуків, зображення, електронних кодів тощо).

На нашу думку, найбільш обґрунтованим є визначення, котре сформульоване В. Дем'янчуком, котрий під документом як джерелом доказів у кримінальному процесі розуміє матеріальний об'єкт, який перебуває у зафіксованій формі та безпосередньо відображає відомості про факти та події, що мають кримінальне процесуальне значення і викладені з допомогою знаків та дають змогу відтворювати в формі зображень чи усної мови, передавати і тлумачити людську думку.

Документ може бути складений певною особою, підприємством, установою, організацією або отриманий в установленому порядку органами розслідування або судом та доданий до матеріалів справи.

Джерелом доказів у кримінальному провадженні є лише той документ, який відповідає вимогам допустимості.

Документи як джерела доказів можуть копіюватися з наступним процесуальним оформленням, що не зменшує їх доказового значення, а речові докази практично завжди унікальні та неповторювані.

Слід зазначити, що електронний документ буде визнаватися доказом у кримінальній справі за наявності хоча б однієї з таких умов: - якщо він виступав знаряддям злочину; - зберіг на собі сліди злочину; - є предметом злочину; - є майном, цінним папером чи іншою цінністю, отриманою в результаті злочинних дій або нажитою злочинним шляхом; - може виступати засобом для виявлення злочину та встановлення обставин по кримінальній справі; - якщо викладені в ньому відомості мають значення для встановлення обставин, що підлягають доказуванню по кримінальній справі.

Отож, наведені ознаки та властивості електронного документа дозволяють стверджувати, що це нове джерело доказової інформації сучасного інформаційного суспільства.

9. Висновок експерта є отриманим і зафіксованим у відповідній процесуальній формі вивідним знанням про відомості, що мають значення для кримінального провадження, та становить синтезовану в межах компетенції експерта й визначеного суб'єктом звернення предмета дослідження

інформацію, одержану за допомогою спеціальних наукових методів і знань під час проведення дослідження та з наданих експертові процесуальних джерел доказів.

Контрекспертний висновок надається за результатами проведення контрекспертизи на підставі письмового звернення сторони захисту. Він є джерелом доказів нарівні з висновком експертизи, що призначається стороною обвинувачення, слідчим суддею або судом.

Наукова компетенція експерта обмежується колом його спеціальних знань у певній галузі експертиз (роду, виду), не може виходити за ці межі та стосуватися правових питань. Процесуальна компетенція експерта це сукупність його прав та обов'язків як учасника кримінальних процесуальних правовідносин. Компетенція експерта вираження його професійних знань, умінь, навичок, досвіду в межах призначеної експертизи в конкретному кримінальному провадженні. Компетентність експерта означає достатність його фахових знань для проведення відповідної експертизи в конкретному кримінальному провадженні за певним колом питань, що перед ним ставлять (характеризує його особистий професійний емпіричний досвід).

Отже, висновок експерта відрізняється за своєю природою від інших джерел доказів такими рисами: він є результатом дослідження особи, яка володіє спеціальними знаннями та за фахом, компетенцією має право на проведення такого дослідження; дослідження проводиться на підставі трьох видів інформації: а) яка міститься в матеріалах кримінального провадження (отримана з інших джерел доказів – показань, речових доказів, документів); б) яка була отримана під час використання методів у процесі самого дослідження (бесіда, спостереження, експеримент тощо); в) яка складає професійні знання експерта; з об'єктивного боку, предмет дослідження (а отже, і обсяг інформації, яку необхідно, бажано отримати) визначається стороною, яка залучила експерта, тобто колом питань, які були поставлені на його вирішення; зі суб'єктивного боку, предмет дослідження обмежується знаннями експерта, його правами, видом експертизи.

Таким чином, висновок експерта містить синтезовану в межах компетенції експерта та визначеного суб'єктом звернення предмету дослідження інформацію, що була отримана за допомогою спеціальних наукових методів і знань безпосередньо під час проведення самого дослідження та з наданих експерту процесуальних джерел доказів. Зазначена складна процедура синтезування інформації під час проведення експертизи, численність факторів, які можуть вплинути на належність, допустимість і достовірність цього джерела доказів, визначають особливості його перевірки та оцінки.

Вважаємо, що законом мають бути чітко передбачені випадки, коли сторона захисту самостійно може звернутися до експерта, а коли їй необхідно подавати клопотання до слідчого, прокурора або слідчого судді.

10. Запропоновано внести зміни до законодавства.

Пропонуємо сформулювати назву статті і визначення поняття доказів в статті 84 нового КПК у такій редакції: "Докази і їх процесуальні джерела". Доказами в кримінальному провадженні є будь-які фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Вважаємо за необхідне внести доповнення до статті 98 КПК України, де у частині 3 передбачити таке: «Слідчий, прокурор після проведення усіх необхідних дій з матеріальним об'єктом, який має значення для кримінального провадження, вносить постанову про прилучення до провадження речового доказу». На нашу думку, це доповнення Кримінального процесуального кодексу України, по-перше, буде надавати речовому доказу його реального юридичного значення; по-друге, стане гарантією належної правової процедури кримінального провадження.

Доцільним є закріплення в чинному законодавстві України порядку ознайомлення сторони захисту та потерпілого з рішенням про призначення

експертизи до направлення її експерту та висновком експерта одразу після його отримання.

Також, необхідно вирішити питання щодо змісту експертизи, яка є первинною, під час проведення якої об'єкти досліджуються вперше в кримінальному провадженні, додатковою та повторною, оскільки коли для об'єкта, який уже досліджувався під час проведення первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали, які не були надані експертові під час проведення первинної експертизи, може бути призначена додаткова експертиза, а також, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідним є дослідження за допомогою спеціальних знань об'єктів, які вже досліджувалися, і вирішення питань, які уже були вирішені у висновках інших експертиз, за наявності відповідних підстав може бути призначена повторна експертиза.

11. Окремо слід відмітити практику Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), яка відповідно до ст.17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» є джерелом права в Україні. Так, оцінюючи докази на предмет їхньої достовірності, ЄСПЛ демонструє певні стандарти, які можуть і повинні застосовуватися національними судами, зокрема, й у кримінальних провадженнях в Україні. Перш за все, це стандарт доказування «поза розумним сумнівом». Сам ЄСПЛ під стандартом доказування «поза розумним сумнівом» розуміє, що доведення має впливати із сукупності ознак чи неспростовних презумпцій, достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою».

Аналіз законодавства інших держав дозволяє вивчити принципи та ідеї іншої правової системи. Це шлях до розвитку і вдосконалення власної теорії. Обмін досвідом і співробітництво є надзвичайно важливим, адже жодна держава, якою би розвинутою не була, не може існувати ізольовано від інших країн.

Відповідно до ст.17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» від 23.02.2006

практику Європейського Суду з прав людини названо джерелом права в Україні. Наведений законодавчий підхід дає підстави стверджувати, що не лише висновки Європейського Суду з прав людини, які є констатацією порушення чи відсутності порушення тієї чи іншої гарантії прав людини, закріпленої у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, а й мотиваційна частина рішень Європейського Суду з прав людини можуть бути застосовані у кримінальних провадженнях в Україні, як нормативний взірець для оцінки достовірності доказів.

Таким чином, на підставі аналізу кримінального процесуального законодавства деяких зарубіжних країн можна зробити висновок, що поняття недопустимості доказів, в першу чергу, тісно пов'язане із правом на справедливий судовий розгляд та презумпцією невинуватості. Тим більше, цей аспект належної правової процедури допустимості доказів знаходить своє відображення в інших правах людини, які передбачені у відповідних міжнародних нормативно-правових актах (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Загальна декларація прав людини прийнята, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод тощо).

На завершення даного дослідження варто відмітити, що поняття «доказів», «джерела доказів» в теорії кримінального процесу України знаходиться на доволі таки високому рівні розвитку у порівнянні із закордонною теорією, але як відомо нічого не стоїть на місці та нічого не буває ідеального, тобто не потрібно зупинятися на досягнутому, потрібно вдосконалювати та вдосконалювати теорію кримінального процесу і як результат і практику її застосування. Проте, варто вивчати переваги закордонної теорії доказів та використовувати в подальшому при дослідженні такого важливого поняття в теорії кримінального процесу як «доказ», «джерела доказів».

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

Конвенція 1950 року – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року

КПК України 1960 року – Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року

Основи - Основи кримінального судочинства СРСР і союзних республік 1958 року

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua>
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 (зі змін. та доповн.) // *Голос України*. – 2012.
5. Поняття доказів у кримінальному процесі / А. О. Ляш, В. М. Ліщенко // *Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право"*. – 2012. – №2(6): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12laoukr.pdf>.
6. Косарев А. И. Римское право / А. И. Косарев. – М. : Юрид. лит., 1986. – 160 с.
7. Бартошек М. Римское право: (Понятия, термины, определения) / М. Бартошек; [пер. с чешск.]. – М. : Юрид. лит., 1989. – 448 с.
8. Куценко О. Докази і доказування у праві середніх віків (феодалному праві) / О. Куценко. – *Вісник прокуратури*. – 2012. – № 4-5. – С. 182-188.
9. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1995. – 640 с.
10. Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права: Учение о преступлении. Часть общая / Н. С. Таганцев. – СПб. : Тип. М.М. Стасюлевича. – Кн. 1. – 1874. – 292 с.
11. Баршев Я. И. Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству: / Сочинение ординарного профессора уголовных и полицейских законов в императорском Санкт-Петербургском университете доктора прав Я. Баршева 1841 г. / Я. И. Баршев; научн. ред. В. В. Крылов. – М.: ЛексЭст, 2001. – 240 с. – (Сер. "Антология криминалистики").

12. Линовский В. А. Опыт исторических изысканий о следственном уголовном судопроизводстве в России: Сочинение профессора Ришельевского лицея Владимира Линовского 1849 г. / В. А. Линовский; научн. ред. В.В. Крылов. – М. : ЛексЭст, 2001. – 222 с. – (Сер. "Антология криминалистики").
13. Спасович В. Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судоустройством и судопроизводством: / Публичные лекции, читанные в зале императорского Санкт-Петербургского университета (1861 г.) / В. Д. Спасович; научн. ред. В. В. Крылов. – М. : ЛексЭст, 2001. – 112 с. – (Сер. "Антология криминалистики").
14. Кистяковский А. Ф. Общая часть уголовного судопроизводства: / Лекции, читанные в императорском университете Св. Владимира (1874 г.) А. Ф. Кистяковским / А. Ф. Кистяковский; предисловие и научн. ред.: Баулин О. В., Карпов Н. С., Радецкая В. Я. – К. : Изд-во Сергея Семенко, 2005. – 118 с.
15. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства [в 2-х т.]. / И. Я. Фойницкий; [Печат. по 3-му изд., Спб, 1910 г.; Общ. ред., послесл., прим., кратк. биограф. сведения А. В. Смирнова]. – СПб. : Альфа. – 1996. – Т. 2. – 1996. – 606 с.
16. Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве / А. Я. Вышинский. – М. : Госюриздат, 1950. – 308 с.
17. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах / Л. Е. Владимиров; [печатается по 3-му изд. 1909 г.]. – Тула : Автограф, 2000. – 464 с.
18. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса: [в 2 т.]. – Т. 1 / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1968-1970. – Т. 1. – 1968. – 470 с.
19. Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. Закон от 25 декабря 1958 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1959. – №1. – Ст. 15.
20. Лукашевич В. З. О понятии доказательства в советском уголовном процессе / В. З. Лукашевич // Изв. вузов. Правоведение. – 1963. – № 1. – С. 110-124.
21. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР. – Х. : Наркомюст УСРР, 1928. – 127 с.
22. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
23. Голунский С.А. Вопросы доказательственного права в основах уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик / С.А. Голунский //

Вопросы судопроизводства и судоустройства в новом законодательстве Союза ССР / под ред. С.А. Голунского. – М. : Госюриздат, 1959. – С.122-160.

24. Лупинская П.А. О проблемах теории судебных доказательств / П.А. Лупинская // Советское государство и право. – 1960. – № 10. – С.121- 124.

25. Каз Ц. М. Субъекты доказывания в советском уголовном процессе / Ц. М. Каз. – Саратов : Саратов. ун-т, 1960. – 106 с.

26. Ульянова Л.Т. Оценка доказательств судом первой инстанции. – М. : Госюриздат, 1959. – 167 с.: [Рецензия] / В.Д. Арсеньев // Изв. вузов. Правоведение. – 1961. – № 2. – С.181-183.

27. Трусов А.И. Основы теории судебных доказательств (краткий очерк) / А.И. Трусов– М. : Госюриздат, 1960. – 176 с.

28. Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания / Ф.Н. Фаткуллин– Казань: Казан. ун-т, 1976. – 206 с.

29. Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н. В. Жогин. – М. : Юрид. лит-ра, 1973. – 735 с.

30. Карнеева Л. М. Доказательства в советском уголовном процессе: [учеб. пособие] / Л. М. Карнеева. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1988. – 68 с.

31. Кокорев Л. Д. Уголовный процесс: доказательства и доказывание / Л. Д. Кокорев, Н. П. Кузнецов. – Воронеж : Воронеж. ун-т, 1995. – 272 с.

32. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе: [научно-практическое пособие] / Ю. К. Орлов– М. : Проспект, 2001. – 141 с.

33. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: [підручник] / Є. Г. Коваленко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 631 с.

34. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М. М. Михеенко. – К. : Вища школа, 1984. – 134 с.

35. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: [монографія] / С. М. Стахівський– К.: Терно-граф, 2005. – 272 с.

36. Кримінально-процесуальне право України: [підручник] / за заг. ред. Ю. П. Аленіна. – Х. : Одісей, 2009. – С.214-324.

37. Грошевий Ю. Проблеми реформування кримінального судочинства / Ю. Грошевий // Право України. – 2009. – № 2. – С.4-10.

38. Шейфер С. А. Собираание доказательств в советском уголовном процессе: методические и правовые проблемы / С. А. Шейфер. – Саратов: Саратов. ун-т, 1986. – 171 с.
39. Костенко Р. Доказательства в уголовном процессе / Р. Костенко // Уголовное право. – 2003. – № 3. – С. 89-90.
40. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науковопрактичний коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
41. Курс советского уголовного процесса. Общая часть / под ред. А. Д. Бойкова, И. И. Карпеца. – М. : Юрид. лит., 1989. – 640 с.
42. Погорецький М. Новий КПК України: політичні, теоретичні та юридичні питання / М. Погорецький // Право України. – 2009. – № 2. – С.29-35.
43. Гмирко В. Легальне визначення "загального" поняття доказів: чи зберігати у новому КПК / В. Гмирко // Право України. – 2003. – № 11. – С.101-106.
44. Погорецький М. Про співвідношення джерел фактичних даних і джерел доказів у кримінальному процесі / М. Погорецький // Право України. – 2009. – № 1. – С.80-85.
45. Кримінальний процесуальний кодекс України // Голос України. – 2012. – № 90-91.
46. Сучасний тлумачний словник української мови: 100000 слів / за заг. ред. В.В. Дубічинського. – Х. : Школа, 2009. – 1008 с.
47. Безлепкин Б. Т. Комментарий к уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный) / Б. Т. Безлепкин. – [9-е изд., перераб. и доп.] – М.: КНОРУС, 2010. – 668 с.
48. Балакшин В. Понятие доказательств в уголовном процессе / В. Балакшин // Законность. – 2005. – № 2. – С.43-47.
49. Вапнярчук В.В., Серія ПРАВО. Випуск 32. Том 3 УДК 343.14 Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015.
50. Костенко Р.В. Понятие и признаки уголовно-процессуальных доказательств / Р.В. Костенко. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 240 с.
51. Орлов Ю.К. Проблемы теории доказательств в уголовном процессе / Ю.К. Орлов. – М. : Юристъ, 2009. – 176 с.

52. Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств в советском праве / А.Я. Вышинский. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. – 219 с.
53. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс : [учебник] / М. А.Чельцов. – 4-е изд., испр. и перераб. – М. : Гос. изд. юрид. лит., 1962. – 504 с.
54. Белкин Р.С. Собираание, исследование и оценка доказательств / Р.С. Белкин. – М. : Наука, 1966. – 295 с.
55. Горский Г.Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г.Ф. Горский, Л.Д. Кокорев, П.С. Элькинд. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1978. – 303 с.
56. Грудинин И.А. Средства доказывания в уголовном судопроизводстве: система, содержание, гносеологические аспекты : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / И.А. Грудинин. – Хабаровск, 2012. – 187 с.
57. Давлетов А.А. Односторонность или неполнота уголовно-процессуального исследования как основание пересмотра приговора : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.А. Давлетов. – Свердловск, 1980. – 191 с.
58. Дорохов В.Я. Понятие доказательств в советском уголовном процессе / В.Я. Дорохов // Сов. гос-во и право. – 1964. – № 9. – С. 108–117.
59. Балакшин В.С. Доказательства в теории и практике уголовно-процессуального доказывания: важнейшие проблемы в свете УПК Российской Федерации : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.С. Балакшин. – Екатеринбург, 2006. – 298 с.
60. Баулін О., 2017 Кримінальний процес - Вісник Національної академії прокуратури України №1(47), 2017 - Монографія.
61. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: міжнародний документ від 10 грудня 1984 року // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua>
62. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах: міжнародний документ від 20 квітня 1959 року // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua>
63. Гмирко В. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристики, класифікація. Конспект проблемної лекції / В. Гмирко. – Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2002. – 63 с.

64. Кримінальний процес: підруч. / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х.: Право, 2013. – 824 с.
65. Лобойко Л.М. Реформування кримінально-процесуального законодавства у частині регламентації окремих питань доказування / Л.М. Лобойко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 2(4) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11llmopd.pdf>
66. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання / М. Погорецький // Право України. – 2014. – №10. – С. 12–23.
67. Шумило М.Є. Поняття доказів у кримінальному процесі: пролегомени до розуміння «невловного»... феномену доказового права / М.Є. Шумило // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 3. – С. 95–104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Shumilo.pdf
68. Молдован А.В. Кримінальний процес України / А.В. Молдован, С.М. Мельник. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 368 с.
69. Розовский Б.Г. Ненаучные заметки о некоторых научных проблемах уголовного процесса: эссе / Б.Г. Розовский. – Луганск: РИО ЛАВД, 2004. – 600 с.
70. Шейфер С.А. Собираание доказательств в советском уголовном процессе: методические и правовые проблемы / С.А. Шейфер. – Саратов: Саратовский ун-т, 1986. – 171 с.
71. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (Загальна частина) / Рожнова В.В., Савицький Д.О., Конюшенко Я.Ю. та ін. – К.: Національна академія внутрішніх справ, 2012. – 280 с.
72. Іщенко В.М. Кримінально-процесуальні докази: гносеологічна природа та понятійна структура / В.М. Іщенко // Право і безпека. – 2006. – № 5(3). – С. 59–62 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pb.univd.edu.ua/>
73. Сергеева Д.Б. Визначення результатів негласних слідчих (розшукових) дій речовими доказами у кримінальному провадженні: проблемні питання / Д.Б. Сергеева // Актуальні питання доказів та доказування у кримінальному процесі: зб. мат-лів наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 лютого 2015 року) / відп. ред. М.А. Погорецький; Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Генеральна прокуратура України, Національна академія прокуратури України, Рада адвокатів м. Києва. – К.: Прецедент, 2015. – С. 28–30.

74. Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування та її реалізація у чинному КПК України / М.А. Погорецький // Актуальні питання доказів та доказування у кримінальному процесі: зб. мат-лів наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 лютого 2015 року) / відп. ред. М.А. Погорецький; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Генеральна прокуратура України, Національна академія прокуратури України, Рада адвокатів м. Києва. – К.: Прецедент, 2015. – С. 22–27.

75. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних та цивільних справах» від 30.05.97 р. №8 // Вісник Верховного Суду України. – №3 – 1997

76. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерство юстиції України № 53/5 від 08.10.98.

77. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. Академічне видання. - К.: Алерта, 2014. - 440 с.

78. Коваленко Є. Г. / Кримінальний процес України: Навч. посіб. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 576 с.

79. Лобойко Л.М. / Кримінальний процес: Підручник. -К.: Істина, 2014. - 432 с.

80. Кримінальний процес [текст] : підручник. / За заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. - К. : "Центр учбової літератури", 2013. - 544 с.

81. Доля Е. А. Проблема начала в теории уголовного процесса (постановка вопроса) // Государство и право. – 1996. – № 10. – с. 54-63

82. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: Підручник. – К.: 2003. – 1120 с.

83. Грошевский Ю. М., Хотенець В. М. Кримінальний процес України : підруч. / за ред. Ю. М. – Х., 2000. — 494 с.

84. Строгович М. С. Материальная истина и судебные доказательства. – М., 1955. – 383 с.

85. Хмиров А. А. Косвенные доказательства. – М., 1979. – 183 с.

86. Арсеньев В. Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. – М., 1964. – 180 с.
87. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. Ред.. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.
88. Рахунов Р. Д. Признание обвиняемым своей вины / Р. Д. Рахунов. – М., 1975. – С. 100.
89. Выдря М. М. Вещественные доказательства в советском уголовном процессе. – М., 1955. – 118 с.
90. Одиночкина Т. Ф. Криминалистическая экспертиза вещественных доказательств методами спектрального анализа: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1974.
91. Селиванов Н. А. Вещественные доказательства. - М., 1971.
92. Іщенко.В.// Поняття документа, як джерела доказів у кримінальному судочинстві [текст] /В.Іщенко//Право України – 2014. - №2. – с. 42-44
93. Белкин А. Р. Теория доказывания : на-уч.-метод. пособие / Белкин А. Р. – М. : Норма, 1999. - 418 с.
94. Гончаренко В.И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве (Методологические вопросы) / В.И.Гончаренко. – К.: Вища школа, 1980. – 160 с.
95. Корневский Ю.В. Доказывание в уголовном процессе (закон, теория, практика) // Доказывание в уголовном процессе: традиции и современность / Под ред. В.А.Власихина. – М.: Юристь, 2000. – 272 с.
96. Погорецький М.А. Функціональні призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: Монографія / М.А.Погорецький. – Х.:Арсіс, ЛТД, 2007. – 576 с.
97. Винберг А.И. Криминалистика. Раздел 1. Введение в науку / А.И.Винберг. – М : Юрид.лит., 1962. – 140 с.
98. Тертышник В. М., Слинько С. В. Теория доказательств: Учебное издание. – Харьков: Арсис, 1998. – 256 с.
99. Михайловская И.Б. Настольная книга судьи по доказыванию в уголовном процессе/ И.Б.Михайловская – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 192 с.

100. Карнеева Л.М. Доказательства и доказывание в уголовном процессе. Учебное пособие / Л.М.Карнеева. – М.: Юрид.лит. 1994. – 193 с.
101. Ларин А.М. Работа следователя с доказательствами / А.М.Ларин. – М., 1966. – 121 с.
102. Михеенко М.М. Вопросы доказывания в стадии возбуждения уголовного дела, предания суду и исполнения приговора // Научная информация по вопросам борьбы с преступностью. Вопросы уголовного процесса. – М., 1983. № 75. – С.86-89.
103. Терзиев Н.В. Лекции по криминалистике / Н.В.Терзиев. – М. 1952. – 113 с.
104. Щербина Л.І. Взаємодія органів досудового слідства з оперативними підрозділами в системі Служби безпеки України при розслідуванні кримінальних справ: Навч. посібник/ Л.І. Щербина – К: НА СБ України, 2005. – 247 с.
105. Гнатенко В.С.– Монографія - Теоретичні питання визначення доказів, Кримінальне право, кримінальний процес та криміналістика Право.ua №1, 2016.
106. Альперт С. А. Кримінально-процесуальні функції : поняття, система, суб'єкти [Текст] / С. А. Альперт//. – Х. : Основа, 1995. – 120 с.
107. Будникова В.Л. Содержание уголовного доказательства /В.Л. Будникова// Правовой аспект. 2007. № 1. С. 24—27.
108. Грошевой Ю. М. Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України [Текст] / Ю. М. Грошевой, Т. М. Мірошніченко//. – Х. : Основа, 2002. – 110 с.
109. Курылев С. В. Основы теории доказывания в советском правосудии /- С. В. Курылев // Минск, Белорусский гос. ун-т. 1969. 220с.
110. Ларин А. М. Доказывание на предварительном расследовании в советском уголовном процессе [Текст] / А. М. Ларин//. – М. : Юрид. лит., 1961. – 220 с.
111. Міхеєнко М. М. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України [Текст] / М. М. Міхеєнко, В. П. Шибіко, А. Я. Дубінський//. – К.: Наукова думка, 1997. – 410 с.
112. Случевский В.К. Учебник русского уголовного процесса. Судостроительство – судопроизводство. /В.К. Случевский/ Вып. 1. – 3-е изд., передел. и доп. – С.-Пб., 1910, – 420с.

113. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів [Текст] /- С. М. Стахівський. – К. : Атака, 2009. – 64 с.
114. Сибилева Н. В. Допустимость доказательств в советском уголовном процессе [Текст] / Н. В. Сибилева//. – К., 1990. – 90 с.
115. Новиков С.А. Показания обвиняемого в современном уголовном процессе / С.А. Новиков. – СПб: Издат. Дом С. – Петербургского гос. ун-та, 2004. – 240 с.
116. Повзик Є.В. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження). Автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Є.В. Повзик; Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – Харків, 2013. – 20 с.
117. Шумило М.Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі / М.Є. Шумило // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 2 (150). – С. 40–48.
118. Шило О.Г. Вісник кримінального судочинства №1/2015 Загальна характеристика показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні – Монографія.
119. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року, із змінами та доповненнями, станом на 24.06.2005 р. / Відомості Верховної Ради України (ВВР) // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/851-15>
120. Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 року №1104 . / Відомості Верховної Ради України (ВВР) // [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1104-2012-%D0%BF/conv/paran19#n19>
121. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. - К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. - 1440 с.
122. Гонгало С. Й. Про співвідношення документів-доказів та речових доказів / С. Й. Гонгало // Зб. наук. статей за мат. VII Міжнародної науковопрактичної конференції, «Актуальні питання реформування правової системи України», (45 червня 2010 р.). - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2010. - С. 579-581.

123. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі. Науково-практичний посібник / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. - К: КНТ, Видавець Фурса С.Я., 2006. - 272 с.
124. Дем'янчук В. Застосування поняття «документ» у кримінальному процесі / В. А. Дем'янчук // Правова інформатика. - 2008. - №2 (18). - С. 63-67.
125. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний 30 коментар / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. - Х.: Одиссей, 2013. - 1104 с.
126. Ляш А. О. Докази і доказування у кримінальному судочинстві: Навч. посіб. / А. О. Ляш, С. М. Стахівський; За наук. ред. Ю. М. Грошевого. - К.: Університет «Україна», 2006. - 185 с.
127. Острійчук О. П. Поняття та система процесуальних джерел доказів у контексті реформування процесу доказування в кримінальному процесі / О. П. Острійчук // Форум права. - 2013. - № 1. - С. 745-750.
128. Павлюк В. В. Документи в кримінальному провадженні / В. В. Павлюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. - 2013. - № 2. - С. 284-287.
129. Потомська Н. А. Визначення електронного документа як доказу у кримінальному процесі України / Н. А. Потомська, М. Є. Дирдін та Н. В. Лісова // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). - 2011. - № 3 (54). - С. 238-243.
130. Рогатинська Н. З. Значення документа як джерела доказів у кримінальному судочинстві / Н. З. Рогатинська // Університетські наукові записки. - 2012. - № 3. - С. 349-354.
131. Слободзян А. Документ як джерело доказів у кримінальному провадженні / А. Слободзян // Науковий вісник Національної академії прокуратури України. - 2014. - № 1. - С. 184-190.
132. Яшенко А. М. Спеціальна конфіскація: деякі аспекти застосування / А. М. Ященко // Часопис Київського університету права. - 2013. - № 4. - С. 291-294.
133. Давидова Д.В., Волобуєва О.О. - Організаційно-правові аспекти досудового слідства - Висновок експерта як процесуальне джерело доказів: окремі аспекти теорії та практики УДК 343.148 – 2015.

134. Клименко Н.І. Судова експертологія: курс лекцій: навч посібн. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н.І. Клименко. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – 526 с.
135. Витнберг А.И. Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз) : [учеб.пособие] / А.И. Винберг, Н.Т. Малаховская. – Волгоград: НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1997. – 181 с.
136. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 //Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №28. – С. 232.
137. Кипинс Н.М. Допустимость доказательств в уголовном процессе / Н.М. Кипинс. – М.: Изд. Юристь, 1995. – 128 с.
138. Клименко Н.І. Щодо інституту конкурентної (альтернативної) експертизи / Н.І. Клименко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2011. – Випуск 11. – С. 211-216.
139. Пилипенко Г.М. Ситуації досудового розслідування, що потребують залучення експертів (обізнаних осіб) / Г. М. Пилипенко // Європейські перспективи. – 2013. – № 10. – С. 124-129.
140. Малахова О.В. Проблемні питання залучення експерта стороною захисту / О.В. Малахова // Право і громадянське суспільство: науковий журнал: електронне видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lclaw.knu.ua/index.php/item/187-problemni-pytannyaazaluchennyaksperta-storonoyu-zakhystu-malakhova-o-v>.
141. Энциклопедия судебной экспертизы / [под. ред. Т.В. Аверьяновой, Е.Р. Россинской]. – М.: Юрист, 1999. – 551 с.
142. Моїсеєв О.М. Експертні технології: теорія формування і практика застосування: монографія / О.М. Моїсеєв. – Харків.: Вид. агенц. «Апостиль», 2011. – 424 с.
143. Орлов Ю.К. Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве: научное издание / Ю.К. Орлов. – М. : Институт повышения квалификации Российского Федерального центра судебной экспертизы, 2005. – С. 153–154.
144. Удалова Л. Кримінальний процесуальний кодекс України – новий етап у розвитку теорії та практики здійснення кримінального провадження / Л. Удалова, В. Рожнова // Право України. – 2013. – № 11. – С. 80-87.

145. Орлов Ю.К. Основы теории доказательств в уголовном процессе: научно-практическое пособие. – М.: Проспект, 2000. – 144 с.
146. Мирошниченко Т.М. Окремі аспекти правового регулювання оцінки доказів у кримінальному провадженні України // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2014. – Том 2. – С. 181-185.
147. Лушпієнко В. Оцінка показань свідка судом у кримінальному процесі України / Jurnalul Juridic National: Teorie Si Practica. – 2017. – № 2 (24) – С. 195-197.
148. Дроздович Н.Л. Законодавче закріплення принципу вільної оцінки доказів у країнах романо-германської правової системи / Н.Л. Дроздович // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 2. – С. 137-140.
149. Брич Л.П. Застосування практики Європейського суду з прав людини як джерела права для оцінки достовірності доказів у кримінальних провадженнях в Україні // Міжнародний журнал «Право і суспільство». – 2016. – № 4. – С. 22-28.
150. Мелех Л.В. Світовий досвід і практика застосування інституту доказів і доказування // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 4. – С.24-34.
151. Решение ЕСПЧ по делу «Исмаилов и другие против России» от 26 ноября 2009 г. (жалоба № 33947/05) // Университет Миннесоты. Библиотека по правам человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www1.umn.edu/humanrts/russian/euro/Rismailovcase.html>.
152. Дело Исаевой против России, Юсуповой против России и Базаевой против России // Правовая инициатива по России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.srji.org/resources/search/7/>
153. Рішення ЄСПЛ у справі "Кобець проти України" від 14 лютого 2008 року (заява N 16437/04) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_320.
154. Безносьок А.М. Доведеність поза розумним сумнівом та достовірність як стандарти доказування у кримінальному процесі України / А.М. Безносьок // Судова апеляція. – 2014. - №3. – С. 23-26.
155. Донна Гом'єн Короткий путівник Європейською Конвенцією з прав людини. – 1999. – 78 с.

156. Афанасьев Д.В. Особенности доказывания в Европейском Суде по правам человека // Журнал Российского права. – 2009. - №11 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://echr.in/ARTICLE/GRP-2009-11.html>.
157. Рішення ЄСПЛ у справі «Луценко проти України» від 18 грудня 2008 р. (заява N 30663/04) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_458.
158. Рішення ЄСПЛ у справі "Яременко проти України" від 12 червня 2008 р. (заява N 32092/02) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.
159. Басай Н.М. - Зарубіжний досвід визнання доказів недопустимими... УДК 343.13; 343.141 Кримінальне право, кримінальний процес та криміналістика, Європейські перспективи №10, 2013
160. Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10.12.1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
161. Руда Т.В. Належність і допустимість доказів у цивільному процесі США та України: порівняльно-правовий аналіз / Т.В. Руда // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 12 (112). – С. 40-45.
162. Федеральные правила о доказательствах Соединенных Штатов Америки, принятые 02.01.1975 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: <http://sergei-nasonov.narod.ru/links3.html>
163. Щербаков С.В. Доказательства в уголовном судопроизводстве США / С.В. Щербаков // Российский судья. – 2010. – № 4. – С. 27-30.
164. Решетникова И.В. Доказательственное право Англии и США / И.В. Решетникова. – Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 1997. – 240 с.
165. Калиновский К.Б. Основные черты уголовного процесса зарубежных государств / К.Б. Калиновский // Уголовный процесс: Сборник учебных пособий. Особенная часть. – Вып. 3. – М.: ИМЦ ГУК МВД России, 2003. – С. 346-387.
166. Махов В.Н. Уголовный процесс США (досудебные стадии): Учебное пособие / В.Н. Махов, М.А. Пешков. – М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. – 208 с.
167. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс западных государств / К.Ф. Гуценко, Л.В. Головкин, Б.А. Филимонов. – Изд. 2-е, доп. и испр. – М.: Зерцало-М, 2002. – 528 с.

168. Левченко О.В. Современное доказательственное право зарубежных стран / О.В. Левченко // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2009. – № 3. – С. 71-77.
169. Щербаков С.В. Англо-американское доказательственное право / С.В. Щербаков // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2007. – Вып. 4. – С. 50-54.
170. Щербаков С.В. Бремя доказывания по английскому и американскому уголовному доказательственному праву / С.В. Щербаков // Правоведение. – 2007. – № 5. – С. 112-117.
171. Молдован А.В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: Навчальний посібник / А.В. Молдован. – 2-ге вид. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
172. Апарова Т.В. Суды и судебный процесс Великобритании: Англия, Уэльс, Шотландия / Т.В. Апарова. – М.: Триада, Лтд, 1996. – 157 с.
173. Степанов О.С. Належність та допустимість доказів в кримінальному процесі України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Олег Станіславович Степанов. – К., 2007. – 205 с.
174. Жалинский А. Введение в немецкое право / А. Жалинский, А. Рерихт. – М.: Спарк, 2001. – 767 с.
175. Филимонов Б.А. Основы теории доказательств в германском уголовном процессе: Монография / Б.А. Филимонов. – М.: Спарк, 1994. – 157 с.
176. Grundlage der Beweiserhebung // Polizei-Fach-Handbuch. Band 1. Verlag Deutsche Polizeiliteratur. GMBH. 3 Nachtrag. Juli. – 2001 (Основні положення доказування // Поліцейський фаховий довідник. – Т. 1. – Видавництво «Німецька поліцейська література». – Вид. 3-тє. – Липень. – 2001).
177. Meyer-Goßner L. Strafprozeßordnung. GVG, Nebengesetze und ergänzende Bestimmungen. 48 neu bearbeitete Aufl. – München: C.H. Beck, 2005. – 2095 s. (Мейерґоснер Л. Кримінально-процесуальний кодекс. Закон «Про судочинство», інші закони та коментарі. – 48-ме доопрац. вид. – 2005. – 2095 с.).
178. BGH. Entscheidungen des Bundesgerichtshofs in Strafsachen. 14. 358, 365. (Рішення Верховного Суду ФРН у кримінальних справах. – Т. 14. – С. 358, 365).
179. Федеративная Республика Германия. Уголовно-процессуальный кодекс. – М.: Издательская фирма «Манускрипт», 1994. – 204 с.

180. Ranft O. Strafprozeßrecht. Systematische Lehrdarstellung für Studium und Praxis. 3., neu bearbeitete Auflage, R. Boorberg Verlag, Stuttgart, München, Hannover, Berlin, Weimar, Dresden, 2005. – 761 s. (Ранфт О. Кримінально-процесуальне право. Систематизований виклад для вивчення та практики. – Вид. 3-тє, доопрацьоване. – Видання «Буберг», Штутгарт, Мюнхен, ГанOVER, Берлін, Веймар, Дрезден, 2005. – 761 с.).

181. Головки Л.В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции / Л.В. Головки. – М.: Спарк, 1995. – 130 с.

182. Смирнов А.В. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Туркменистана / А.В. Смирнов, К.Б. Калиновский; [Под общ. ред. А.В. Смирнова]. – Ашхабад: Центр ОБСЕ в Ашхабаде, 2011. – 659 с.

183. Уголовно-процессуальный Кодекс Республики Армения, принятый 01.07.1998 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=7460

184. Уголовно - процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13.12.1997 г. №206-І [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008442&sublink=1280000

185. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики от 14.07.2000 г. № 907-ІІ [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: <http://legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14110/preview>

«___» _____ 2018 року

С.М. БАРАНОВ

АНОТАЦІЯ

Поняття джерел доказів у кримінальному процесі

Розглянуто історичний розвиток поняття доказів у кримінальному процесі. Проаналізовано висвітлені в юридичній літературі підходи до розуміння поняття доказів у кримінальному провадженні. Висловлені критичні зауваження щодо різновидів їх систематизації та запропонована власна позиція щодо трактовки доказів у вітчизняному кримінальному процесі. Розглянуто положення теорії кримінально-процесуального доказування стосовно поняття і правової природи доказів. Проведено глибокий аналіз із застосуванням правил формальної логіки законодавчого вивчення поняття процесуальних джерел доказів, запропоновано авторське визначення досліджуваного терміну. Розглянуто значення та роль процесуальних джерел доказів в процесі доказування в кримінальному процесі. Наголошено на деяких особливостях отримання процесуальних джерел доказів. Зроблено висновки про необхідність подальшого опрацювання предмету дослідження з метою винайдення оптимальної системи використання процесуальних джерел доказів в процесі доказування. Проаналізовано законодавство інших держав та практику Європейського суду з прав людини щодо вирішення питання про недопустимість доказів. Проведено порівняльний аналіз норм кримінального процесуального права деяких зарубіжних країн стосовно визнання доказів недопустимими та виділення на цій основі їх спільних та відмінних рис. Внесено пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного КПК України.

Ключові слова: поняття доказів; кримінально-процесуальні докази; процесуальні джерела доказів; структура доказу; склад доказу, докази, доказування, показання, речові докази, висновок експерта, документи, кримінальний процес, слідчий суддя, недопустимість доказів.

The concept of sources of evidence in the criminal process

The historical development of the concept of evidence in criminal proceedings is considered. The approaches discussed in the legal literature to the understanding of the concept of evidence in criminal proceedings are analyzed. Critical remarks on the varieties of their systematization are expressed and their own position on the treatment of evidence in the domestic criminal process is proposed. The provisions of the theory of criminal-procedural proof in relation to the concept and legal nature of evidence are considered. Has carried out a profound analysis applying the formal logic rules for the legal identification of procedural sources of evidence, and suggested the authorial definition of the concept studied. The significance and role of procedural sources of evidence while proving in the criminal trial have been discussed. On some particularities of obtaining the procedural sources of evidence has stressed. Conclusions have been made regarding the need to further process the subject matter of research in order to invent an optimal system for using the procedural sources of evidence while proving. The law of other countries and the practice of the European Court of Human Rights concerning the issue of the inadmissibility of evidence are analyzed. A comparative analysis of the rules of criminal procedural law of some foreign countries concerning the recognition of evidence is inadmissible and the allocation of their common and distinctive features on this basis. Proposals were made to improve the current CPC of Ukraine.

Key words: concept of evidence; criminal-procedural evidence; procedural sources of evidence; proof structure; evidence, evidence, evidence, testimony, material evidence, expert opinion, documents, criminal procedure, investigator judge, inadmissibility of evidence.

